

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra archeologie

**Válečné hroby padlých v prusko-rakouské válce z roku 1866 na Královéhradecku  
v archeologickém kontextu.**

Bakalářská práce

|                          |                           |
|--------------------------|---------------------------|
| Autor:                   | Matouš Holas              |
| Studijní program: B 7109 | Archeologie               |
| Studijní obor:           | Archeologie               |
| Forma studia:            | prezenční                 |
| Vedoucí práce:           | PhDr. Milan Slezák, Ph.D. |

### **Prohlášení**

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval (pod vedením vedoucího bakalářské práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 5. května 2016

.....  
Podpis autora

**Anotace:**

HOLAS, MATOUŠ: Válečné hroby padlých v prusko-rakouské válce z roku 1866 na Královéhradecku v archeologickém kontextu.

Předmětem bakalářské práce je soupis archeologicky zkoumaných válečných hrobů z prusko-rakouské války roku 1866 na území Královehradeckého kraje. Soupis se týká záchranných archeologických výzkumů hrobových celků chronologicky seřazených dle data provedení k roku 2015. Ústředním tématem je popis zcela i částečně dochovaných skeletů celkem 35 jedinců, jejich rámcová identifikace a možná interpretace stavu vojenské výstroje v době pohřbení. V práci jsou i okrajově interpretovány možné postupy pohřebních procesů, které se zakládají na anatomickém uložení pohřbených poukazující na posmrtné manipulace v době pohřbu.

Okruh zájmu práce je rozšířen i o menší analýzu dochovaných předmětů bez bližšího archeologického kontextu, které jsou uloženy v depozitech muzeí v Trutnově, České Skalici, Náchodě i Hradci Králové a jsou úzce spjaty s nálezy válečných hrobů postrádající archeologický výzkum. Analýza tak z části přibližuje možný původ vybraných kolekcí bez nálezového kontextu mimo jiné i dle výsledků archeologicky zkoumaných válečných hrobů z války roku 1866.

**Klíčová slova:**

Archeologie, prusko-rakouská válka roku 1866, válečné hroby, hromadné hroby, lidské ostatky, pohřbívání.

**Annotation:**

HOLAS, MATOUŠ: War graves of soldiers killed in the Austro-Prussian War of 1866 in the Hradec Králové region in archaeological context.

Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2016. Bachelor Degree Thesis.

The subject of the thesis is a list of archeology research war graves from the Austro-Prussian War of 1866 in the Hradec Králové region. The inventory concerns rescue excavations funerary complexes chronologically ordered by date version for 2015. The central theme is the description of a total of 35 wholly and partly preserved skeletons, their framework and identifying possible interpretation of the status of military equipment at the time of burial. The work also can be interpreted marginally funeral practices processes that are based on anatomical position referring to the posthumous handling at the time of the funeral.

Circuit interest work is extended to smaller analysis of extant artefakts without any further archaeological context, which are stored in museums deposits in Trutnov, Česká Sklice, Hradec Kralove and Náchod and are closely linked with the findings of the Graves devoid of archaeological research.

**Keywords:**

Archeology, Austro-Prussian War in 1866, the war graves, mass graves, human remains, burials.

### **Poděkování:**

Na úplném začátku bych rád poděkoval všem, kteří mně s tvorbou této práce pomohli. Největší dík patří vedoucímu práce PhDr. Milanu Slezákovi, Ph.D za objektivní náměty vedoucí k formální podobě práce a stanovení jejích hlavních cílů. Dále bych chtěl poděkovat archeologům, kteří mi ze svých výzkumů válečných hrobů poskytli veškerou potřebnou dokumentaci, jsou to: Mgr. Jan Tůma (Regionální muzeum v Náchodě) a Mgr. Ondřej Tůma (Muzeum Podkrkonoší v Trutnově). Za nemalou pomoc při vyhledávání předmětů ve fondu militarií historické podsbírky Muzea východních Čech v Hradci Králové děkuji Mgr. Josefu Šrámkovi, Ph.D. Poděkování patří i Alžbětě Spískové (Regionální muzeum v Náchodě) za zhotovení sedmnácti snímků vybraných artefaktů z válečných hrobů a dokumentátorce Lence Hubkové (Muzeum Boženy Němcové v České Skalici) za poskytnutí dalších uložených předmětů k dokumentaci.

Při vytváření digitálních materiálů mi výrazně pomohli prostřednictvím konzultací Bc. Martin Votoček, Mgr. Marek Pacák a Mgr. Petr Čechák. Značnou podporou pro mne byl i archeolog Mgr. Petr Hejhal, Ph.D.

Při odborné korekci historických textů mně byl nápomocen Mgr. Jiří Synek (mimo jiné redaktor spolkového časopisu „*Bellum 1866*“ – Komitétu pro udržování památek z války roku 1866, s. z.).

Všem patří můj velký dík!

## **Obsah:**

|   |           |
|---|-----------|
| <b>1. Úvod:</b>   | <b>10</b> |
| <b>1.1. Výběr tématu</b>                                      |           |
| <b>1.2. Cíle práce</b>  |           |
| <b>1.3. Aktuální stav a problémy bádání</b>                   | <b>11</b> |
| <b>válečných hrobů z války roku 1866</b>                      |           |
| <b>1.4. Použité metody při vyhodnocování</b>                  | <b>13</b> |
| <b>zjištěných informací z výzkumů válečných hrobů</b>         |           |
| <b>1.4.1. Terénní dokumentace</b>                             |           |
| <b>1.4.2. Dokumentace artefaktů</b>                           |           |
| <b>1.4.3. Umístění artefaktů</b>                              |           |
| <b>1.4.4. Identifikace padlých</b>                            |           |
| <b>2. Prusko-rakouská válka roku 1866</b>                     |           |
| <b>2.1. Příčiny vedoucí k válečnému konfliktu</b>             | <b>14</b> |
| <b>2.2. Rozdílnost protivníků</b>                             | <b>16</b> |
| <b>2.3. Střety vojsk na území České republiky</b>             | <b>18</b> |
| <b>2.4. Důsledky války</b>                                    | <b>23</b> |
| <b>2.5. Pohřbívání padlých</b>                                | <b>24</b> |
| <b>3. Archeologicky zkoumané válečné</b>                      |           |
| <b>hroby z války roku 1866 na území</b>                       |           |
| <b>Královehradeckého kraje</b>                                |           |
| <b>3.1. Hrob č. 1</b>   | <b>26</b> |
| <b>3.1.1. Popis nálezových okolností</b>                      |           |
| <b>3.1.2. Popis anatomického uložení jednotlivých skeletů</b> | <b>28</b> |
| <b>3.1.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace</b>        | <b>31</b> |
| <b>výstroje a identifikace pohřbených</b>                     |           |
| <b>3.1.4. Postup pohřbení</b>                                 | <b>42</b> |
| <b>3.1.5. Závěr – Vyhodnocení</b>                             | <b>44</b> |
| <b>3.2. Hrob č. 2</b>   | <b>46</b> |
| <b>3.2.1. Popis nálezových okolností</b>                      |           |
| <b>3.2.2. Popis anatomického uložení jednotlivých skeletů</b> | <b>47</b> |
| <b>3.2.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace</b>        | <b>48</b> |

|   |    |
|---|----|
| výstroje a identifikace pohřbených  |    |
| 3.2.4. Postup pohřbení  | 51 |
| 3.2.5. Závěr – Vyhodnocení  | 52 |
| 3.3. Hrob č. 3  | 53 |
| 3.3.1. Popis nálezových okolností   |    |
| 3.3.2. Popis anatomického uložení   |    |
| 3.3.3. Závěr  |    |
| 3.4. Hrob č. 4  | 54 |
| 3.4.1. Popis nálezových okolností   |    |
| 3.4.2. Popis anatomického uložení   |    |
| 3.4.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace<br>výstroje a identifikace pohřbených |    |
| 3.4.4. Závěr  |    |
| 3.5. Hrob č. 5  | 55 |
| 3.5.1. Popis nálezových okolností   |    |
| 3.5.2. Popis anatomického uložení   |    |
| 3.5.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace<br>výstroje a identifikace pohřbených | 56 |
| 3.5.4. Závěr  |    |
| 3.6. Hrob č. 6  | 57 |
| 3.6.1. Popis nálezových okolností   |    |
| 3.6.2. Závěr  |    |
| 3.7. Hrob č. 7  |    |
| 3.7.1. Popis nálezových okolností   |    |
| 3.7.2. Popis anatomického uložení jednotlivých skeletů                                | 58 |
| 3.7.3. Závěr  | 59 |
| 4. Nálezy válečných hrobů postrádající metodiku<br>archeologického výzkumu            |    |
| 4.1. Královéhradecko  | 60 |
| 4.2. Českoskalicko  | 63 |
| 4.3. Trutnovsko   | 66 |
| 4.4. Závěr  | 68 |
| 5. Syntéza zjištěných informací   |    |
| 5.1. Archeologicky zkoumané válečné hroby   | 69 |



|   |    |
|---|----|
| 5.2. Nálezy válečných hrobů bez archeologického výzkumu | 70 |
| 5.3. Artefakty bez archeologického kontextu             |    |
| 6. Závěr  | 71 |
| 7. Seznam použité literatury                            | 72 |
| 7.1. Monografie   |    |
| 7.2. Články v časopisech                                |    |
| 7.3. Příspěvky ve sbornících                            |    |
| 8. Seznam použitých pramenů                             | 74 |
| 8.1. Nepublikované                                      |    |
| 8.1.1. Inventární karty                                 |    |
| 8.1.2. Předávací protokoly                              |    |
| 8.1.3. Předběžné archeologické zprávy                   |    |
| 8.1.4. Nálezové zprávy                                  |    |
| 8.2. Internetové zdroje                                 | 75 |
| 8.2.1. Články   |    |
| 8.2.2. Digitální archiv                                 |    |
| 8.2.3. Evidence válečných hrobů                         |    |
| 9. Přílohy  |    |
| 9.1. Seznam příloh                                      | 76 |
| 9.2. Přílohy  |    |

## **1. Úvod**

### **1.1. Výběr tématu**

Téma prusko-rakouské války roku 1866 je s Královéhradeckým krajem dnes neodmyslitelně spjata. Vše se umocňuje letošním výročím, kdy si připomeneme celých 150 let od války, která navždy změnila někdejší tvář celé Evropy a řadí se svým rozsahem mezi jedno z největších vojenských střetnutí na území našeho státu v 19. století.

Vzhledem k mému dlouholetému zájmu o novověkou historii rodného regionu Náchodska byl výběr tohoto tématu velice jednoduchý. Svým působením ve spolku „*Komitéť pro udržování památek z války roku 1866*“ zabývajícím se ochranou válečných pomníků na hrobech padlých z této války, jsem si vypěstoval trvalý zájem o dané historické období s hlavním zaměřením na okolí přilehlého bojiště nedaleko Náchoda. V průběhu následného studia archeologického oboru jsem si neustále pohrával s myšlenkou, jak spojit svůj vztah k této historii s poznatky z nového vzdělání. Ve vzpomínkách se mi stále vracel pohled na hromadný hrob odkrytý v České Skalici v roce 2003, který jsem se svým otcem v průběhu výzkumu navštívil.

Ve chvíli, kdy jsem začal spíše ze zvědavosti shromažďovat základní informace o několika výzkumech válečných hrobů, všiml jsem si torzovitosti zjištěných informací současně s většinovou absencí jejich bližších interpretací. Čím více jsem se s tématem archeologie válečných hrobů seznamoval, tím více jsem začal pociťovat nutnost některé informace lépe zpracovat do podoby, se kterou by mohla být později seznámena samotná archeologická obec, která se na uvedených lokalitách této nepravěké problematice povětšinou nevěnuje.

### **1.2. Cíle práce**

Hlavním cílem práce je zpracovat dosud jediné archeologicky zkoumané válečné hroby z války roku 1866 na území Královéhradeckého kraje. Uvedené hrobové situace jsou v níže zmíněných oblastech jednou z mála zachytitelných stop této války a do jisté míry by se jim mohlo věnovat více pozornosti nejen v rámci záchranné archeologické činnosti.

Po bližším prozkoumání provedených výzkumů můžeme alespoň zčásti nahlédnout do způsobu pohřbívání, které bylo prováděno v prostorech utichlých bojišť na Náchodsku a Trutnovsku. Veškeré zjištěné poznatky mohou vést k dílčímu stanovení společných charakteristik jednotlivých situací, které jsou úzce spojeny s urychleným pohřbem velkého množství násilně usmrčených lidí na vymezeném prostranství bitevního pole.

Samotnou kapitolou bude přezkoumání uložených předmětů v muzeích ve městech Trutnově, Náchodě, České Skalici a Hradci Králové. Některé soubory sice pocházejí z nálezů válečných hrobů v posledních šedesáti letech, postrádají však jakékoliv bližší nálezové informace. Lze je tedy pouze zdokumentovat popřípadě porovnat s archeologicky získanými kolekcemi s hlavním cílem potvrdit nebo vyvrátit jejich možný původ z válečných hrobů.

### **1.3. Aktuální stav a problémy bádání válečných hrobů z války roku 1866**

Problematika archeologického výzkumu válečných hrobů není v Královéhradeckém kraji ničím neznámým, nelze v ní však spatřovat žádné ucelené metody, které by snad mohly mít historickou tradici.

Jako zcela první výzkum válečného hrobu s využitím archeologických postupů lze označit až téměř nedávný záchranný výzkum hromadného hrobu<sup>1</sup> v České Skalici provedený v důsledku výstavby silničního obchvatu města v roce 2003 někdejším archeologem Regionálního muzea v Náchodě Mgr. Janem Tůmou. Doposud se jedná o největší zkoumaný hrob z války roku 1866 s počtem osmnácti pohřbených jedinců v jedné hrobové jámě, který byl kompletně odkryt a zdokumentován na území východních Čech. Výzkum umožnil přesnou identifikaci všech pohřbených dle dochovaných částí výstroje a je tedy stěžejním nositelem informací této práce.

Následné aktivity spojené s výstavbou zmíněného obchvatu měly v roce 2004 za následek objevení dalšího hromadného hrobu s počtem devíti pohřbených jedinců, který byl bohužel z více jak poloviny zničen stavební technikou. Ani třetí zde nalezená hrobová situace z roku 2005 nebyla dochována v celku.

K dalším zásahům postupně došlo v průběhu roku 2012 na Trutnovsku, kde byly podrobeny záchrannému archeologickému výzkumu dva hrobové celky. V jednom případě se jednalo pouze o zjišťovací sondu, která byla realizována za účelem potvrzení hrobové situace narušené amatérským hledačem užívajícím detektor kovu. V dalších případech se opět jednalo o činnost záchrannou.

Nálezy podobných hrobových situací pomocí detektorů kovů nejsou vzhledem k vysoké koncentraci kovových částí výstroje ojedinělé. V roce 2005 byly tímto způsobem lokalizovány další válečné hroby nedaleko České Skalice, které jsou archeologickým oddělením Regionálního muzea v Náchodě evidovány a z nichž jsou zde nalezené předměty i uloženy. Z obou zkoumaných lokalit pocházejí i další nálezy lidských ostatků. V České Skalici tak bylo učiněno v roce 2001 při stavbě parkoviště u tamního domova důchodců a

---

<sup>1</sup> V této práci označen jako „Hrob č. 1“. Další archeologicky zkoumané hroby nebo hrobové situace budou v této práci označeny jednou chronologicky řazenou číselnou řadou dle časového provedení výzkumu.

v Trutnově při výstavbě lavičky v poloze na Chmelnici jihovýchodně od města. Oba případy absolutně postrádaly jakékoliv nálezy, které by obě situace svou přítomností řadily do okruhu zájmu této práce. Nejsou v ní tedy blíže uváděny.

Ve zpracovávaných materiálech je možno vypořádat rozdílné postupy exkavací i dokumentací v terénu pramenící nejen z obtížnosti zkoumání nalezených situací, ale i z neznalosti adekvátních postupů vyžadujících odbornou praxi archeologů zabývajících se touto problematikou. Nelze se ničemu divit, neboť veškeré záchranné aktivity zúčastněných archeologických oddělení v oblasti válečných hrobů byly prováděny zcela poprvé a zákonitě nemohly být provedeny s naprostou precizností.

Pokud se na chvíli pozastavíme nad metodikou, která by měla být použita během zkoumání těchto hrobů, nelze si nevšimnout opravdu značné obtížnosti, se kterou se potenciální archeologické oddělení může setkat. U hromadných hrobů, kde došlo při pohřbívání k navrstvení několika mrtvých na sebe, hrozí nebezpečí úplné degradace zjištěných informací v důsledku nedodržení základních pravidel exkavace. Archeolog by si měl uvědomit skutečnost bezodkladně nutného rozfázování jednotlivých preparací zkoumaných skeletů, které se navzájem stratigraficky ovlivňují s možností upřesnění uložení každého z nich prostřednictvím první vytyčené odkrývací fáze. Poslední uložený by měl být před vyjmutím detailně kresebně a fotograficky zdokumentován bez ohledu na skelet, který je uložen pod ním. Průběh odkrývání a především vyjímání ostatků musí archeolog určit hned v terénu s ohledem na předběžnou interpretaci postupu pohřbení, vyjmutí tak musí zákonitě probíhat v opačném postupu uložení těl. Dokumentace by se měla zaměřit i na co nejpřesnější zachycení funkčně uložených artefaktů, poukazujících na druh nebo umístění výstroje v době pohřbení. Největší důraz by měl být kladen na předměty uložené pod skelety. Hlavním problémem se jeví právě dokumentace nalezených předmětů pod ostatky, které tak více než často ztrácí svůj kontext. Vytyčení a zaměření pevných dokumentačních bodů nebo dokumentační čtvercové síť se ve složitějších situacích stává nezbytnou podmínkou vedoucí k úspěšnému zdokumentování celého hrobu.

Většina hrobových situací je evidována v centrálním registru válečných hrobů Ministerstva obrany České republiky. Jsou to jak ostatky přemístěné na vojenské hřbitovy, tak i ostatky ponechané na původních místech<sup>2</sup>.

---

<sup>2</sup> Informace z registru s evidenčním číslem a lokalizací jsou uváděny vždy v poznámkách pod čarou, úplná citace internetového zdroje je uvedena v seznamu pramenů.

## **1.4. Použité metody při vyhodnocování zjištěných informací z výzkumů válečných hrobů**

### **1.4.1. Terénní dokumentace**

Veškerá digitalizace terénní dokumentace byla tvořena pomocí programové aplikace softwaru AutoCAD® 2012 z řad sady Autodesk Design Suite.

Vzhledem ke skutečnosti většinové absence kresebné dokumentace jednotlivých situací byly postupy digitalizace založené především na použití fotogrammetrických snímků pořízených v terénu. Díky těmto fotografiím, které blíže dokumentovaly jednotlivé fáze exkavací nebo zaznamenávaly detailněji umístění vybraných artefaktů, jsou výsledky s důkladným dodržováním měřítka poměrně přesné. Fotodokumentace celků nebo detailních částí hrobových situací bude uváděna spíše příkladově jako pramen podporující tvrzení v textu.

### **1.4.2. Dokumentace artefaktů**

Dokumentace zkoumaných artefaktů je provedena formou kresby a fotografie. Kresba vychází opět z použití zmíněného programu a dokumentuje vybavy jedinců s nejčetnějším množstvím dochovaných částí výstroje i osobních věcí ze složek kontrastně pruské a rakouské armády. U souborů bez nálezových okolností budou prostřednictvím kresby prezentovány možné podobnosti s kolekcemi vlastníci archeologický kontext.

Fotografická dokumentace předmětů je rozdělena do dvou skupin. V první části jsou zařazeny předměty podporující z velké části uváděné interpretace v textu, druhá tabulkově uspořádaná část představuje názorně opakujících se předmětů nejen z archeologicky zkoumaných hrobů ale i souborů bez kontextu. Jejich zdokumentování a uvedení je nezbytně nutné, neboť jsou rovněž součástí zdrojů, na kterých je většina interpretací založena.

### **1.4.3. Umístění artefaktů**

Artefakty nalézané během exkavací byly zanášeny do digitálního výkresu přesně tak, jak bylo jejich uložení fotograficky zachyceno. Přesná lokace předmětů byla podrobena postupnému porovnávání jednotlivých snímků z terénu, při kterých byly sledovány i stopy koroze na skeletech nebo podloží, které po sobě předmět po svém někdy i předčasném vyjmutí zanechal. Fotodokumentace rovněž prošla srovnáním se skicami zhotovenými v terénu.

V několika případech došlo k rozporu fotodokumentace a kresby skici. V hrobě č. 1 u jedince č. 8 byly například zachyceny ve skice zbytky obutí (podkůvky z podpatků) u chodidel dolních končetin. Fotodokumentace ani v jednom snímku tuto skutečnost nepotvrdila. V takovémto případě bylo rozhodnuto dle fyzické přítomnosti artefaktů v

souborné výbavě. Soubor zmíněné předměty postrádal, proto nebyl na informaci z kresby brán zřetel. V podobném duchu byly řešeny i další nejasnosti.

Na digitálních výkresech nejsou zaznamenány předměty, které byly uloženy pod jednotlivými skelety, jelikož jejich umístění po vyjmutí ostatků nebylo v terénu dokumentováno. Je tedy možné, že artefakty uložené v souborných výbavách pohřbených v jednotlivých muzeích s absencí fotograficky zachyceného uložení pochází z míst pod zkoumanými skelety. Závěry utvářené v této práci se tedy odvíjí především od umístění artefaktů zachycených na fotodokumentaci i s důslednou revizí dle pořízených skic!

#### **1.4.4. Identifikace padlých**

Samotné přiřazení mrtvých k pruské nebo rakouské armádě je jednou z hlavních informací, kterou uvedené výzkumy válečných hrobů nabízí. Je proto této problematice v práci věnován největší prostor.

Identifikace většiny dochovaných částí výstroje pruské armády se odvíjí od informací získaných z výzkumu hrobu č. 5 v Trutnově, kde byl vzhledem k přítomnosti fragmentů pruské přilby a dalších předmětů, zcela bez pochyby pohřben příslušník pruské armády. Další identifikace pruských padlých se tedy odvíjela od přítomnosti základních identifikačních předmětů zjištěných z výzkumu zmíněného hrobu a mohla tak být aplikována i na jiné hrobové celky. Kontrastně s touto identifikační metodou lze uvést hrob č. 4, jakožto nesporný pohřeb příslušníka armády rakouské, který byl rovněž opatřen pokrývkou hlavy. Poznatky z tohoto pohřbu mohly být tedy rovněž aplikovány i na další situace a s postupnou analýzou tak přispěly ke konečné identifikaci všech pohřbených padlých rakouské armády ze zkoumaných hrobových celků.

## **2. Prusko-rakouská válka roku 1866**

### **2.1. Příčiny vedoucí k válečnému konfliktu**

Ve válečném roce 1866 se většina důležitých rozhodnutí udála velice rychle s nevídanou dynamikou a dalekosáhlými následky, které evropské dějiny doposud neznaly. Po napoleonských válkách v důsledku státoprávních a teritoriálních změn vznikl na Vídeňském kongresu v roce 1815 nový stabilizovaný politický systém organizující spolkové státy v jeden tzv. Německý spolek. Takto vzniklý svazek čítal na 41 států se čtyřmi svobodnými městy a 37 dědičnými monarchiemi. Rakouské císařství společně s Pruskem a dalšími čtyřmi německými královstvími (Bavorsko, Sasko, Hannoversko a Württembersko) tvořily celé čtyři pětiny spolku nejen svou rozlohou ale i počtem obyvatel (*Urban 1986, 19*).

Proces sjednocení Itálie, který vyústil v roce 1861 ve vznik Italského království na základě zisku území Lombardie ve válce s Rakouskem v roce 1859, měl pravděpodobně za následek probuzení nových ambiciózních cílů Pruska odstavit Rakousko z hlavní pozice „Bundu“ a tak sjednotit německé státy. Ve chvíli, kdy byl v roce 1862 ustanoven nový ministerský předseda Pruska Otto von Bismarck, který svými aktivitami jasně podporoval militární zaměření pruského krále Viléma I., se Prusko mohlo konečně vydat na dlouhou cestu, na jejímž konci měly být německé státy sjednoceny „krví a železem“. Neúčast Pruska na společném setkání zemí Německého spolku ve Frankfurtu nad Mohanem následujícího roku, kde měla být z iniciativy rakouského císaře projednávána reforma Bundu, ignorování obnovení původního uspořádání a odmítnutí žádosti Rakouska na přijetí do celní unie, přispělo k prvním nepřátelským krokům obou velmocí. Bismarck nechtěl nechat nic náhodě, vyjednal tedy s Francií v čele s Napoleonem III. neutralitu a v dubnu r. 1866 uzavřel smlouvu s Itálií, která se tak zavázala, pokud vypukne válka do tří měsíců, podpořit Prusko proti Rakousku. Habsburské monarchii tak hrozila válka na dvou frontách, proto ještě téhož měsíce byla mobilizována rakouská Jižní a později i Severní armáda. Prusko odpovědělo mobilizací armád začátkem května (*Jánský 2006, 20nn*).

K ofenzivní politice přešlo Rakousko až v kritických dnech 10. až 14. června na půdě Spolkového sněmu ve Frankfurtu, kde bylo jednomyslně schváleno potrestání „neposlušného“ člena Německého spolku se závazným vystoupením v této věci všech členských států. Prusko tedy v roce 1866 vedlo téměř existenční boj na život a na smrt. Vojensky bylo Prusko podpořeno pouze zmíněnou smlouvou s Italským královstvím, ostatní státy na území středního Německa byly považovány za eventuální nepřátele. Jelikož byli v Berlíně velice dobře informováni o aktuálním dění nejen na Spolkovém sněmu ve Frankfurtu ale i o dění na území „třetího Německa“, byly již dříve vydány dispozice pruským generálním štábem. Autorem byl velitel štábu generál pěchoty Helmut von Moltke. Následně bylo zformováno několik samostatných armád s hlavním úkolem zcela zneškodnit armády zneprátených německých států. Jejich síly byly postupně několika krvavými střety, rozptýleny a po 21. červenci došlo k jejich rozpuštění. Na jihu bylo ve válečném roce mnohem rušněji. Italské cíle nebyly omezeny na Benátsko, jako tomu bylo v roce 1859, nýbrž i na části rakouského pobřeží s Terstem a jižní části Tyrol. Italská nespolupráce na tvorbě přesných operačních plánů navrhovaných pruským generálním štábem, které se měly původně odvíjet současně s tažením do Čech a italským napadením rakouského pevnostního čtyřúhelníku (Verona-Mantova-Peschiera-Lignano), odsoudila celou akci k nepříliš dobrým výsledkům. Velitel Jižní rakouské armády arcivévoda Albrecht tak vybojoval rakouským zbraním 24. června

vítězství u Custozy. Díky následným událostem v Čechách byl ale další postup na jihu zastaven. Symbolickou tečkou bylo poražení italské flotily početněji menší a hůře vyzbrojenou flotilou rakouskou poblíž ostrova Visu 20. července. Tento ojedinělý triumf rakouského námořnictva jasně zpečetil další italské vyhlídky, které by snad mohly převyšovat minimální program, se kterým do válečného konfliktu Italové vstoupili. Je tedy zřejmé, že Prusko nakonec nemohlo spatřovat v Itálii účinného vojenského spojence, podobně tak jako Rakousko nepodpořily státy v Německu. Na vedlejších frontách oba protivníci dosáhli vcelku snadných vítězství, leč hlavní a dalekosáhlejší následky mělo přinést jejich střetnutí na území Čech a Moravy (*Urban 1986, 181–196*).

## **2.2. Rozdílnost protivníků**

Tato válka nepřinesla pouze dlouho očekávané politické změny. Postavila před sebe dvě mocnosti s naprosto rozdílnými metodami boje, výbroje a samotnou organizací armád.

V Rakousku nebyla v roce 1866 zavedena všeobecná branná povinnost, pouze branný zákon ustanovující vojenskou povinnost na 8 roků činné služby a 2 roky zálohy. V praxi byla navíc aktivní služba v celém rozsahu uplatňována pouze na jezdeckto, ostatní vojáci byli po své tříleté prezenční službě odveleni na dovolenou a po jejím uplynutí propuštěni do záloh, kde se u vybraných útvarů tzv. Dovolenců aplikovala i pravidelná cvičení ve zbraní. Zákon se vztahoval na všechny muže od 20 do 27 let. Příslušníci inteligence a určitých profesí, které byly z hlediska veřejného zájmu nepostradatelné, byli vojenské služby zproštěni. Zákon dále umožňoval každému branci možnost vyplacení od vojenské služby taxou až 1 500 zlatých, kterou většina zámožného obyvatelstva využívala. V důsledku toho byla armáda složena převážně ze sociálně slabších vrstev se stálým nedostatkem nižších důstojníků. V konečných součtech Rakousko proti Prusku postavilo přibližně 238 000 mužů a asi 67 000 koní (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 24–27*).

Taktika rakouské armády vycházela ze zkušeností války proti spojeným vojskům Sardinie a Francie z roku 1859, kdy se v členitém terénu osvědčily náhlé a překvapivé bodákové útoky na nepřítele v sevřených řadách pěchoty. K drobným změnám došlo v roce 1862, kdy byl přidán před útočící jednotky řetěz střelců (harcovníků), který měl svou palbou narušit nepřátelské uskupení a následný masivní útok uskupení zničit. Rakouský cvičební řád samozřejmě obsahoval i další teoretické předpisy upřesňující taktiku boje nevyjímaje střety s jezdecktvem, palbu v rozvinutých liniích nebo dokonce palbu z leže. V praxi však byl hlavní bodákový útok stále považován za vítězný a zcela rozhodný, proto byl na českých bojištích



neustále a dokola aplikován nedbaje na jeho neúčinnost a častou nevhodnost vzhledem k terénu bojišť (Jánský 2006, 62).

Rakouský pěšák, jakožto základní prvek rakouské armády, svíral v ruce zepředu nabíjenou pušku systému konstruktéra Josefa Lorenze vzor 1854 s perkusním zapalováním a ráží 13, 9 mm. Rýhovaná hlaveň s použitím kompresního a expanzního druhu střeliva zaručovala této zbrani výborné výsledky v dostřelu i přesnosti (Beneš 1999, 34).

I když byla rakouská pěchota vyzbrojena touto velice střelby schopnou zbraní, byl i nadále kladen důraz na boj s bodákem. Tomu nasvědčuje i průměrný roční počet nábojů, určených pro infanteristu k jeho střeleckému výcviku, čítající pouhých 20 až 36 výstřelů. U pruského pěšáka činil průměr kolem 100 cvičných výstřelů na rok (Urban 1986, 160).

V Prusku byla všeobecně branná povinnost uzákoněna již v roce 1814 někdejší králem Fridrichem Vilémem IV., které podléhalo veškeré branně schopné mužské obyvatelstvo ve věku od 17 do 49 let včetně státní inteligence. Kratší aktivní služba každého brance čítala tři roky, další dva roky v záloze a neuvěřitelných 15 let v zeměbraně, která byla svolávána pouze v době války dvěma výzvami tvořice následně samostatné zeměbranecké prapory. Dostatek nižších důstojníků v armádě byl zajištěn zvláštními možnostmi pro vystudované mladíky, kteří se po ukončení tříleté vojenské služby mohli zapojit do dalších kurzů pro poddůstojníky i důstojníky a opustit tak prezenční službu s hodností důstojnického čekatele. V roce 1859 se služba v záloze navíc prodloužila o další čtyři roky (Dvořák 2014, 14nn).

Prusko v roce 1866 vyslalo proti Rakousku více než 295 594 mužů (Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 49) a přibližně 32 000 koní (Šramar-Tuhý 1990, 18).

Jedním z hlavních historických témat je i ona pověstná pruská „jehlovka“, která byla uváděna vždy mezi hlavní strůjce rakouské porážky. Jedná se však pouze o zbraň, ze které vznikne smrtící nástroj až po přidání nezbytně nutné s adekvátně vycvičené lidské obsluhy s využitím efektní taktiky boje.

Nejproslulejší jehlovka konstruktéra J. N. Dreyseho vstoupila do sériové výroby v roce 1841 se stejnojmenným vzorovým označením a použitím vcelku pokrokového podkaliberního střeliva vz. 1855. Pákový závěr, kterým byla zbraň opatřena, umožňoval rychlejší obsluhu a tím i zvýšenou kadenci střelby. Výsledky střeleckých zkoušek však potvrzovaly horší přesnost i dostřel (Beneš 1998, 17nn).

Tyto základní rozdíly obou armád musely zákonitě vést k extrémním výsledkům celého válečného střetnutí, které se mělo odehrát v nečekaně krátké době na území České republiky.

### 2.3. Střety vojsk na území České republiky

Jakkoliv se obě armády od sebe lišily, měly více než společnou historii, ve které několikrát proti sobě zkřížily zbraně, nebo naopak bojovaly společně bok po boku. Hlavní velitel rakouské Severní armády polní zbrojmistr Ludwig von Benedek nemohl jednoduše vymyslet nový typ obrany tohoto území. Vpád Prusů, podobně jako tomu bylo v letech 1778–79, předpokládal opět ze Slezska, proto svou armádu umístil v okolí Olomouce. Teprve až 17. června, kdy bylo rozestavení pruských sil jasnější, byly vydány rozkazy k pochodu armády do Čech a k zaujetí postavení u Josefova a Miletína (*Bělina – Fučík 2005, 230*).

Takřka současně se dal do pohybu i pruský, více jak čtvrtmilionový válečný kolos, organizovaný do tří nezávislých armád. Moltke nakonec prosadil své návrhy zaútočit pomocí tří uskupení ze tří směrů se strategickým záměrem shromáždit své síly k rozhodující bitvě až po vniknutí na nepřátelské území. Oficiální vypovězení války proběhlo formou předání oznámení předsunutým rakouským jednotkám u českých hranic dne 22. června. Krátce na to již pronikly části pruské Labské armády v okolí Rumburku do Čech a rozkazem z 19. června se měly spojit v blízkosti Jičína s pruskou První armádou pod velením prince Bedřicha Karla, postupující ve směru na Liberec. Zjišťovací funkci, zda se rakouská Severní armáda nechystá ofenzivně napadnout Slezsko a nastoupit tak pochod na Berlín, měla původně spíše Druhá pruská armáda pod velením korunního prince Fridricha Viléma. Když se ale pruské velení dozvědělo o přesunu Rakušanů z Olomouce do Čech, pozměnilo svůj rozkaz z 22. června na překročení hranic I. armádním sborem v blízkosti Trutnova, u Broumova sborem gradovým a V. i VI. sborem u Náchoda (*Urban 1986, 201*).

Ve své podstatě první výstřely, které zazněly 26. a 27. června, byly zastřeny jistými neznalostmi nasazených sil obou protivníků, kteří do posledních chvil nevěděli, v jakém počtu jim vyjde nepřítel vstříc. Na jizerské části fronty pruská První armáda postoupila 26. června z prostoru Liberce a Jablonce směrem k Turnovu a po úvodních bojích u Sychrova dosáhla Jizery. Současně se posunula i pruská Labská armáda a po prvním větším střetu u Kuřívod dosáhla rovněž částečně Jizery. Původní záměr rakousko-saských sil přejít následujícího dne do protiútoků, zmařily neúspěšné noční boje o důležitý most v obci Podolí západně od Turnova, kde se rozpoutal jeden z prvních nejkrvavějších střetů v samém úvodu války (*Urban 1986, 207nn*).

Krátce po poledni téhož dne přešel pruský V. armádní sbor pod velením generála pěchoty Steinmetze, hraniční přechod v Bělovsi u Náchoda, kde byl mimo jiné zabit první Čech v této válce desátník Josef Souček. Jednotky pruského I. armádního sboru, společně s předvojem sboru gardového dosáhly hraničních přechodů již v předešlém dni a po obsazení

důležitých měst na ose Janovičky – Broumov – Teplice nad Metují – Police nad Metují nezaznamenaly většího odporu (*Jánský 2006*, 43).

K ochraně rakouské Severní armády byl, po předání informací z noci 26. června o pruském obsazení Náchoda, vyčleněn VI. armádní sbor pod velením podmaršálka Wilhelma Ramminga. Ten svůj sbor v prostorech nedaleko Dobrušky ihned nasměroval proti Náchodu a v brzkých ranních hodinách 27. června vyrazil. Jednou z hlavních taktických chyb, které se dopustil velitel první brigády generálmajor Hertwek, byl v podstatě celý střet předem odsouzen k nezdaru. Neznalost terénu spojená s nevědomostí o přesné poloze pruského předvoje vedla k nepochopitelnému sestoupení rakouské brigády z terénního hřebene severozápadně od Nového Města nad Metují do údolí v dnešní poloze přehradní nádrže Rozkoš. Právě tento hřeben byl v průběhu dne opětovně dobýván z jeho strmější západní strany s vrcholem v okolí obce Václavic s hlavním cílem zatlačit Prusy zpět za hranice a obsadit obranou pozici v úzké soutěsce mezi vrchem Homolkou (kóta 445) a Brankou (kóta 451). Pro rakouské zbraně neúspěšný sedmi a půl hodinový boj si vyžádal na rakouské straně ztráty v celkovém počtu 5721 mužů a 432 koní, pruské ztráty činily 1122 mužů a 222 koní (*Fučík – Bělina 2005*, 252).

Pokud měl být rakouský VI. armádní sbor vyslán vstříc pruskému V. sboru, tak X. armádní sbor polního podmaršálka Ludwiga barona Gablenze dostal za úkol u Trutnova zadržet pruský I. sbor generála pěchoty Adolfa von Bonina a zatarasit tak východ z Libavského i Petříkovického sedla. Navzdory prvotnímu zpoždění celého sboru v příchodu k Trutnovu a nebezpečí, které představovalo nekrytí pravého křídla i týlu sboru, dokázala prvně příchozí rakouská Mondelova brigáda Prusy ve městě svou palbou z vyvýšených pozic řádně překvapit. Odpoledne přešly nově příchozí rakouské brigády do další ofenzivy a především díky vynikající práci dvou brigádních baterií donutily všechny pruské jednotky na ústup k Poříčí. Často je tento triumf označován za těžce vykoupený, čemuž nasvědčuje opět opakovaný nepoměr ztrát čítající na rakouské straně celkem 4787 mužů a na straně pruské 1338 mužů. Bohužel tak ale zastiňuje opravdu zdařilou součinnost rakouského X. sboru, který sice v počtu pěších jednotek byl vyrovnán se sborem pruským, počtem děl byl ale v nevýhodě v poměru 4:3 a u jezdeckva dokonce v poměru 3:1 (*Fučík – Bělina 2005*, 257).

Jak je vidno tento den se nenesl pouze v duchu nezdaru pro rakouské zbraně. Prusové utrpěli porážku od hannoverské armády na území Německa, v Čechách byli v okolí Trutnova vrženi téměř zpět ke hranicím a u polské Osvětimi nedaleko polsko-haličské hranice oddíly pruské zeměbrany rovněž zakusily porážku od slabších jednotek rakouské řadové pěchoty (*Kudr 1936*, 198n).

Ve čtvrtek 28. června se po předchozím poměrně klidném dni, ve kterém proběhla jen krátká večerní přestřelka u Dolní Krupé, na jizerské linii ozvaly za ustupujícími rakouskými vojsky kolem sedmé hodiny ranní první dělové výstřely od Kláštera Hradiště nad Jizerou. Vrchním velením bylo nařízeno stáhnout veškeré síly přes Sobotku a Libáň k Jičínu a opustit tak po několika dílčích střetech poslední opěrný bod u Mnichova Hradiště. Bojem vyčerpaný rakouský X. armádní sbor se sice zapsal zlatým písmem do historie svým vítězstvím, v ranních hodinách však opustil dobyté pozice u Trutnova a stáhl se zpět ve směru ke Starému Rokytníku, kde byl očekáván postup zatím bojem netknutého pruského gardového sboru. Jelikož nebyl rakouský sbor podpořen posilami, zákonitě nemohl pruské gardě dlouho vzdorovat. Byly tedy vydány rozkazy k dalšímu ústupu tentokrát ve směru na Pilníkov, který mohl být vcelku spořádaně proveden díky ukázkové součinnosti jednotek, které tento ústup kryly a krátce po poledni opustily bojiště jako poslední (*Fučík – Bělina 2005, 260*).

Přibližně ve stejné době, kdy započal ústup ke Starému Rokytníku, vyjel Benedek z josefovské pevnosti ve směru k České Skalici, aby se osobně přesvědčil o stavu sem staženého VI. sboru z předchozího boje u Náchoda. Svůj původní záměr přisunout k vyčerpanému sboru další jednotky ze sborů č. IV a VIII změnil velitel okolo jedenácté hodiny vydáním rozkazu o stažení všech uskupení k Dubenci. V okamžiku kdy zpozoroval Steinmetz se svým sborem blížícím se k České Skalici hemžení a střídání jednotek rakouských, projevil opět trochu pruské neohleduplnosti a smyslu pro riziko. Odvážnost jeho rozhodnutí provést v nestřežený okamžik razantní úder navíc vyzdvihuje původní nepřesný odhad, kdy očekával dokonce dvojnásobnou přesilu nepřítele. Velitel rakouského VIII. sboru arcivévoda Leopold dostal rozkaz k ústupu až v době, kdy byl napaden předsunutými pruskými jednotkami, proto možná rozumně odhadl situaci a místo nekrytého ústupu boj přijal. Podobně iniciativně si počínal i generálmajor Fragnern, který proti Prusy obsazenému blízkému lesu Dubno vyslal k útoku jednotky své brigády, které v úplném čele sám vedl. Svě muže ale přivedl přímo do křížové palby a sám za tuto chybu zaplatil životem. Rozpoutanou řež již nešlo zastavit a tak se i další části brigád postupně zapojovaly do téměř zbytečného boje, který nakonec po čtyřech hodinách skončil pro Rakušany úplným fiaskem. Pouliční boje během ústupu, boje o nádraží a konečné zcela zmatené překročení rozvodněné řeky Úpy navýšily počty rakouských ztrát na vůbec nejvyšší hranici za celou válku, pokud tedy nepočítáme bitvu u Hradce Králové. Rakouská armáda byla tímto zcela zbytečným střetem připravena o dalších pět a půl tisíce mužů, Prusové zaplatili za vítězství více než třinácti sty muži (*Fučík – Bělina 2005, 261nn*).

Po neúspěchu rakouských zbraní během 28. června, změnilo vrchní rakouské velení bojový plán. Postup jednotek, které měly nastoupit v plných počtech proti pruské První armádě, se rázem změnil na neplánovaný ústup před Druhou armádou, která svým ofenzivním velením vyhrávala jedno střetnutí za druhým. Neodpočívala ani 29. června, gardový sbor vybojoval Dvůr Králové a Steinmetz si připsal již třetí vítězství ve třech dnech a to nedaleko Svinišťan.

Po naplánovaném velkém střetu u Mnichova Hradiště, který se uskutečnil v menších rozměrech, než bylo očekáváno, byl velitel saského sboru princ Albrecht a velitel rakouského I. armádního sboru generál Clam-Gallas rozhodnutí uhájit město Jičín. Jelikož telegraf v Josefově mlčel (není divu, když tou dobou bylo již vrchní velení přeloženo do Dubence, kde telegraf nebyl), postupovali oba velitelé podle zpožděného rozkazu z 28. června v původním záměru město udržet. O rozhodnutí z ranní osmé hodiny zastavit veškeré postupy na Jizeře, se oba velitelé dozvěděli s neuvěřitelným zpožděním bezmála dvanácti hodin a to v době, kdy boj o Jičín již zuřil. V bojích, které ve městě trvaly až do půlnoci, byly pruské jednotky i několikrát donuceny k ústupu, avšak neschopnost Rakušanů odpoutat se od nepřítele a nastoupit spořádaný ústup, vedla nakonec k jejich panickému útěku. Tento únik sasko-rakouských sil od Jizery v podstatě ukončil existenci této části fronty a dal tak možnost První pruské armádě pevně se usadit v plánovaných prostorech pro seskupení u Jičina (*Urban 1986, 211*).

Štáb rakouské Severní armády byl schopen sestavit z přicházejících zpráv celkový obraz až v poslední červnový den. Jeho rozhodnutí znělo jasně, zaujmout defenzivní postoj a vybrat si terén vhodný k obraně, za žádnou cenu nesmí dojít k vynucené bitvě. V jednu hodinu ráno prvního červencového dne se tedy daly všechny rakouské síly v plné tichosti k frontálnímu ústupu k Labi. Ústup byl nezbytný, jelikož vítězství Prusů u Jičina otevíralo volnou cestu k Hradci Králové a týlu rakouských sil. Prusům tak zmizel nepřítel z očí, a jelikož dále nenaráželi na odpor, přesunuli svůj generální štáb 2. července do Jičina, kde proběhla tvorba dalších operačních plánů. Jelikož rakouské výzvědné zprávy hlásily postup větších pruských uskupení z více jak dvou směrů, byly urychleně vydány dispozice k potencionálnímu boji, které obdrželi jednotliví velitelé ve dvě hodiny ranní 3. července. Hlavní postavení tvořila půlkruhová obranná linie o délce 20 km opírající se svým středem o zvlněné pahorkatiny v okolí Chlumu a Lípy. Plán zahrnoval i postavení armádní zálohy se záložním dělostřelectvem a těžkými jízdními divizemi, postrádal však opět jakékoliv pokyny k ústupu, které byly v tomto postavení před Labem nepochopitelně naprosto ignorovány (*Urban 1986, 234*).

Kolem půl osmé ranní, kdy na sebe narazily předsunuté jednotky v okolí říčky Bystřice, zazněly první výstřely bitevního dne, ve kterém proti sobě postupně stanulo více než 430 000 mužů. Jednalo se tedy o druhý největší válečný střet 19. století (prvenství patří nepochybně bitvě u Lipska z roku 1813). Díky dobře rozmístěnému dělostřelectvu nebyly v počátcích dne pruské postupy směřované První armádou na střed rakouského postavení v okolí obce Lípa ofenzivní. Ani Labské armádě se nevedlo na levém křídle v okolí obcí Probluz a Dolního Přímu lépe a jelikož navíc postupovala pomaleji, než se očekávalo, do dopoledních bojů fakticky ani nezasáhla. Mnohem kritičtější byly boje na pravém křídle rakouského postavení u Máslojed. Do téměř zbytečného krveprolití o takticky nedůležitý les Svíb bylo postupně v několika vlnách nasazeno téměř celé pravé křídlo rakouského armády. Dva rakouské armádní sbory (IV. a II.) v početní převaze nad pouhou jednou pruskou divizí Svíb nakonec obsadily. Musely ale záhy těžce dobyté pozice opustit, jelikož byl stále očekáván příchod pruské Druhé armády ze severu. K němu došlo až kolem jedné hodiny, kdy pruský VI. armádní sbor společně s první gardovou divizí zaútočily ve směru od Nedělišťe k Lochenicím. Jednoduše prorazily obrané linie rakouských sborů vyčerpaných nedávným bojem o Svíb a nastoupily tak hlavní útok na odkrytý střed rakouského postavení na Chlumu. V tomto okamžiku bylo o bitvě fakticky rozhodnuto, protože dlouho očekávaný příchod korunního prince k bojišti znamenal impuls pruské První armádě k připravovanému hlavnímu náporu tak, aby byl střed rakouského postavení napaden ze tří světových stran. Takovému tlaku nemohlo rakouské obrané postavení dlouho vzdorovat a po neúspěšném pokusu o znovu dobytí Chlumu armádními zálohami byla bitva definitivně rozhodnuta v pruský prospěch. Úplnému zničení rakouské Severní armády, která se z obklíčení dala na zběsilý ústup, zabránil hrdinný boj rakouských záložních jízdních divizí, které dokázaly v prostorech mezi Střezeticemi a Dlouhými Dvory zadržet početnější pruskou jízdu a dostatečně tak celý ústup kryt. Nelze zapomenout ani na součinnost některých dělostřeleckých baterií s téměř sebevražedným nasazením, které místy do posledního muže, frontální ústup rovněž zdařile kryly.

Bitva byla u konce a po nahlédnutí do výkazu ztrát není divu, že byla bitvou rozhodující. Rakušané si z bojového stavu odepsali celkem (mrtví - pohřešování, ranění, zajatí) 42 812 mužů, 6010 koní a 187 děl. Saské síly byly oslabeny o 1501 muže (135 zabito, 940 raněno). Pruská úřední statistika uváděla celkem ztrátu 9 172 mužů a 939 koní (*Urban 1986, 252*).

Po opětovném zformování se rakouská armáda vracela v dalších dnech do původního postavení u Olomouce, z kterého pak nastoupila pochod údolím Moravy k Dunaji a dále pak

k obraně Vídně. Jednotkám pruské Druhé armády se ale podařilo z části napadnout rakouská uskupení na pravém břehu řeky nedaleko Tovačova a tak vybojovat další krvavé vítězství v úplném závěru války. Zcela posledním střetem byla bitka u slovenské Lamače (dnes předměstí Bratislavy), ve které měl být zajištěn jeden z hlavních přechodů Dunaje. V úplném začátku dne 22. července se však k velitelům obou armád dostalo zpráv o dohodnutém klidu zbraní z předchozího dne, který měl trvat po pět následujících dní (22. 7. od 12h do 27. 7. do téže hodiny). Nic však jednotkám nebránilo dopoledne sehrát takřka poslední doslova „sportovně“ pojatý boj, který byl dle mírových dohod z Mikulova kolem poledne ukončen (*Urban 1986, 270*).

#### **2.4. Důsledky války**

Na několikadenním jednání, které začalo v Mikulově 23. července, byly delegáty Rakouska, Pruska, Francie a Itálie projednávány hlavní body vedoucí ke konečnému klidu zbraní. Z původních návrhů pruského krále dále pokračovat ve vojenských akcích po uplynutí pěti denní lhůty, při kterých mohli Prusové jednoduše dobýt Vídeň a vymoci i tak úplného vítězství v celém tažení i rozhodujícího slova v dalších jednáních, nakonec z iniciativy Bismarcka sešlo. K tomuto rozhodnutí bylo přihlíženo i v důsledku vypuknutí epidemie cholery, která si v pruské armádě každým dnem vybírala více a více obětí. Hlavním tématem se tedy staly válečné reparace a nové územní uspořádání. Výsledkem byl v podvečer 26. července podpis úmluvy o devíti člancích, která zahrnovala mimo jiné rakouské postoupení území Benátska Italům, zřeknutí se politického vlivu na Saské království, uznání zrušení Německého spolku s ním spojeného nového uspořádání německého prostoru, kterého nebude Rakousko účastno a zaplacení celkem dvaceti milionů tolarů v hotovosti jako válečné náhrady Prusku. Takto sestavená úmluva byla později upřesněna a doplněna o další potřebná ustanovení na konečný počet čtrnácti článků, které byly součástí kompletní mírové smlouvy obsahující všechny potřebné náležitosti propuštěním zajatců začínaje a amnestií konče. Tato smlouva byla po předchozích jednání podepsána dne 23. srpna v Praze v hotelu U modré hvězdy a uvedena měla být v konečnou závaznou platnost do osmi dnů od podepsání. Jelikož vše probíhalo dle předpokladů, opustil poslední pruský voják 19. září území habsburské monarchie. Dnem podepsání pražského míru byl položen jeden ze základních kamenů nového uspořádání střední Evropy vstoupivší v praktickou platnost až po uplynutí dalších válečných konfliktů v nadcházejících letech vedoucích tak v konečné sjednocení Německa (*Urban 1986*).

## 2.5. Pohřbívání padlých

Obyvatelům, kteří se navraceli do svých opuštěných příbytků se na všech místech, kudy prošla bitevní vřava, naskýtal vždy stejný pohled. Zničená úroda, příbytky plné raněných a kam jen oko dohlédlo spousta mrtvých těl.

Ve většině vesnic v blízkosti utichlých bojišť byli všichni muži, později i ženy, komandováni Prusy k pohřbívání padlých. Vzhledem k obtížnosti, zejména v okolí královehradeckého bojiště, trval celý proces až osmnáct dní a to nejen kvůli vysokému počtu mrtvých ale i skutečnosti, že veškeré obce byly naprosto liduprázdné a po odchodu armád nebylo jednoduše nikoho, kdo by mrtvé pohřbil. Šachty byly většinou hloubeny pro desítky, někdy i stovky těl, s nimiž se zacházelo bez sebemenší piety. Umisťovány byly přímo na bojišti se snahou vyhnout se lesnatým partiím, kde bylo hloubení hrobů nejobtížnější. Nedůkladnost většiny pohřbů prokazují informace o obnovení rovů necelý rok po válce, jelikož mělce vyhloubené jámy s větším počtem mrtvých po čase nesnesitelně zapáchaly. Znamé jsou i případy, kdy bylo ještě na jaře 1867 nalezeno pět nepohřbených těl v lese Svíb nedaleko Máslojed (*Šůla a kol. 1991, 96*).

Pamětní kniha obce Rosnic<sup>3</sup> sepsána četnickým štábním kapitánem Bohumírem Tuhým, uvádí mim jiné i několik informací k různým postupům pohřbívání. Pruské hlídky údajně upřednostňovaly urychlený pohřeb svých padlých do důkladně vyhloubených jam „*hlavami k jihu a nohami a pohledem k severu, aby hleděli, kde je pruská zem*“ (str. 199). V okamžiku, kdy nebyla v blízkosti viděna podobná hlídka, byli mrtví zbaveni veškeré výstroje a všeho „*čehož voják více v hrobě nepotřebuje*“ (*tamtéž*). Pokud si Prusové důkladně nepohlídali deponování těchto předmětů na jimi udaných místech, byly později rozebírány místním obyvatelstvem k dalšímu zžitkování nebo byly přímo vhozeny do hrobových jam „*To proto, aby Prusové neměli tolik válečné kořisti*“ (str. 213). Další informace se ale poněkud rozcházejí. Autor například uvádí přímo ledabylé pohřbívání ze strany Prusů svých i znepřátelených padlých. Nedůkladnost pohřbení pak doplňuje příklady, kdy byli mrtví vhazováni do odvodňovacích brázd, děr po granátech, příkopů nebo dokonce pouze do vyježděných kolejí cest (str. 214).

Velice podobně se o pohřebním procesu zmiňuje i kronika obce Svinišťan. Kronikář v ní uvádí pohřbívání pruských padlých již během bitevního dne a stvrzuje i v dalším textu shromažďování vojenského materiálu civilisty. Posbíraný materiál si údajně Prusové odvezli na šesti vozech a je zde opět označena za válčenou kořist (*Jánský 2012, 90*).

---

<sup>3</sup> MUNZAR, Michal – POPP, Lukáš; 2010: *Kronika obce Rosnic od roku 1849 do roku 1870. Část 2. dílu III strana 1 až 351*; Vychodoceskearchivy.cz [online].



Pozoruhodně podobný přístup k těmto aktivitám zaznamenali i jiní autoři.<sup>4</sup> Nejvíce označují v textech tzv. hyeny bojiště, jakožto lidi, kteří mrtvé obírali a svlékali z oblečení. Většina bojišť tak byla i několik dní po bitvě posetá nahými, nepohřbenými a na slunci rozkládajícími se těly (Jánský 2012, 91). „*Věci po polích rozházené si kurážnější lidé brali na památku a nosili si je domů. Ale dostávaly se i lidské hyeny. Šly za pruskou armádou, byla to všelijaká zbeř, markytáni a zloději, kteří svlékali a okrádali padlé vojáky, ale i prázdné byty.*“ (Dvořák – Šůla 2015, 133).

Ačkoliv některé texty uvádí různé postupy pohřbívání, vždy je proces úměrný druhu parcely, na které jsou mrtví pohřbeni a její blízkosti k frekventované části bojiště. Hlavní roli v provedení pohřbu pak hrálo nespočet hledisek, které měly na tento nedobrovolný akt značný vliv. Za nejdůležitější lze označit dohled pruské hlídky. V její přítomnosti si hrobníci nemohli v podstatě dělat, co chtěli, neboť byli pod ustavičným dozorem. I tak musel být vzhledem k nepříznivě teplému počasí celý proces vykonán co nejdříve. Rozdílný postup mohl probíhat v odlehlých místech bojišť, kde byl počet padlých rapidně menší. Tam mohou být pohřbívání jedinci do hlubších a lépe umístěných hrobů, které lze dnes nacházet řádně označené a umístěné na hranicích pozemků nebo dokonce v prostorech zahrad usedlostí, kolem nichž válka prošla. „*Hned v zahradě uviděli čerstvý hrob, jak tu po bitvě pochovali pruského pěšáka, který tu na zahradě těžce raněn zemřel.*“ (Dvořák – Šůla 2015, 130).

---

<sup>4</sup> VOLF, J. 1920: *Pamětní kniha obce Máslojed*, str. 121- 123 (viz. Bellum 1866 č. 2/2015, 71n); JANKŮ, K. 1908: *Bitva na Dobeníně u Náchoda*, str. 135; *Druhá pamětní kniha obce Slatiny nad Úpou* (viz. Jánský 2012, 91).

### 3. Archeologicky zkoumané válečné hroby z války roku 1866 na území

#### Královehradeckého kraje

##### 3.1. Hrob č. 1

###### 3.1.1. Popis nálezových okolností

Koncem června roku 2003 byl ohlášen náhodný nález lidských ostatků pomocí detektoru kovu v místech přeložky silnice I/33, jejíž zhotovení bylo součástí výstavby silničního obchvatu města České Skalice. Lokalita se nachází na levém břehu vodního přivaděče údolní nádrže Rozkoš. Ze severu je vymezena železniční trať Jaroměř – Trutnov a z jihu původním okrajem staré silnice I/33 vedoucí před Autocampingem Rozkoš. Přesné místo nacházející se na parcele č. 1914/7 s nadmořskou výškou 290-291 m bylo lokalizováno zaměřením v souřadnicích JTSK (622539.0; 1023197.0) na kilometru 5,9 až 6,0 zmíněné přeložky silnice (*Tůma 2005*, 4).

Dohled při skrývce ornice v místě nálezu proběhl ve dnech 5. 6. – 23. 6. 2003 a během další povrchové prospekce nebyly vizuálně rozpoznány žádné potenciální nálezy archeologických situací. Na odkryté ploše byl půdní pokryv téměř identického vzezření s podložní těžkou jílovitou hlínou, proto byly veškeré práce značně komplikované nejen při povrchové prospekci ale i během následných exkavací. Mocnost ornice se pohybovala v rozmezí 25 až 30 cm s nepatrným odlišením od podloží svou tmavší hnědo-okrovou barvou, místy však s téměř nezřetelnou hranicí. Prostory nebyly pravděpodobně více intenzivně obdělávány a v době před výstavbou byly využívány jako louka (*Tůma 2005*, 6n).

O nálezu lebky s kovovými předměty ve výše popsáných prostorech byl 25. června informován někdejší místopředseda Komitétu 1866 Ing. Radek Teichman, který ve spolupráci s dalšími členy užšího předsednictva, zajistil téhož dne potřebná oznámení na archeologické oddělení Regionálního muzea v Náchodě, vedení Muzea Boženy Němcové v České Skalici, místní policii i městskému úřadu (*Teichman 2004*, 148).

Situace byla narušena nejen z části stavbou ale i neodborným zásahem nálezce z Vojensko-historického a muzejního spolku z Trutnova. Přivolaný archeolog Mgr. Jan Tůma pořídil před vyzdvižením nalezených ostatků jednoho jedince několik snímků (Foto č. 9) a terénní skicu (*Tůma 2005*, 31, plán č. 3).

Následující den byl západně od předešlého skeletu objeven druhý jedinec, který již nebyl blíže dokumentován a po jeho vyzdvižení, během kterého byly identifikovány i dolní končetiny minimálně dalších tří jedinců, bylo teprve přistoupeno k plošnému výzkumu. Záchranný archeologický výzkum byl rozdělen na dvě části, přičemž první etapa zkoumající východní část hrobu byla provedena ve dnech 30. 6. – 2. 7. 2003, druhá na straně západní pak

ve dnech 8. 7 – 10. 7. 2003. V první etapě bylo prozkoumáno celkem deset jedinců (j. č. 1 – 10) v druhé byly zkoumány ostatky dalších šesti skeletů (j. č. 11 – 16) značně narušené výkopem pro vodovod. První dvojici nalezených skeletů ve dnech 25 a 26. června byla přidělena dodatková čísla 17 a 18 doplňující tak konečnou číselnou řadu. Obě etapy byly zdokumentovány pomocí fotogrammetrie a zběžně zaneseny do terénní skici (*Tůma 2005*, 30, plán č. 2) dokumentující především umístění nalezených artefaktů. Přes hrobovou jámu byla postupně roztažena čtvercová síť o rozměrech jednoho segmentu 50 cm x 50 cm. Hrobová jáma vykazovala orientaci s mírnou odchylkou ve směru V-Z, maximální délka dosahovala 520 cm a šířka 250 cm. Hloubka se pohybovala v rozmezí 30 až 40 cm od horní hrany zkoumané plochy a tedy v rozmezí pravděpodobně 60 a 70 cm od povrchu terénu. Všechny zkoumané ostatky vykazovaly značné deformace, které vznikly v důsledku pohybu těžké stavební techniky po skryté již dříve označené negativní ploše. V důsledku toho byly všechny zkoumané lebky rozdrceny. Preparační práce znesnadňovaly i vlastnosti podloží: „*Výzkum komplikovaly také fyzikálně-mechanické vlastnosti podloží a výplně hrobové jámy. V suchém stavu výplň zcela ztvrdla, naopak v mokřem se lepila, a její oddělení od nálezů bylo v obou případech značně komplikované.*“ (*Tůma 2005*, 7). V SZ rohu hrobu nebyly identifikovány žádné další náznaky poukazující na pohřbení dalších těl za hranicí zmíněného výkopu pro vodovod, proto je počet osmnácti pohřbených jedinců konečným (*Tůma 2005*, 11n).

Fotodokumentace (celkem 82 snímků) proběhla v jediné vypreparované fázi s absencí detailnějších snímků především u skeletů, které se vzájemně překrývaly v SV části jámy. Místa uložení jednotlivých artefaktů byla zanášena archeologem do zmíněného plánu a současně některé zajímavější situace byly i detailněji vyfoceny. Roztažení čtvercové sítě zajistilo možnost nejen celkového složení fotodokumentace v jeden výsledný celek, kterým byl hrob později vedoucím archeologem na několika výstavách prezentován, ale napomohlo i k detailní digitalizaci (Obr. 1) odvíjející se z pořízených fotek. Vzhledem k absenci dokumentace zkoumaných jedinců č. 17 a 18 nejsou tyto skelety součástí digitálního plánu.

Ojedinělost nálezů válečného hrobu a obtížnost dalších postupů stvrzují náročná jednání Komitétu 1866 s různými subjekty (Městský úřad v České Skalici, místní historický spolek, místní policie a investor stavby) jež měla objasnit další osud ostatků. Ze stran některých iniciátorů jednání došlo později ke vzniku zavádějících novinových článků v náchodském tisku postrádajících hlavní fakta (*Teichman 2004*, 152nn). Jeden z článků o výzkumu taktéž postrádala reálné informace a je spíše naplněn řadou nepodložených předčasných interpretací týkajících se především identifikace pohřbených (*Prouza 2003*). Ostatky byly 30. 10. 2003

vyžádány Městským úřadem v České Skalici a k následujícímu dni předány městské policii (*Tůma 2005*, 12).

Komité 1866 se později zasloužil o jedno z nejpietnějších řešení, a to opětovné pohřbení na místním vojenském hřbitově ve Zlíči dne 8. 11. 2003. Zmíněný spolek na hřbitově následně zřídil a u příležitosti oslav 138. výročí války dne 19. 6. 2004 i slavnostně odhalil nový pomník<sup>5</sup> (*Vondryška 2005*, 151).

Archeologie v celé „kauze“ stála zcela nepochopitelně stranou a důsledkem toho bylo, že ostatky neprošly žádnou analýzou a ani nebyly zapsány v přírůstkové evidenci Regionálního muzea v Náchodě. Některé informace tak byly navždy ztraceny. Všichni autoři současně i členové Komité 1866 ve svých člancích a textech (*Jánský 2008; Teichman 2004; Vondryška 2005, 2014*) později postupně uváděli nepřesné informace týkající se nejen mylného počtu pohřbených ale i jejich chybné blíže nezkoumané identifikaci. Pravděpodobně během tvorby textů nedošlo k součinnosti s archeologickým oddělením a tak první mylné informace byly bez jakékoliv revize přejímány dalšími autory. Následující text založený na nejvěrohodnějších archeologických pramenech uvádí vše již na pravou míru.

### **3.1.2. Popis anatomického uložení jednotlivých skeletů**

Anatomické uložení jednotlivých skeletů bude v této části popsáno pouze v rámci rozsahu zhotovené terénní fotodokumentace hrobového celku. Části nezdokumentovaných skeletů v důsledku překrytí jiným pohřbeným jedincem nejsou v popisu zmiňovány, neboť jejich přesné uložení není z dokumentace zřejmé.

#### Jedinec č. 1:

Poloha na zádech s orientací na sever, absence pravé horní končetiny (předloktí, zápěstí), levá paže ohnuta v lokti směrem od těla. Dolní končetiny nezdokumentovány před vyjmutím. Hlava nakloněna mírně na levou stranu.

#### Jedinec č. 2:

Poloha na zádech s orientací na sever, pravá paže natažená ve směru do středu jámy, levá paže umístěna podél těla s mírným ohnutím v lokti. Dolní končetiny nezdokumentovány před vyjmutím. Hlava nakloněná na pravou stranu pohledem na západ.

#### Jedinec č. 3

Poloha na břiše s orientací na sever, horní část (pravá ramenní kost) uložena ve směru podél těla. Skelet nebyl dostatečně zdokumentován před vyjmutím.

---

<sup>5</sup> CZE-5209-40571, GPS souřadnice lokality: 50°24'13.08"N; 16°03'21.54"E.

#### Jedinec č. 4:

Poloha na břicho s orientací na sever, levá paže ohnuta v lokti s předloktím směřujícím k tělu. Natažené dolní končetiny, pravá končetina vyhnutá mírně ve směru na východ rovněž s takto vyhnutým chodidlem.

#### Jedinec č. 5:

Poloha na zádech s orientací na sever, levá paže uložena pod j. č. 2, 3, 4 – její přesná poloha nebyla zdokumentována. Pravá paže mírně ohnuta v lokti umístěna podél těla. Dokumentací zachyceno uložení pouze jedné dolní končetiny. Hlava natočená pohledem na západ.

#### Jedinec č. 6:

Poloha na zádech s orientací na sever, pravá paže je od těla mírně v lokti odtažena směrem na západ. Levá paže je natažená ve směru na východ a spočívá pod j. č. 5. Pravá dolní končetina je v natažené poloze mírně ohnutá v kolenu, levá dolní končetina je rovněž ohnutá v kolenu a vytočená od těla směrem na východ. Hlava uložena na levé straně pohledem na východ.

#### Jedinec č. 7:

Poloha na břicho s orientací na jih, obě paže jsou ohnuté v loktech a předloktím umístěny pod hrudníkem. Dolní končetiny mírně pokrčené v kolenu a natočené směrem do středu jámy, levé chodidlo mírně natažené. Pravá noha vytočená do boku s chodidlem směřujícím na západ.

#### Jedinec č. 8:

Pohřbený je umístěn částečně na pravém boku s orientací na jih s pravou paží zcela umístěnou pod j. č. 7, levá paže ohnutá v lokti a umístěna od těla ve směru na západ, spočívá současně na j. č. 9. Dolní končetiny jsou překřížené v místech holeních kostí, kde pravá spočívá pod levou. Hlava nakloněná na pravou stranu pohledem na východ. Skelet nebyl důkladně vypreparován a zdokumentován, pravděpodobně vzhledem k jeho komplikované poloze.

#### Jedinec č. 9:

Poloha na zádech s orientací na jih, horní pravá končetina spočívá pod j. č. 8. Levá horní končetina je natažena ve směru na jih a přesahuje obrys hrobové jámy (Foto č. 3). Dolní končetiny natažené vcelku souměrně v podélné poloze. Hlava natočena pohledem k severu se značně otevřenými ústy.

#### Jedinec č. 10:

Poloha na břicho s orientací horní poloviny trupu na jih, dolní část směřuje spíše na SZ. Obě paže jsou roztaženy od těla, pravá je ohnuta v lokti směřující téměř kolmo od trupu na západ. Dlaň této končetiny se takřka dotýká hlavy. Levá paže rovněž ohnuta v lokti spočívá pod j. č. 9 s předloktím směřujícím k tělu ve směru na sever. Obě natažené dolní končetiny mírně ohnuté v kolenou a směřují chodidly na SZ. Hlava natočena pohledem na západ s bradou spíše k tělu.

#### Jedinec č. 11:

Poloha na břicho s orientací na jih, pravá paže natažená podél těla s absencí části předloktí a dlaně, však jasně uložena na j. č. 12. Levá paže je ohnutá v lokti a umístěna zápěstím pod levou částí hrudního koše. Levá dolní končetina zcela natažená, pravá ohnutá v koleni ve směru od těla na západ s patou dotýkající se končetiny levé. Hlava natočena pohledem na západ.

#### Jedinec č. 12:

Poloha na břicho s orientací na jih, paže jsou ohnuty v loktech a široce roztaženy od těla, avšak obě předloktí jsou uložena pod hrudníkem. Dolní končetiny v natažené poloze s chodidly směřující na západ. Hlava nepatrně pootočená směrem na západ.

#### Jedinec č. 13:

Poloha na zádech s orientací na jih, pravá paže natažená od těla ve směru na východ a zcela umístěna pod j. č. 12 a 11. Levá paže ohnuta v lokti s předloktím směřujícím k pánvi. Dolní končetiny ohnuty v kolenou a zcela roztažené, z části zničeny recentním výkopem. Hlava pohledem na východ.

#### Jedinec č. 14:

Poloha na zádech s orientací na jih, pravá paže zcela umístěna pod j. č. 13, levá podél těla s mírným vyhnutím v lokti ve směru od těla. Dolní končetiny téměř úplně zničeny recentním výkopem, avšak dle dochované polohy, vzhledem k pánvi, lze usuzovat, že byly obě rovněž mírně roztaženy od sebe. Hlava umístěna vcelku souměrně s vertikální osou těla.

#### Jedinec č. 15:

Poloha na zádech s pravděpodobnou orientací na sever. Celá horní polovina trupu po pánevní kost byla zcela zničena recentním výkopem. Dolní končetiny opět v roztažené poloze a to s chodidly směřujícími od vertikální osy těla. Dochovala se pouze žebra levé části hrudního koše s levou paží, která je umístěna pod j. č. 6 a j. č. 16.

### Jedince č. 16:

Poloha na zádech s orientací na sever. Levá paže je částečně svou předloktní částí umístěna pod pánevní kosti j. č. 6. Pravá paže je ohnuta nepatrně v lokti a umístěna podél těla s uloženým zápěstím v oblasti pravé části pánevní kosti. Dolní končetiny drobně ohnuté v kolenou směřují na jih. Hlava otočena pohledem na východ.

### Jedinci č. 17 a 18:

Během prvních dnů exkavace byly tyto skelety vyjmuty bez bližší dokumentace. Pořízeny byly pouze pracovní snímky a terénní skica dokumentující uložení dolních končetin j. č. 17 v pokrčené poloze s ohnutím v kolenou ve směru na východ (Foto č. 9).

### **3.1.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace výstroje a identifikace pohřbených**

Veškeré níže uvedené informace jsou založené na fyzické přítomnosti artefaktů v jednotlivých souborech uložených v Regionálním muzeu v Náchodě s revizí u pořízené fotodokumentace, skici a nálezové zprávy. Jelikož se některé informace z písemných zdrojů rozcházel, byl brán maximální zřetel na souborné vybavy jedinců a pořízenou fotodokumentaci z terénu.

### Jedinec č. 1:

Exkavační zachyceno celkem 10 kusů velkých zbrojních knoflíků z mosazi, z kterých tvoří dva knoflíky společně s organickými zbytky textilu fragment jedné dochované rukávové manžety<sup>6</sup>. Pořízená dokumentace potvrzuje dochování části tohoto textilu u levého zápěstí s celkovým počtem tří knoflíků. Manžeta (Tab. č. 1: 1) se pravděpodobně při manipulaci rozpadla. Dále byl nalezen jeden knoflík ze šosu, 6 knoflíků z vojenského saka a 2 knoflíky z nárameníků s jedinou viditelně dochovanou číslicí páté setniny (Tab. č. 1: 2). Hlavním

---

<sup>6</sup> Pluky pruské řadové pěchoty byly ve válce roku 1866 vystrojeny tmavě modrým jednořadým sakem (Waffenrock) spínaným vpředu sedmi hladkými knoflíky ze žlutého kovu (mosaze). Sako bylo opatřeno nárameníky s barevnou šálou poukazující na příslušnost jednotlivých pluků k celým armádním sborům. Nárameníky byly sepnuty k uniformě u ramenou malými vypouklými knoflíčky s číslem setniny, stejné číslo bylo vyšito i na nárameníku. Ukončení rukávů bylo provedeno tzv. braniborskou manžetou v přední části s charakteristickým převýšením o rozměru asi 10 x 6 cm ze soukenné vložky a trojicí hladkých knoflíků. V zadní části bylo sako opatřeno šosem s šesti knoflíky, u kterých byl nejvýše umístěný pár tvořen upraveným výřezem, skrz který vedl opasek. Celkem bylo sako příslušníka pruské řadové pěchoty opatřeno devatenácti kusy velkých hladkých knoflíků, jedním párem knoflíků s výřezem pro opasek a párem knoflíků s číslem (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 190n*).

pojítkem k udání bližší totožnosti mrtvého je krytka<sup>7</sup> ústí hlavně (Tab. č. 1: 5) pruské jehlovky vz. 1841 vyrobená z mosazi a nalezená v blízkosti pravé části hrudi. Tato krytka nese vyražené přiřazení k druhému západopruskému královskému granátnickému pluku č. 7, setnině č. 3 a zbraní číslo 182. K tomuto skeletu dále náleží nález dřevěného kartáčku (Foto č. 39) a blíže neidentifikované železné fragmenty přezek. Ihned na první pohled je jasné, že se číslo setniny na krytce neshoduje s číslem na knoflicích z nárameníků. Pravděpodobně tuto krytku vlastnil sousední pohřbený Prus, který v této setnině přiřazen byl, nelze ale s jistotou potvrdit jeho příslušnost ke stejné jednotce. Krytka se vzhledem ke své značné deformaci mohla na toto místo dostat během pohřbu. Bohužel tento nález nebyl blíže stratifikován a tvrzení tak nemůže být spolehlivě uvedeno za konečné.

Mrtvý je identifikován jako příslušník pruské řadové pěchoty snad uvedeného pluku. Pohřben byl pouze v armádním saku, přítomnost kalhot a bot nelze vzhledem k absenci dokumentace a dalších artefaktů potvrdit.

#### Jedinec č. 2:

Dochováno celkem 18 velkých knoflíků ze saka, kolekce obsahuje jednu kompletní manžetu (Tab. č. 1: 6) s třemi knoflíky a zbytky textilu. Jeden knoflík ze šosu a dva knoflíky z nárameníků (Tab. č. 1: 3, 4) s číslem udávají příslušnost pohřbeného k třetí setnině. Pohřbený měl ve vnitřní části pravého loktu vetknutou zinkovou střepinu (Tab. č. 1: 7) z rakouského čtyřliberního dělostřeleckého granátu.<sup>8</sup> Další předmět, který mohl mít za následek těžké zranění a případně pozdější úmrtí pohřbeného je nalezený projektil v levé části pánevní kosti (*Tůma 2005*, 13) vystřelený z rakouské zbraně systému Lorenz vz.1854.

Mrtvý byl pohřben v typickém saku pruské řadové pěchoty bez jakékoliv další výstroje. K bližším informacím týkajícím se spodní části trupu nelze opět nic víc uvést.

#### Jedinec č. 3:

Dochováno 10 kusů knoflíků z mosazi, 1 ks manžetového knoflíku, 2 ks malých zinkových knoflíků z kalhot a jeden knoflíček kostěný (Tab. č. 1: 9) pravděpodobně ze spodního prádla. U skeletu byly rovněž nalezeny 4 kusy kompresních střel (Tab. č. 1: 10) používaných rakouskou armádou.<sup>9</sup> Přesné umístění těchto střel nebylo fotograficky zdokumentováno, ale jelikož nebyly dále zachyceny žádné jiné součástky ze schránky na

<sup>7</sup> Tato chránítka byla v pruské armádě běžně opatřena označením udávajícím příslušnost ke konkrétní jednotce, čísla byla shodná s čísly na zbraní (*Beneš 1990*, 26, 49).

<sup>8</sup> Jedním z druhů dělostřeleckého střeliva vz. 1863 používaným rakouským polním dělostřelectvem byl i čtyřliberní tříštví granát s ogivální hlavicí a válcovitým tělem z litiny. Válcovitá část byla obklopena pláštěm ze slitiny zinku a cínu, jehož vodící excentrické rýhy udávaly granátu rotaci (*Beneš 1995*, 9).

<sup>9</sup> Rakouská armáda v roce 1866 používala střelné zbraně systému Lorenz vz.1854 s perkusním zapalováním pro které bylo předepsáno mimo jiné typické kompresní střelivo Lorenzovy–Wilkinsonovy konstrukce (*Beneš 1999*, 34).



náboje, měl tyto střely mrtvý nejspíš uložené v jedné z kapes u kalhot. Typ mosazných knoflíků (Tab. č. 1: 8) se jasně odlišuje od předchozích knoflíků pruských svým rozměrem, lze je tedy označit společně s nálezem nepoužitého střeliva za jeden z hlavních identifikátorů přítomnosti rakouské výstroje.

Jedinec byl identifikován jako rakouský řadový pěšák, pohřben byl v jednořadém saku<sup>10</sup>, čemuž nasvědčuje přesný počet výstrojních knoflíků a především přítomnost knoflíku z jedné rukávové manžety, jimiž nebyl rakouský bojový plášť<sup>11</sup> opatřen. U skeletu nebyly identifikovány žádné jiné součástky, které by snad poukazovaly na další výstroj. Mrtvý byl tedy pravděpodobně zabaven veškeré výstroje kromě saka a kalhot.

#### Jedinec č. 4:

Dochovány pouze 2 kusy typických rakouských výstrojních knoflíků ze zinku (Tab. č. 1: 12). Rovněž dochován knoflík z porcelánu a knoflík kostěný ze spodního prádla (Tab. č. 1: 11). Nad pravou částí pánevní kosti byl identifikován shluk 7 kusů rakouských kompresních střel a fragmentu železné lžice (Obr. 2: 15).

Interpretace možné výstroje, kterou měl na sobě tento pohřbený je momentálně velice obtížná, jelikož se s jistotou dá potvrdit pouze přítomnost spodního prádla. Pokud by byl mrtvý oblečen do bojového pláště a měl v pravé kapse uložené zmíněné střely a železnou lžici, musel by být plášť bojem zničen do takové míry, aby se z něho dochovaly pouze dva knoflíky. V tom případě mohl být tento rakouský pěšák pohřben snad v roztrhaném bojovém plášti, bez kalhot a bot.

#### Jedinec č. 5:

Mrtvý jako jediný vlastnil předmět z nejušlechtlejšího kovu. Zlatý prsten (Tab. č. 2: 2) byl nalezen na jednom prstu levé ruky umístěné pod j. č. 4 (*Tůma 2005*, 13). Prsten nese z vnitřní strany nečitelným text v kurentu, který však končí jasně zřetelným rokem 1865 (Tab. č. 2: 1). Jedná se proto s vysokou pravděpodobností o prsten snubní. Z vojenské výstroje se dochovaly pouze tři zinkové knoflíky společně s trojicí kostěných knoflíků ze spodního prádla

<sup>10</sup> Veškerá rakouská řadová pěchota byla ve válečném roce vystrojena bílým jednořadým sakem (Waffenrock) vz. 1861 zapínaným šestici hladkých knoflíků. Sako bylo předepsáno k nošení na přehlídky nebo v denním zaměstnání, v boji mělo být uloženo v torně na zádech. Identifikace jednotlivých pluků byla zajištěna škálou 22 barevných odstínů ležatého límce, dvojicí náramníků sepnutých po jednom knoflíku a lemovkami rukávových manžet rovněž spínaných po jednom malým knoflíčku. Takto rozdělené pluky tvořící vždy čtveřici o stejné barvě. Dále byly děleny na dva páry rakouské nebo uherské pěchoty. Toto rozdělení se od sebe rozlišovalo i použitým materiálem knoflíků ze „žlutého“ kovu, tedy mosazi a kovu „bílého“ ze slitiny zinku a cínu. Sako bylo celkem opatřeno deseti velkými knoflíky a dvojicí malých knoflíčků z rukávových manžet (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 66).

<sup>11</sup> Rakouský melírovaný šedý pěchotní bojový plášť tzv. Mantel byl zřepdu opatřen dvěma řadami po pěti hladkých knoflíků, ležatým límcem s barevným vyložení pluku, dvojicí náramníků sepnutých vždy po jednom knoflíku a jedním knoflíkem spínajícím zadní část pláště. Za chladného počasí mohl být nošen na bílém saku, v létě pak spíše přímo na košili. Celkem byl tedy plášť opatřen třinácti velkými knoflíky (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 66).

(Tab. č. 1: 13). Mrtvý měl patrně pod tělem nebo na jiném blíže nezdokumentovaném místě uloženo 9 rakouských kompresních střel, mezi kterými byla identifikována i speciální rakouská kompresní střela (Obr. č. 2: 3) určená pro požadavky strážní služby<sup>12</sup>.

Z přítomnosti předmětů rakouské výstroje lze pravděpodobně identifikovat mrtvého rovněž jako příslušníka rakouské řadové pěchoty pohřbeného minimálně ve spodním prádle. Vzhledem k neúplné terénní dokumentaci je přesná identifikace spíše nejistá a interpretace výstroje zcela nemožná.

#### Jedinec č. 6:

Mrtvý byl pohřben téměř s kompletní bojovou výstrojí<sup>13</sup> mimo jiné i pokrývkou hlavy<sup>14</sup> (Foto č. 1b) s dochovaným fragmentem mosazné průvlečky (Obr. č. 3: 5) na upevnění spínacího řemínku, z něhož zbyla pouze drobná obdélníková mosazná přezka s relikty kůže (Obr. č. 3: 16). Zvláštností je absence zbytků voskovaného plátna, kterým mělo být čako překryto v boji. Možnost nedochování plátna není možná, jelikož se v blízkosti mosazného orla díky konzervačním schopnostem oxidace tohoto kovu dochoval značný kus plsti (Foto č. 26). Plátno by se tedy rovněž dochovalo a to minimálně i v otisku koroze kovu.

U mrtvého bylo umístěno celkem 14 kusů zinkových (Tab. č. 2: 7) knoflíků, dva zinkové knoflíky manžetové a jeden knoflík kostěný ze spodního prádla (Tab. č. 2: 4). Z tohoto souboru byly fotodokumentací (Foto č. 1a) lokalizovány pouze 4 kusy velkých knoflíků. Další čtyři knoflíky byly umístěny společně s dvojicí knoflíků manžetových, velkým univerzálním montážním klíčem vz. 1854 (Obr. č. 3: 14) a šesti kusy kompresních střel ve schránce na náboje. Ze schránky se dochovaly oba závěsné kroužky (Obr. č. 3: 15), přezka (Obr. č. 3: 10) spínající nosný kožený bandalír a železné spínání schránky v podobě dvou do sebe zapadajících protikusů (Obr. č. 3: 12, 13). Umístění této schránky bylo zachyceno v oblasti břicha. V tomto případě byl mrtvý vtahován do jámy ve směru na sever. Tato

---

<sup>12</sup> Kompresní střela pro strážní službu byla opatřena v horní části otvorem se závitem, díky kterému se mohla ze zbraně opětovně vyjmout (*Beneš 1999, 37*).

<sup>13</sup> Rakouská řadová pěchota byla vystrojena dvojicí řemenů z bílé semišové kůže nesoucí potřebnou výstroj ke zbraní. Od levého ramene k pravému boku byla na řemenu zavěšena dřevěná černou kůží potažená schránka (patrontaška) vz. 1852 obsahující předpisově až 60 kusů střel balených po šesti kusech v papírových obalech. Na tomto řemenu byla v místě zkřížení na hrudi s druhým řemenem umístěna kožená sumka na mosazné perkusní roznětky zevnitř opatřená dlouhosrstou kůží. Mosazné kalíškové roznětky (zápalky) byly používány k odpálení střely ve zbraní. Přes pravé rameno k levému boku byl umístěn druhý řemen nesoucí pouzdro k bodáku. Kůží potažené dřevěné pouzdro bylo opatřeno železným kováním, sepnutí nesoucího řemene zajišťovala železná přezka ve tvaru písmene D. Oba bandalíry přidržoval v pase sepnutý opasek. Další výstrojí rakouského pěšáka byl na levém boku plátěný chlebník (Brotsack) vz. 1859 společně se skleněnou polní láhví vz. 1863 s ochranným koženým povlakem, na zádech pak torna vz. 1852 ze srstnaté hnědé teletiny. Všechny další výstrojní přezky byly ze železa (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 66n*).

<sup>14</sup> Na hlavách rakouská pěchota nosila čako (Tsako) vz. 1862 z tuhé černé nepromokavé plsti s černým koženým dýnkem, štítkem a podbradníkem spínaným mosaznou obdélníkovou přežičkou. V boji bylo čako s umístěným mosazným znakem rakouského dvouhlavého orla překryto pouzdem z voskovaného plátna. Na čako se během slavností připevňovala okrouhlá mosazná kokarda s černým středem (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 66n*).

schránka se následně vlivem tažení posunula z pravého boku na břicho mrtvého. Tvzení podporuje i umístění tzv. „kapslovnice“ s dochovanými roznětkami (Foto č. 33) v počtu přibližně 50 kusů a zbytků dlouhosrsté kožešiny (Tab. č. 2: 3). Díky tažení mrtvého se tato sumka na bandalíru posunula ve směru od středu těla k levému rameni.

Další dochovanou částí výstroje je železná přezka (Obr. č. 3: 4) spínající kožený bandalír k zavěšení pouzdra na pěchotní tulejový bodák. Přezka byla nalezena přesně tam, kde by mělo být pouzdro funkčně umístěno. Zajímavostí je ale její nefunkční obrácená orientace. U této přezky se dochovalo torzo horního kování (Obr. č. 3: 11) zmíněného pouzdra na bodák a v těsné blízkosti i tzv. koudelníček vz. 1854 (Obr. č. 3: 7)<sup>15</sup> určený k údržbě zbraně a malá lahvička z čirého skla (Foto č. 28). Tyto poslední dva předměty by mohly poukazovat na funkční umístění chlebníku mrtvého. Dalšími předměty jsou i předpisová olověná krytka<sup>16</sup> ústí hlavně rakouských zbraní (Obr. č. 3: 1) a blíže neidentifikovaná okrouhlá mosazná přezka (Obr. č. 3: 9). U dolní levé končetiny došlo k nálezů zbytku kování boty s několika cvočky (Obr. č. 3: 6). V terénu nebylo blíže dokumentováno funkční umístění těchto předmětů: fragment železné ocílky (Obr. č. 3: 18), části železného nože (Obr. č. 3: 8), dvě železné čtvercové přezky (Obr. č. 3: 17), neidentifikovatelný železný předmět (Obr. č. 3: 3) a větší sklenice z jedné strany zdobená reliéfem dvou postav (Tab. č. 2: 6).

Při vyzdvihování lebky byl nalezen vystřelený pruský projektil, který mohl mít za následek smrt pohřbeného (*Tůma 2005*, 13).

Nejzajímavějším předmětem u tohoto mrtvého je nález olověné krytky (Obr. č. 3: 2). Krytka byla nalezena v blízkosti krčních obratlů a nese stopy zdeformování snad po nárazu cizího předmětu. Je zřejmé, že nepatří pohřbenému, jelikož svou krytku měl umístěnou u sebe. Tato mu pravděpodobně naprosto z nepochopitelných příčin vnikla mezi obratle snad v chaosu bitevní vřavy, nebo ve chvíli kdy už ležel bezvládný na zemi po zásahu hlavy.

Padlý je s naprostou jistotou identifikován jak střelec rakouského pěšího pluku, který zemřel pravděpodobně po zásahu pruskou střelou do hlavy. Pokud byl takto opravdu zabit je možné, že právě proto mu byla pokrývka hlavy ponechána, jelikož se hrobník štítíl této části těla dotknout. Do těla mu nepochopitelně vnikla i olověná krytka paradoxně používaná rakouskou armádou, která byla nalezena se značnou deformací v oblasti krčních obratlů mrtvého. Oblečen byl do bojového pláště, přes který byly zavěšeny oba bandalíry nesoucí pouzdro k bodáku a schránku na náboje. Samotný bodák chybí, nejspíš zůstal upevněn na

---

<sup>15</sup> Po připevnění na druhou stranu nabíjáku byla tato součástka používána k čištění hlavně zbraně. Přesný tvar i popis dalších součástí ke zbrani viz takzvaný „V. Harfelův předpis“ (*Beneš 1999*, 50 nebo *Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 312).

<sup>16</sup> Tyto dubové roubíky s olověnou čepičkou byly upevňovány na ústí hlavně k rakouským palným zbraním, aby je tak chránily před povětrnostními vlivy (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 312).

zbrani. Ve schránce byl umístěn montážní klíč společně pouze se šesti střelami a náhradními knoflíky. Oba bandalíry spínal pravděpodobně kožený řemínek, z něhož se dochovala obdélníková přezka. U levého boku měl nejspíš umístěn chlebník, jehož obsahem byla podlouhlá sklenička a železný koudelníček. Nálezy, které byly objeveny pod skeletem, mohly být umístěny v kapsách pláště. Mrtvý měl obut pouze jednu botu a to na levé noze. K nálezu podporujícím přítomnost kalhot, v podobě knoflíků za zinku, nedošlo. Mrtvý tak byl z kalhot pravděpodobně vysvlečen, což by mohla podpořit absence pravé boty.

#### Jedinec č. 7

U zkoumaného skeletu bylo zajištěno celkem dvanáct mosazných knoflíků početně odpovídající možnému pohřbení mrtvého ve vycházkovém saku. Dokumentací bylo zachyceno funkční uložení pouze jednoho knoflíku a to v oblasti beder v místech šosu. Dochované kusy textilie (Foto č. 31) nalezené pod skeletem poukazují svým světlejším zbarvením a tvarem skutečně na možné části rakouského saka, jelikož ale neprošly bližší analýzou, nejsou hodnověrným identifikátorem. Mrtvý byl oblečen do kalhot<sup>17</sup>, po kterých se dochovaly tři fragmenty zinkových knoflíků (Obr. č. 2: 5) současně s knoflíkem kostěným (Obr. č. 2: 6) ze spodního prádla. Z obutí mrtvého se dochovaly podpatkové podkůvky (Obr. č. 2: 1) s dokumentací funkčního umístění pouze jedné z nich na levé noze.

U levé části hlavy byly nalezeny fragmenty sumky na roznětky nejen se zbytky dlouhosrsté kůže (Foto č. 32) ale i kůže ze schránky s několika kusy roznětek (Tab. č. 2: 9). Zajímavý je nález shluku předmětů (Foto č. 2) u pravé strany pánevní kosti, mezi kterými bylo identifikováno šest kusů nepoužitých expanzních střel Podewilsova typu<sup>18</sup> (Obr. č. 2: 4) a jedna střela kompresní. Dále zde byly umístěny tři měděné mince (Tab. č. 2: 5, 8) a blíže neidentifikovaný fragment železného předmětu společně se zmíněnými knoflíky. Fotodokumentace nezachytila uložení koudelníčku (Obr. č. 2: 12). Během vyzvedávání byl v pravé části hrudního koše nalezen vystřelený pruský projektil (*Tůma 2005*, 133), jenž však nebyl v souboru během tvorby práce autorem nalezen.

Mrtvý je identifikován jako střelec rakouské řadové pěchoty pohřbený s vysokou pravděpodobností ve vycházkovém saku. Pokud by proběhlo přesné zdokumentování umístěných knoflíků i pod skeletem, byl by druh uniformy zcela jistě potvrzen. Shluk nepoužitých střel, mincí, náhradních knoflíků a různých fragmentů železných předmětů, které

<sup>17</sup> Rakouské řadové pěší pluky oblékaly kalhoty ze světle modrého sukna. Dle nařízení ze září 1862 a následné úpravy z ledna 1863 byly vpředu zapínané na poklopci 4 kostěnými knoflíky, dále měly být opatřeny 6 velkými černými kostěnými knoflíky v pase na upevnění kšand. V boji byly volné pantalonky stažené dole černými vlněnými kamašemi s plátěnou podšívku a zapínáním na knoflíky. Kamaše kryly šněrování kožených kotníkových bot vz. 1857 s okovanými podpatky a železnými cvočky (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 66).

<sup>18</sup> Jeden z typů expanzního střeliva pro rakouské ruční palné zbraně bez drážek a s otvorem ve spodní části (*Beneš 1999*, 34).

byly umístěny u jeho pravého boku, poukazují na část výstroje snad na schránku na munici. Tvzení je ale vyvráceno absencí dalších předmětů, které by přítomnost nábojové schránky jako tomu je u j. č. 6 a 11 s jistotou potvrdily.

Momentálně nelze označit žádnou, ze zmíněných interpretací jako konečnou neboť přesný stav výstroje ve chvíli pohřbení nelze z pořízené dokumentace blíže určit.

#### Jedinec č. 8

Výbava mrtvého zahrnuje všechny předměty typické pro pruskou armádu, mezi kterými jasně vyniká masivní mosazná opasková přezka (Tab. č. 2: 10) vz. 1847 s heraldickým textem „Gott mit uns“. Umístění této přezky společně s protikusem bylo zachyceno při výzkumu na pořízené skice, na fotodokumentaci jí lze rozeznat v oblasti levé části pasu.

Navzdory skutečnosti, že u mrtvého byly dále nalezeny pozůstatky jedné z nábojových sumek, pravděpodobně zavěšené na zmíněném opasku<sup>19</sup> s dochovaným mosazným spínacím hrotem (Obr. č. 2: 21), krytka k ústí hlavně pruské jehlovky (Foto č. 35), skleněná lahvička (Foto č. 29), porcelánové kolínko k dýmce (Obr. č. 2: 13), dvě kompletně dochované manžety s knoflíky (Foto č. 34) a celkem devět knoflíků ze saka, nebylo přesné umístění žádného z těchto předmětů blíže zdokumentováno.

Předmět, který měl za následek možné úmrtí, byl nalezen u pravé lopatky během vyzvedávání ostatků a jednalo se o projektil rakouské kompresní střely (*Tůma 2005*, 133).

Označení nalezené krytky přiřazuje pohřbeného opět k již známému granátnickému pluk č. 7, setnině č. 5 a zbrani číslo 106. Dva nalezené knoflíky z nárameníků s číslicí 5, z nichž se jeden dochoval i se zbytky textilu (Tab. č. 2: 11) přiřazení k uvedené setnině potvrzují. Zajímavostí je přítomnost dvou menších knoflíčků s reliéfem korunky (Obr. č. 2: 9) s doposud neznámým původem.

Ve chvíli pohřbení byl tento příslušník pruské pěchoty oblečen do jednořadého saka se sepnutým opaskem, který nesl jednu sumku na náboje. Absence detailnější dokumentace znemožňuje potvrzení přítomnosti ostatních částí výstroje. Uvedené předměty mohl mít mrtvý uložené v kapsách u kalhot<sup>20</sup>, z kterých se dochoval pouze jediný knoflík. Příslušnost k vojenské jednotce je s vysokou pravděpodobností potvrzena zmíněnou krytkou a knoflíky z nárameníků. Tělo bylo zbaveno bot.

---

<sup>19</sup> Na zmíněném opasku nosila pruská pěchota upevněnou dvojici kožených sumek na náboje s celkovým počtem čtyřiceti střel. Opasek nesl dále závěs pro poboční zbraň a mosazný hák na zavěšení přilby. K opasku byly připevněny i nosné řemeny pro torbu z hnědé teletiny, která byla nošena na zádech. Tato pokroková tzv. opasková výstroj vz. 1847 umožňovala lepší pohyb i manipulaci se střelivem. Další výstrojí byl plátěný chlebník a polní láhev (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 191).

<sup>20</sup> K výstroji pruské pěchoty patřily i tmavší šedé kalhoty s červenou lemovkou, které se zasouvaly do vysokých kožených bot, jež byly opatřeny okovanými podpatky a železnými cvočky (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 191).

### Jedinec č. 9

Uložení mrtvého působí velice ledabyle, čemuž nasvědčuje i umístění jednotlivých částí dochované výstroje. Celkem devět identifikovaných rakouských knoflíků bylo zcela nefunkčně umístěno u jeho levé paže, naopak dva zinkové knoflíčky (Tab. č. 2: 12) byly nalezeny na pánevní kosti stvrzující tak možnou přítomnost kalhot. V blízkosti pravé strany spodní čelisti byl identifikován shluk osmi rakouských nepoužitých kompresních střel. Nálezy předmětů potvrzující obutí v souboru chybí. Jedním z vysvětlení zvláštního umístění střel a knoflíků může být roztržení uniformy během tažení těla do jámy, které mohlo být provedeno ve směru na jih, což by mělo za následek umístění levé paže mimo hrobovou jámu (Foto č. 3). Pokud byl mrtvý uchopen navíc pouze za levou paži, mohlo by být roztržení a posunutí uniformy vcelku opodstatněné, v tom případě by shluk střel odpovídal umístěním v pravé kapse bojového pláště.

Výsledkem identifikace padlého je jeho příslušnost k rakouské řadové pěchotě. Tělo bylo zbaveno obutí i veškeré výstroje kromě kalhot a bojového pláště, který se vlivem tažení těla do jámy ve směru na jih, roztrhl a současně posunul do té míry, že obsah pravé kapsy se ocitl u spodní čelisti pohřbeného. Po vtažení těla na místo hrobník upustil levou paži a zapříčinil tak její uložení mimo hrobovou jámu.

### Jedinec č. 10

Z výstroje pohřbeného byly dochovány pouze knoflíky. Kolekce obsahuje celkem osmnáct knoflíků, mezi kterými jsou oba typické knoflíky ze šosu (Obr. č. 2: 14) a jeden knoflík z nárameníku s číslicí poukazující na třetí setninu (Tab. č. 2: 13). Další tři knoflíky z manžety tvoří celek se zbytky textilie (Tab. č. 3: 1), která i s dalšími knoflíky potvrzuje příslušnost pohřbeného k pruské armádě. Tato manžeta byla zachycena fotodokumentací na pravé ruce pohřbeného společně s knoflíky ze šosu saka (Foto č. 4) v poloze „in situ“. Pět knoflíků ze saka bylo nalezeno a zdokumentováno v blízkosti pravé končetiny i s knoflíčkem z nárameníku v blízkosti krku. Pokud byly tyto knoflíky opravdu v těchto polohách nalezeny, mohlo by jejich umístění poukazovat na posmrtné manipulace opět spojené s transportem mrtvého do hrobové jámy.

V blízkosti páteře přibližně uprostřed hrudního koše byl nalezen vystřelený rakouský projektil rakouské expanzní střely (*Tůma 2005*, 14). V důsledku vtažení mrtvého do hrobové jámy se sako posunulo ve směru tahu a to k hlavě. Hrobník pravděpodobně uchopil mrtvého za sako v místech ramen a táhl ho do jámy, ve směru na jih. V důsledku toho se šos společně se sakem posunul ze svého původního místa na bedrech až k hrudnímu koši, kde byly oba

horní knoflíky umístěny v jeho střední části. Sako bylo nejspíš i rozepnuté což dokazují knoflíky umístěné v blízkosti pravé paže.

Mrtvý náležel k pruské pěchotě. Z pořízené dokumentace a přítomnosti dochovaných knoflíků lze vyvodit pouze závěr, že mrtvý byl pohřben v saku bez jakékoliv další výstroje. Rovněž byl zbaven obutí a pravděpodobně i kalhot, neboť nebyly nalezeny žádné knoflíky podobné těm z jiných výbav dalších pohřebných. Do hrobu byl vtažen ve směru na jih, což dokazují nálezy knoflíků ztvrdující umístění rozepnuté a posunuté uniformy.

#### Jedinec č. 11

Výbava tohoto mrtvého obsahuje fragmenty plné polní výstroje rakouského pěšáka s částmi dochovanými ve funkční poloze. Součástí výbavy je pokrývka hlavy (Foto č. 5) s mosazným císařským orlem, zbytky plsti (Foto č. 27) a obě mosazné průvlečky (Obr. č. 4: 17) na upevnění spínacího řemínku, který byl sepnut přezkou z mosazi (Obr. č. 4: 7). Fragmenty voskovaného plátna opět chybí podobně jako u výbavy j. č. 6. Z uniformy bylo zajištěno celkem třináct zinkových knoflíků (Obr. č. 4: 3), z nichž fotodokumentace potvrzuje funkční umístění tří. Počet a poloha společně s absencí knoflíků manžetových potvrzuje jasnou přítomnost bojového pláště s kompletně dochovaným počtem všech spínacích knoflíků. Přítomnost spodního prádla je podpořena nálezem tří kostěných knoflíků (Tab. č. 3: 4). Nález dvou menších knoflíků zinkových (Tab. č. 3: 3) by mohl potvrdit i přítomnost kalhot společně s obutím obou noh (Foto č. 6), z kterého se ve výbavě dochovala pouze jedna železná podkůvka (Obr. č. 4: 11), druhá je sice na fotodokumentaci zachycena, v souborné výbavě ale chybí. Exkavací byla dále potvrzena přítomnost nábojové sumky (Foto č. 7) v blízkosti levé strany pánevní kosti s obsahem třiceti čtyř nepoužitých kompresních střel (Obr. č. 4: 6), dvou střel expanzních, dvou montážních klíčů (Obr. č. 4: 10, 12) a koudelníčku (Obr. č. 4: 1). Z nábojové sumky se dochovalo i úplné zapínání, které spočívalo stále v zapnuté poloze (Obr. č. 4: 9), dále dvě železná očka (Obr. č. 4: 13) a železná přezka (Obr. č. 4: 14) spínající kožený bandalír, který tuto sumku nesl. Na bandalíru byla umístěna i schránka na roznětky, která byla zachycena nedaleko loktu pravé ruky s několika roznětkami a zbytky kůže (Foto č. 32). V blízkosti této sumky se nacházela rovněž železná přezka (Obr. č. 4: 15) spínající pravděpodobně kožený opasek. Mezi další předměty, které však nebyly blíže stratifikovány a na fotodokumentaci chybí, dřevěný kartáček se zbytky textilu (Foto č. 37), železná přezka bez určení (Obr. č. 4: 16) a olověná krytka na ústí hlavně se zbytkem dřeva (Obr. č. 4: 4). Přítomnost bandalíru je potvrzena nálezem typické přezky (Obr. č. 4: 2) a výskyt pouzdra na bajonet stvrzuje nález fragmentu horního (Obr. č. 4: 8) i dolního (Obr. č. 4: 5) kování.

V době pohřbení byl tento střelec rakouského pěšího pluku vystrojen bojovým pláštěm, kalhotami, obuví a pokrývkou hlavy s veškerou další polní výstrojí, kromě polní láhve a torny. Čako nebylo opět dle předpisu opatřeno bojovým voskovaným plátnem. Stvrzena je přítomnost obou kožených bandalírů nesoucích pouzdro na bajonet a schránku na náboje současně se spínacím opaskovým řemenem. Další předměty z výstroje nebyly blíže stratifikovány, tudíž nelze další závěry o jejich umístění uvádět. Samotná poloha schránky na náboje není zcela funkční, pravděpodobně při transportu mrtvého do jámy se tato schránka z pravého boku posunula na bok levý současně se sumkou na roznětky, která se ze středu hrudníku posunula do prostoru nedaleko podpaží.

#### Jedinec č. 12

Části dochované výstroje zahrnují šest kusů zinkových knoflíků z uniformy, z nichž je zdokumentováno pouze umístění tří společně s knoflíčkem ze spodního prádla. Příslušnost mrtvého k rakouské armádě může potvrdit i shluk předmětů (Foto č. 8) v blízkosti pravé části pánevní kosti. Samotné místo napovídá uložení těchto předmětů buď v kapse od kalhot, nebo pláště. Soubor obsahuje tři stříbrné mince rakouské ražby (Tab. č. 3: 2), civilní manžetový knoflík (Obr. č. 2: 22) a pravděpodobně pozůstatek spínání peněženky v podobně drobné mosazné přezky (Obr. č. 2: 7). Přítomnost obutí potvrzují dvě podpatkové podkůvky (Obr. č. 2: 2). Shluk několika kalíškových roznětek u vnitřní části pravého kolene svým nefunkčním umístěním spíše napovídá, že byly do hrobu vhozeny během pohřbu.

Mrtvý je identifikován jako příslušník rakouské řadové pěchoty zbavený v době pohřbu veškeré výstroje, kromě bojového pláště a bot. Mince se mohly nacházet v kapse bojového pláště, jehož spínání mohlo být značně zničeno, protože postrádalo sedm dalších knoflíků. Přesná interpretace výstroje je i tak velice obtížná. Nicméně tento pohřbený jasně podporuje zvláštní postupy, které byly součástí pohřbu. Mrtvý byl sice zbaven veškeré výstroje, stříbrné mince nehledě na nejasnost s jejich přesným uložením byly ale u mrtvého ponechány.

#### Jedinec č. 13

Vedle sedmi kompresních střel bylo u skeletu nalezeno pět zinkových knoflíků z uniformy, tři knoflíky kostěné ze spodního prádla a jeden knoflík mosazný nalezený nedaleko levé strany pánve. Zajímavější je přítomnost dřevěného kartáče (Foto č. 38) naprosto typově shodného jako u j. č. 11. Jeho uložení (Foto č. 10) bylo pravděpodobně pod hrudníkem, snad v kapse bojového pláště.

Dalším ojedinělým nálezem je bronzový prsten (Obr. č. 2: 18) nasazený na jednom z prstů pravé ruky (Tůma 2005, 14).



Pohřbený rakouský pěšák byl pravděpodobně opět oblečen v bojovém plášti, z jehož nekompletního zapínání se dochovalo jen pár knoflíků. Plášť se mohl během pohřbu posunout směrem na jih tak, že kartáč uložený patrně v pravé kapse byl nalezen pod pravou spodní částí hrudníku. Tvzení může podpořit umístění sedmi nepoužitých střel v téměř totožné poloze s kartáčem na druhé straně těla v místě kapsy levé. Pravděpodobně byl oblečen v kalhotách, z kterých se dochoval pouze jediný knoflík. Mrtvý nebyl zbaven mosazného prstenu a neměl obutou pravou botu.

#### Jedinec č. 14

Výbava tohoto mrtvého opět obsahuje několik výstrojních knoflíků, z kterých lze identifikovat třináct velkých zinkových knoflíků z rakouské uniformy. Skutečnosti, že by mohl být mrtvý pohřben v saku, nasvědčuje nález manžetového knoflíčku (Obr. č. 2: 19) z rukávu, který ale nebyl nalezen v blízkosti zápěstí, nýbrž u krku společně s dalšími třemi velkými knoflíky. Přítomnost spodního prádla potvrzuje jeden kostěný knoflíček nalezený v levé horní části hrudi. Zvláštností je umístění šesti výstrojních knoflíků v úplné řadě napravo od hrudního koše. Toto uložení jasně podporuje přítomnost saka, které mohlo být rozepnuté a svou zadní částí společně s rukávem v průběhu pohřbu posunuto ve směru ke krku s šosem obráceným naruby. I tak ale nebylo uložení dalších tří knoflíků z výbavy blíže dokumentováno, tedy uvedené tvrzení založené na funkčním umístění deseti knoflíků, nemusí být konečné. Zda byl tento mrtvý rakouský pěšák zbaven obutí nebo kalhot nelze s jistotou potvrdit, jelikož jeho dolní končetiny se z části nedochovaly.

#### Jedinec č. 15

Skelet se z důvodu těsné blízkosti k zmíněnému vkopu dochoval pouze ze své spodní části ve směru od konce dolních končetin k pánevní kosti. Nalezeno bylo pouze sedm rakouských kompresních střel současně s jedinou střelou expanzní v blízkosti vnitřní části stehenní kosti. Na odvrácené straně této kosti byl nalezen i shluk dvou desítek roznětek bez přítomnosti organického materiálu, který by snad stvrdil výskyt kapslovnice. Více k další interpretaci nelze uvést. Mrtvý byl zcela určitě zbaven bot a nalezené předměty mohly být uloženy v kapsách kalhot.

#### Jedinec č. 16

U posledně zkoumaného skeletu bylo nalezeno sedm zinkových knoflíků, stvrzujících příslušnost mrtvého k rakouské armádě. Z těchto knoflíků bylo uložení zdokumentováno pouze u čtyř, které tvoří souvislou řadu napravo od páteře. Zbylé velké knoflíky společně s dvěma knoflíky z manžet (Obr. č. 2: 17) bližší lokaci postrádají. Z torzovitosti dokumentace

i celkové výbavy lze pouze uvést absenci obutí a další výstroje. Pravděpodobně lze opět předpokládat přítomnost saka vzhledem k nálezu obou knoflíčků z manžet.

#### Jedinec č. 17

Tento skelet byl objeven jako první a byl bohužel vyzvednut bez detailní dokumentace. Pořízeno bylo pouze několik snímků, které potvrzují uložení mrtvého na boku (Foto č. 9). U skeletu byly nalezeny tyto předměty: deset kusů mosazných rakouských pěchotních knoflíků s jedním mosazným knoflíkem manžetovým (Obr. č. 2: 20), sepnutá mosazná přezka spínající řemínek k čaku (Obr. č. 2: 8) a fragment dochované plsti s otiskem stvrzující přítomnost mosazného znaku rakouského císařského orla (Tab. č. 3: 6), v kolekci však mosazný orel chybí.

#### Jedinec č. 18

Skelet uložený vedle jedince č. 17 nebyl rovněž podroben bližší dokumentaci, díky artefaktům zajištěným v jeho blízkosti můžeme pohřbeného s vysokou pravděpodobností označit za dalšího příslušníka rakouské armády. Jedná se o podpatkovou podkůvku (Obr. č. 2: 16), horní kování k pouzdru rakouského bodáku (Obr. č. 2: 10) a typicky tvarované přezce spínající kožený bandalír (Obr. č. 2: 11)

#### Nálezy bez kontextu:

Během exkavace došlo pravděpodobně ke ztrátě nálezových informací několika předmětů. Ty nebyly přiřazeny k jednotlivým skeletům a tvoří tak samostatné kolekce s názvy „*Bez určení polohy k mrtvým*“ a „*Zásyp hrobové jámy*“ (Tůma 2005, 18).

V prvně jmenovaném souboru je uloženo celkem šestnáct rakouských nepoužitých kompresních střel, čtrnáct nepoužitých rakouských mosazných roznětek a dvojice podpatkových podkůvek. Druhý soubor obsahuje sedm zinkových knoflíků z kalhot (Tab. č. 3: 5), fragmenty celkem pěti železných čtvercových přezek a dvou železných háčků (Obr. č. 2: 23). Přezky s háčky situované přímo do zásypu hrobové jámy mohou pocházet z rakouské torny, jež mohla být do hrobu přehozena.

### **3.1.4. Postup pohřbení**

Z pořízené terénní dokumentace lze téměř věrohodně sestavit možný postup pohřebního procesu, na který poukazuje nejen vzájemné uložení jednotlivých pohřbených ale i funkční uložení částí jejich výstroje. Dle bližšího prozkoumání dokumentace k uložení každého skeletu lze částečně odhadnout případný směr vlečení mrtvého do jámy s uchopením těla tak, jak to pravděpodobně učinil samotný hrobník.

Ve chvíli, kdy byl mrtvý vlečen do jámy pomocí úchopu za horní končetiny, dolní končetiny jsou v důsledku vlečení většinou v natažené poloze a to vcelku i souměrně. Bezpečnějším indikátorem, který by potvrdil vlečení mrtvého do jámy pomocí úchopu za horní část těla je uložení končetin horních. Lze pak rozlišovat i dva druhy úchopu buď přímo za paže, nebo v místě podpaží. Prvně jmenovaný způsob po sobě zanechává jednu nebo obě horní končetiny v natažené poloze ve směru, kterým byl mrtvý tažen do jámy. U jedince č. 9 byla levá paže dokonce umístěna mimo hrobovou jámu, což jednoduše dokázalo výškově rozdílné umístění předloktí. Druhý jmenovaný úchop v místech pod pažemi po sobě zanechává tažené horní končetiny ohnuté v loktech a směřující více od těla v různě sevřených úhlech. Dalším rozeznatelným druhem vlečení mrtvého do jámy je s pomocí úchopu za končetiny dolní. Skelety, které by toto vlečení mohly prezentovat, mají většinou dolní končetiny roztažené více od sebe. Mohlo se tak dít následkem tažení mrtvého těla pomocí uchopení nohou, které si hrobník pro lepší zacházení umístil pod paže. Všechny tyto manipulace se skelety se děly kvůli rychlému provedení pohřbu, neboť případný hrobník nebo skupina hrobníků, nechával veškeré mrtvé v poloze, v jaké byli transportováni do jámy. Po vtažení těla na místo byla jednoduše upuštěna ta část, za kterou bylo tělo do jámy taženo a více se s ním nemanipulovalo.

Výše uvedené interpretace rovněž podporují funkční umístění částí výstroje každého z pohřbených. Pokud došlo k tažení těla pomocí úchopu za horní část trupu popřípadě paží, výstroj se vlivem vlečení posouvala ve směru proti tahu. Tyto posuny jsou patrné u jedinců č. 6, 7 a 11, kdy se schránky na roznětky, které byly umístěny vždy na bandalíru nesoucí brašny na náboje, posunuly do nefunkční polohy. Rovněž posuny schránek na náboje u jedinců č. 6 a 11 nevykazují úplné funkční umístění, zcela jistě se posunuly v důsledku pohřebního procesu.

U pohřbených č. 9, 10 a 14 je možné vyzorovat i výrazné manipulace se samotnými uniformami, na které poukazuje umístění knoflíků. Uniforma prvně zmíněného padlého byla vlivem tažení těla do jámy pravděpodobně roztržena a téměř z těla svlečena, což nám mohou napovědět shluky knoflíků, které se vyskytují především v místě levé natažené paže. U mrtvého č. 10 bylo umístění knoflíků ze zadní části saka, respektive knoflíků ze šosů, zachyceno v místech beder. Za normálních okolností by ale měly být umístěny pod úroveň pasu s tím, že horní pár v pase přidržoval opasek. Mrtvý tedy mohl být vtažen do jámy ve směru na J s pomocí úchopu za horní část uniformy, která se tak posunula ve směru tahu. U jedince č. 14 nejspíše rovněž došlo k rozepnutí knoflíků tvořících souměrnou řadu u saka a obrácení jeho spodní části ve směru k hlavě.

Mrtví byli střídavě kladeni v severní i jižní části jámy ve směru od západu k východu s polohou na zádech a na břiše vždy dolními končetinami směřujícími do středu hrobové jámy, tedy k trupu naproti pohřbeného. Jako první byl pohřben j. č. 14, následovalo pohřbení j. č. 13, u kterého je patrné díky poloze dolní pravé končetiny následující pohřbení j. č. 15. Dále byl pohřben ve směru na východ s orientací na jih j. č. 12. V severní části hrobu následovalo pohřbení j. č. 16, přes kterého byl v jižní části vhozen j. č. 11 a v severní části j. č. 6. V jižní části byl vtažen přes předchozí pohřbené j. č. 10, který tak dolními končetinami překryl j. č. 6 a j. č. 11. Následně uložení jedinci č. 5 a č. 9 se navzájem neovlivňují, mohli být tedy uloženi současně. Na jižní straně j. č. 9 byl uložen j. č. 8 a pravděpodobně ve stejnou dobu došlo i k uložení j. č. 4 na straně severní. V protější straně pokračovalo pohřbení uložení j. č. 7 přes j. č. 4, 5 a 8. Z jižní strany v důsledku neprovedení potřebných kroků při exkavaci, dokumentace skeletů tímto končí. Pohřbívání pravděpodobně pokračovalo uložení j. č. 3 v severní straně. Nelze to však s jistotou konstatovat, jelikož poloha nebyla dokumentována po vyjmutí skeletu ve vrstvě nad ním. Tento jedinec byl totiž překryt j. č. 1, 2 i 4. Jedinec č. 2 svým následným uložení mění orientaci s odchylkou na SZ.

V severo-východní straně hrobové jámy došlo ke konci pohřebního procesu k narušení doposud použitého postupu pohřbení a to uložení j. č. 2 v třetí vrstvě přes předchozí. Zapříčiněno to mohlo být vykopáním hrobové jámy před uložení mrtvých a v důsledku jejího nevyhovujícího rozměru byl poslední pohřbený vhozen přes ostatní, jelikož pro něho jáma nedosahovala patřičných rozměrů. Skutečnost vhození j. č. 2 opravdu jako posledního mrtvého v jámě nelze bohužel díky torzovitosti dokumentace s jistotou prokázat, jelikož není známé vzájemné uložení dolních končetin s nezdokumentovanými j. č. 17 a 18.

### **3.1.5. Závěr - Vyhodnocení**

V celkovém stavu pohřbených lze spatřovat značnou rozdílnost především u příslušníků rakouské armády. Celkem ze čtrnácti pohřbených Rakušanů měli pouze tři téměř kompletní výstroj včetně pokrývek hlav s absencí polních láhví a toren. Ostatní postrádali veškeré řemení, vždy však měli oblečený plášť, sako nebo pouze spodní prádlo. Nejméně čtyři Rakušané byli obuti, ale ani v jednom případě nebyly zachyceny pozůstatky spínání tzv. kamaší. U pokrývek hlav chybí minimálně ve dvou případech předpisové navlečení voskovaného plátna. Neobvyklá je i absence mosazných kokard, které se právě kvůli navlečení tohoto plátna sundávaly. Veškeré spínací řemínky z čák se nadto dochovaly stále v zapnuté poloze. Všichni mrtví s pokrývkou hlavy museli být vtaženi do jámy z nejbližšího okolí, jelikož při transportu tyto pokrývky neztratili a transport nepoškodil ani jejich zmíněné

sepnutí. U jedinců č. 4, 9, 13 a 15 můžeme předpokládat uložení některých předmětů v kapsách uniforem. U všech čtyř se jedná z velké většiny o střelivo nebo (jako tomu je u jedince č. 15) roznětky. Pokud máme jasné důkazy o dochování všech součástí stvrzující přítomnost schránek na náboje u jedinců č. 6 a 11<sup>21</sup>, nebyly čtyři výše uvedení jedinci podobnými schránkami na náboje během pohřbu vystrojeni, tudíž musely být tyto nepoužité střely umístěny v kapsách. Možnost vhození např. nerozbalených papírových balíčků (jako tomu bude dále např. u hrobu č. 7) s náboji do jámy v průběhu pohřbu vyvrací přítomnost fragmentu lžice u souboru j. č. 4 a několik roznětek u souboru střel j. č. 15. Tyto předměty byly se střelami v kapsách společně. U dalších dvou uvedených příkladů se obsahy kapes nacházejí v místech sice mimo funkční umístění ale s polohou korespondujících s posuny celých uniforem. U dvou Rakušanů jsou identifikovány i zbytky peněženek resp. míst kde měli uložené drobné stříbrné (j. č. 12) nebo mosazné (j. č. 7) mince. Poněkud záhadně pak působí skutečnost, že prvně jmenovaný mrtvý byl zbaven veškeré výstroje, současně mu však byl obsah kapsy se stříbrňáky ponechán. Jedinci č. 5 byl dokonce ponechán zlatý prsten, i když bylo tělo snad téměř svlečeno.

Z těchto drobných detailů lze odvodit možné pohřbení padlých pod dohledem pruské hlídky, kdy si hrobníci okradení mrtvých raději odpustili. Hlídka pravděpodobně dohlížela na shromažďování výstroje a díky její přítomnosti nedošlo rovněž k úplnému okradení mrtvých. Možné je i zapojení samotných Prusů, do pohřbívacího procesu. Tvrzení může podpořit fakt, že prušti padlí byli navíc zbaveni veškeré nejspíš zpětně použitelné výstroje i bot.

Skutečnost nedbalých a nepietních přístupů k samotným tělům, absolutní absence dodržení jen sebemenších pravidel uložení (vysledovat lze pouze jedinou nenarušenou podmínku a to kladení těl vždy naproti sobě v natažené poloze ale ani ta nebyla pravidelně dodržena), u většiny těl téměř úplné zbavení výstroje avšak ne naprosté okradení, opravdu poukazuje až na přímo zmatečný postup pohřbení, který mohl proběhnout bezprostředně po bitvě nicméně v době, kdy byla většina vybraných těl k tomuto úkonu náležitě předpřipravena. Pouze j. č. 6, 11 a 17 byli do hrobu umístěni pravděpodobně tak, jak na bojišti skonali, ani jednomu ale nebyla ponechána polní láhev<sup>22</sup>. Ostatní rakouští padlí byli z různých příčin před pohřbem zbaveni výstroje snad kvůli nutnému ošetřování prováděného přímo na bojišti.

---

<sup>21</sup> Za povšimnutí stojí i rozdílné náplně obou schránek. Jedinec č. 6 měl v „patrontašce“ uloženo pouze šest kusů střeliva (zbytek snad spotřeboval během bitvy), montážní klíč a náhradní knoflíky, kdežto jedinec č. 11 měl stejnou schránku naplněnou více jak třiceti střelami (tedy téměř polovinou předpisového počtu přidělené munice) a dvěma montážními klíči i s koudelníčkem.

<sup>22</sup> Skleněné polní láhve mohli být na bojišti pro svoji křehkost jednou z nepostradatelných věcí, proto se v celém hrobě nenašla ani jedna.

Mrtví byli sice do jámy vtahováni postupně vedle sebe, její nevyhovující rozměr ale hrobníky donutil navršíť těla v severní části i do několika vrstev. Hrobníci, kteří jámu hloubili, zcela jistě nevěděli přesně, kolik v ní bude těl pohřbeno a nebyli ani obeznámeni o jejím potřebném rozměru. Identifikace mrtvých pak i s postupem pohřbení naznačuje, že jedinci č. 10 a 8 – tedy Prusové, byli do hrobu vtaženi přibližně v polovině procesu a další dva příslušníci pruské pěchoty, jedinci č. 1 a 2 byly uloženy snad až v jeho úplném závěru. Zvláštností je absence bot i jakékoliv jiné výstroje u těchto pruských padlých mezi kterými byli minimálně dva (j. č. 5 nebo j. č. 3 a j. č. 8 ) zařazení k druhému západopruskému královskému granátnickému pluk č. 7 s příslušností k třetí a páté setnině. Další dva padlí rovněž náleželi k třetí a páté setnině, příslušnost ke stejnému pluku ale není jednoznačná. Pouze jediný z pohřbených (j. č. 8) byl uložen i s opaskem a jednou nábojovou sumkou<sup>23</sup>, ostatní pouze v sakách a kalhotách. První dvojice je od sebe vzdálena jen o jednoho mrtvého, druhá dvojice je umístěna bezprostředně u sebe. Snad byla původně jáma hloubena pouze pro rakouské padlé a v průběhu pohřbívání do ní byl a vhozena ve dvou po sobě jdoucích intervalech čtyři těla vojáků pruských.

## **3.2. Hrob č. 2**

### **3.2.1. Popis nálezových okolností**

O nález lidských ostatků byl archeolog z Regionálního muzea v Náchodě Mgr. Jan Tůma informován 28. 6. 2004 prostřednictvím telefonického hovoru se zástupcem stavebního dozoru. Jednalo se o nález kosterních ostatků během zemních prací spojených opět s výstavbou již zmiňovaného silničního obchvatu města České Skalice. Ostatky byly nalezeny během svahování terénu a konečné úpravy stěn zářezu nové přeložky silnice I/33 (5,9 km) na rozhraní parcel č. 1914/13 a č. 1914/1 v místě plánovaného propustku (Tůma 2006, 4).

Lokalita je tedy totožná s umístěním hrobu č. 1. Situace je umístěna necelých sedmdesát metrů směrem na východ se souřadnicemi JTSK (622396.4; 1023171.2). V těchto místech na ploše zbavené orniční vrstvy proběhla rovněž vizuální a detektorová povrchová prospekce, avšak opět s negativními výsledky. Hrob byl nalezen až po narušení stavební technikou. Situace (Foto č. 11, 14) byla tedy v důsledku toho zničená z celých dvou třetin a následný výzkum byl omezen pouze na zbylou jižní část hrobové jámy. Průzkum hrobu proběhl 29. 6. 2004 a potvrdil uložení minimálně devíti jedinců s orientací na jih (Obr. č. 5). Hrobová jáma byla orientována s drobnou odchylkou ve směru V-Z a dlouhá 220 cm. Šířka se

---

<sup>23</sup> Další části výstroje, jako závěs na pouzdro poboční zbraně opatřené mosazným kováním nebo závěsný hák na přílbu u opasku, nalezeny nebyly. Opasek byl tedy z části zbaven veškeré zavěšené výstroje kromě zmíněné sumky.

vzhledem k torzovitosti dochování situace určit nedala. Nicméně v jižní části dosahovala na východní straně šířky 130 cm a na straně západní 140 cm. Hloubka se pohybovala v rozmezí 45 až 50 cm od horní hrany zkoumané plochy, tedy asi 57 až 90 cm od původní úrovně terénu. Nález železných podkúvek z bot u j. č. 9 v nefunkčním uložení v místech stehenních kostí může poukazovat na pohřbení mrtvých i v zaniklé severní straně hrobové jámy (Tůma 2006, 9nn).

Všechny nalezené lidské ostatky opět vykazovaly značné deformace vlivem působení těžké stavební techniky. Všechny lebky byly opět rozdrceny. Zajištěné ostatky byly ve dnech 16. – 18. 11. 2004 omyty v laboratoři Regionálního muzea v Náchodě a následně roztříděny, sečteny a zabaleny „Celkem byly z hrobu vyzvednuty 3 rozdrcené lebky a 1 dolní čelist zachovaných „in situ“ v hlíně, cca 106 drobných zlomků lebečních kostí, 12 zlomků horních i dolních čelistí se zuby a cca 30 samostatných zubů. Dále cca 890 drobných a středních zlomků kostí – žeber, prstních článků, obratlů a lopatek, cca 80 zlomků kloubů a kostí končetin a 18 méně poškozených dlouhých kostí. Dále 2 pánevní kosti (jedna s kruhovým průstřelem), 2 lopatky a 1 křížová kost. Celková váha ostatků byla přibližně 13,5 kg.“ (Tůma 2006, 10).

Jako při postupu u hrobu č. 1 vydalo muzeum dne 2. 12. 2004 ostatky do České Skalice k dalšímu pietnímu pohřbení (Tůma 2006, 10). Po uložení ostatků na místním vojenském hřbitově ve Zlíči byla následně za finanční podpory města zřízena menší kostnice<sup>24</sup>.

Situace byla zdokumentována fotograficky celkem 25 snímky zachycujícími vypreparovanou situaci v jedné fázi, kdy opět nedošlo k dokumentaci překrývajících se jedinců. Umístění artefaktů společně s rámcovým uložením skeletů bylo zaneseno do terénní skici (Tůma 2006, plánek č. 3) a současně byly některé shluky artefaktů i blíže nafoceny.

### **3.2.2. Popis anatomického uložení jednotlivých skeletů**

Vzhledem k torzovitosti nálezové situace zde budou blíže popsány skelety, kterým se dochovala horní část trupu a byly tak zachyceny na pořízené terénní fotodokumentaci.

#### Jedinci č. 1 - 4

Nelze přesně určit polohy pohřbených, jistá je pouze orientace na jih. Jedinci č. 3 a 4 jsou z části překryty j. č. 5.

---

<sup>24</sup> CZE-5209-40576, GPS souřadnice lokality: 50°24'13.08"N 16°03'21.54"E.

#### Jedinec č. 5

Poloha na zádech s orientací na jih, skelet dochován pouze z horní poloviny trupu s horními končetinami umístěnými nad hlavou s ohnutím v loktech. Svou polohou překrývá j. č. 3; 4 a 6. Hlava natočena spíše na východ s mírným zvednutím brady.

#### Jedinec č. 6

Poloha na zádech s orientací na jih, hlava překryta levou paží j. č. 5 a mírně natočena pohledem na SZ.

#### Jedinec č. 7

Poloha na pravém boku s orientací na jih, levá horní končetina ohnuta v lokti a umístěna před tělem na j. č. 6, hrudní koš z části překrývá j. č. 9 a hlava pravou paží j. č. 8.

#### Jedinec č. 8

Poloha na zádech s orientací na jih, pravá horní končetina ohnuta v lokti a umístěna dlaní téměř u hlavy. Dochovaná i část pánevní kosti. Skelet je zcela překryt jedinci č. 7 a 9.

#### Jedinec č. 9

Poloha na zádech s orientací na jih, pravá horní končetina ohnuta v lokti a umístěna u těla spočívá na j. č. 8 s částečným překrytím hrudním košem j. č. 7. Z pravé horní končetiny nebyla dochována část předloktí a dlaně, lze ale její umístění předpokládat podél těla.

### **3.2.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace výstroje a identifikace pohřbených**

Z takto neúplně dochované hrobové situace jsou možnosti detailnější interpretace stavu výstroje před pohřbením některých jedinců poměrně omezeny u čtyř zcela vyloučeny. Uvedena může být pouze rámcová identifikace padlých k válčící straně dle dochovaných fragmentů výstroje funkčně umístěné v horních částí trupu zkoumaných skeletů.

#### Jedinec č. 1

Z výstroje nedochováno vůbec nic.

#### Jedinec č. 2

U skeletu nalezen knoflík s vyraženou číslicí označující náležitost pohřbeného k šesté setnině pruského pěšího pluku (Tab. č. 5: 4). Výbava dále obsahuje šest knoflíků z uniformy, malý knoflíček se zbytky kůže bez bližšího určení (Tab. č. 5: 3) a shluk několika kusů textilu.

Pohřbeného lze tedy označit za pruského padlého pohřbeného pravděpodobně v saku.



### Jedinec č. 3

Výbava mrtvého obsahuje devět mosazných knoflíků z uniformy, železnou přezku (Obr. č. 6: 4) a zbytky textilu (Tab. č. 5: 8). Zajímavější je nález dvou knoflíků s označením sedmé setniny se stále dochovanými fragmenty textilu z nárameníků (Tab. č. 5: 6, 7). U tohoto mrtvého můžeme poprvé vyvrátit jeho příslušnost k řadovému mužstvu, jelikož byl u skeletu nalezen pár knoflíků s reliéfem pruské orlice (Foto č. 36), který stvrzuje zařazení mrtvého mezi pruské hodnosti poddůstojníků bez portepé.<sup>25</sup>

Mrtvý je tedy s jistotou identifikován jako příslušník pruské armády náležící k poddůstojníkům bez portepé sedmé setniny neznámého pluku, pohřbený byl v armádním saku bez další výstroje.

### Jedinec č. 4

U zkoumaného skeletu byl nalezen pouze jediný knoflík se zbytky textilu.

### Jedinec č. 5

Výbava padlého zahrnuje čtyři knoflíky z uniformy, jednu kompletní rukávovou manžetu (Tab. č. 6: 1), fragmenty textilu a blíže neidentifikovaný olověný projektil (Tab. č. 6: 4). Fotodokumentace zachytila umístění kompletní manžety na levé ruce. Žádné další výstrojní součástky nebyly nalezeny ani zdokumentovány.

Padlý je identifikován jako příslušník pruské armády pohřbený v armádním saku s částí olověného projektilu snad nalezeného v jeho těle. Žádné bližší interpretace nelze prokázat.

### Jedinec č. 6

U mrtvého nalezeno celkem patnáct knoflíků z uniformy se zbytky textilu. Fotodokumentace zachytila umístění pouze čtyř knoflíků společně s mosaznou krytkou na ústí pruské jehlovky. Zajímavé je, že krytka není uvedena v přírůstkových seznamech a není ani umístěna v žádné výbavě pohřbených v Regionálním muzeu v Náchodě. Fotodokumentace (Foto č. 12a) potvrzuje její uložení někde mezi jedinci č. 5 a 6. Údajně měla krytka obsahovat identifikační záznam stvrzující příslušnost jejího majitele ke stejnému granátnickému pluku, jako tomu bylo v hrobě č. 1, setniny č. 6 a zbrani číslo ? 95. (Vondryška 2005, 154). Není tedy vyloučené, že minimálně jeden z uvedených dvou potenciálních majitelů této krytky náležel k tomuto pluku.

Jedinec byl příslušníkem pruské řadové pěchoty pohřbený v armádním saku. Pokud by vlastnil zmíněnou krytku, může být současně příslušníkem šesté setniny uvedeného pruského řadového pluku.

---

<sup>25</sup> Tyto knoflíky byly našívány na stojatý límeček saka a označovaly u řadové pěchoty hodnost seržanta (Sergeant) a u myslivců hodnost nadmyslivce (Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 59).

### Jedinec č. 7

Výbava tohoto mrtvého je již trochu pestřejší. Lze uvést celkem devět knoflíků z uniformy, torzo zavíracího železného nožíku (Obr. č. 6: 8), kulatého zrcátka (Foto č. 30) a zbytky textilu. Nález dvojice knoflíků s číslicí osm (Tab. č. 6: 2) zařazuje mrtvého do osmé setniny neznámého pruského pluku a knoflík s reliéfem pruské orlice (Tab. č. 6: 3) informuje opět o zařazení mrtvého k poddůstojníkům bez portepé. Zvláštní je přítomnost kusu textilu, který je z části tvořen i několika zbytky snad rákosí (Tab. č. 6: 5). Není zcela jasné, o jaký druh výstroje se jedná.

Mrtvý vykazuje jasné známky pruského padlého, jakožto člena poddůstojníků bez portepé osmé setniny neznámého pruského pěšího pluku. Pohřben byl v armádním saku. Předměty mohl mít uloženy v kapsách, s jistotou však nelze víc potvrdit.

### Jedinec č. 8

U skeletu bylo celkem nalezeno osm knoflíků ze saka se zbytky textilu a jeden knoflík z kalhot (Obr. č. 6: 6). Dochovala se i jedna kompletní rukávová manžeta (Tab. č. 6: 6, 8) a knoflík (Tab. č. 6: 7) stvrzující příslušnost mrtvého k setnině sedmé neznámého pruského pěšího pluku.

Jedná se tedy opět o pruského padlého, který byl pohřben ve výstrojním saku a lze předpokládat i přítomnost kalhot. Mrtvý náležel sedmé setnině.

### Jedinec č. 9

U jediného mrtvého byly nalezeny nepoužité střely<sup>26</sup> vz. 1855 do pruské jehlovky. Fotodokumentace (Foto č. 12b) stvrzuje jejich úplný nepoužitý stav i se zbytky černého prachu. Ve výbavě je ale umístěno o jednu střelu méně (Tab. č. 6: 8). Jelikož nebyly zaznamenány žádné pozůstatky z nábojové sumky, jako tomu bylo např. u j. č. 8 v hrobě č. 1, byly tyto střely umístěny pravděpodobně i v původním papírovém obale nejspíš v jedné z kapes. Dalšími předměty je trojice zinkových knoflíků z kalhot (Obr. č. 6: 7) a mosazná obdélníková přezka (Obr. č. 6: 9). Ve výbavě nejsou zařazeny žádné knoflíky z uniformy, i když fotodokumentace umístění několika potvrzuje.

Mrtvý byl zcela určitě příslušníkem pruské armády. Pohřben byl v saku, v kterém měl nejspíš uloženo pět nepoužitých pruských střel, předpokládat se může i přítomnost kalhot.

---

<sup>26</sup> Olověná střela žaludového tvaru dlouhá 2,7 cm, s průměrem 13,6 mm a hmotností 31,2 g. V jednotné patroně vz. 1855 byla umístěna v horní části, kde byla zasazena do vodícího lůžka v podobě lepenkového válečku o průměru 16,2 mm, dlouhého 2 cm a opatřeného na dně roznětkou. Ve spodní části náboje byla dávka 4,8 g střelného prachu, jímž musela proniknout jehla před zapálením roznětky. Papírové patrony měřily zhruba 6,5 cm, vážily 38,5 g a baleny byly do papírových balíčků po šesti kusech (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 353, 362*).

### Artefakty bez kontextu

Soubor těchto předmětů byl archeologem rozdělen na dvě skupiny s názvy „*Nálezy z hrobové jámy*“ a „*Nestratifikované nálezy*“ (Tůma 2006, 13).

V prvně jmenovaném souboru jsou umístěny pravděpodobně předměty, které nebyly v průběhu exkavace blíže roztříděny k jednotlivým pohřbeným. V tomto souboru jsou zařazeny poměrně velké kusy textilu, které se dochovaly povětšinou i s pruskými knoflíky (Foto č. 41, 42). Dále celkem jedenáct kusů knoflíků z uniforem, knoflík s číslicí šest se zbytkem textilu z nárameníku (Tab. č. 5: 2), drobná mosazná přezka<sup>27</sup> (Obr. č. 6: 5) a dvojice podpatkových podkůvek (Obr. č. 6: 1), která byla dle fotodokumentace i plánu nalezena v blízkosti fragmentů pánevních kostí j. č. 8. Tyto podkůvky by mohly potvrdit uložení dalších těl na druhé straně hrobové jámy.

Nálezy nestratifikované, které jsou uloženy v druhé skupině artefaktů bez kontextu, jsou mnohem početnější. Jedná se s vysokou pravděpodobností o předměty nalézané v prostorech, kde byl deponován obsah druhé půlky vybagrované hrobové jámy (Vondryška 2005, 154). Nejzajímavější jsou mezi nimi knoflíky poddůstojnické s reliéfem orlice (Tab. č. 5: 5) a dva setninové knoflíky se znatelnou číslicí sedm, dále je to celkem 26 zinkových knoflíků z kalhot (Tab. č. 4: 1), sedm knoflíků ze šosu (Tab. č. 5: 1) a 42 velkých mosazných knoflíků z pruských uniforem (Tab. č. 4: 2). V souboru jsou umístěny i další tři podkůvky z podpatků bot (Obr. č. 6: 1), dvě blíže neurčené železné přezky (Obr. č. 6: 2, 3) a části dřevěného kartáčku (Foto č. 40) připomínající svým tvarem kartáček jedince č. 1 z hrobu č. 1. Většina předmětů vykazuje značné deformace zcela určitě vyvolané zásahem stavební techniky. Poukazují tak svými počty na možné další pohřbené jedince v nedochované severní polovině hrobové jámy.

#### **3.2.4. Postup pohřbení**

Z torzovité nálezové situace lze určit pouze postupné pohřbení několika mrtvých, kdy je vzájemná poloha jedinců č. 1, 2 a 3 zcela neznámá.

Mezi prvními byli do jámy pohřbeni jedinci č. 8, 6, 4 a 3. Následovalo uložení j. č. 9, který překryl j. č. 8. Přes j. č. 9 byl vzápětí uložen j. č. 7. Poslední byl přes ostatní vhozen j. č. 5, který svou horní částí těla překryl j. č. 3, 4, 6 a 7.

I když byl hrob dochován pouze z jedné třetiny, i tak lze spatřit ukládání druhé vrstvy těl ve směru od západu k východu. Postup ukládání první vrstvy těl nelze blíže interpretovat.

---

<sup>27</sup> Přímo nápadně podobná přeztičce nalezené u j. č. 12 v hrobě č. 1.

Pokud označíme pohřební postup u hrobu č. 1 za zmatečný tak postup pohřbení u tohoto hrobu vykazuje přímo chaos. Uložení jednotlivců vykazuje více než chaotický průběh, kdy je druhá vrstva mrtvých tvořena zcela bez jakéhokoliv dodržení postupu. Není známé, zda byl hrob na zničené druhé straně podobně formován, uvedené nálezy bez kontextu ale existenci severní části můžou částečně potvrdit. V materiálu hrobové jámy byly údajně nalézány i pozůstatky vápenného zasypu (Foto č. 13), jakožto snad jediného prozatím známého důkazu této aktivity hrobníků (Vondryška 2005, 154).

Dle anatomického uložení můžeme pouze torzovitě interpretovat možné pohřební postupy u jedinců č. 7 a 5. Prvně jmenovaný pohřbený byl obrácen na bok pravděpodobně kvůli vyplnění vzniklé mezery mezi j. č. 8 a 6, kteří jsou od sebe v první vrstvě poměrně hodně vzdáleni. Jedinec č. 5 mohl být do jámy vtažen ve směru na sever a to uchopením za horní končetiny, které tak později spočinuly v této zvláštní poloze.

### **3.2.5. Závěr – Vyhodnocení**

Hrob byl vyhlouben pro minimálně 9 mrtvých, nalezené předměty mimo hrobovou jámu mohou poukazovat na další pohřbené v severní stavbou zničené polovině hrobové jámy. V dochované jižní části je patrné pohřbení mrtvých ve dvou vrstvách, kdy po uložení první vrstvy dochází k chaotickému uložení těl ve vrstvě druhé. Mrtví jsou pohřbeni povětšinou v poloze na zádech, výjimku tvoří jedinec č. 7, který svým uložení na pravém boku vyplňuje vzniklou mezeru mezi jedinci č. 6 a 8.

V dochované části hrobu byli pohřbeni výlučně (až na jedince č. 1, u kterého je identifikace nemožná) příslušníci pruské armády. Zmíněné artefakty bez kontextu potvrzují domněnku, že se jednalo opravdu o zcela pruský hrob, který mohl původně obsahovat až 16 nebo 18 jedinců. Podle celkového počtu tří párů knoflíků typických pro pruské poddůstojníky s jistotou můžeme j. č. 3 a j. č. 7 označit za držitele poddůstojnické hodnosti. Ve zničené části hrobu lze díky těmto knoflíkům v souboru bez kontextu předpokládat uložení minimálně ještě jednoho dalšího poddůstojníka. Díky přítomnosti mosazné krytky na pruskou jehlovku, která sice svého přesněji neurčeného majitele zařazuje k druhému západopruskému královskému granátnickému pluku č. 7, mohli by i ostatní padlí náležet této jednotce.<sup>28</sup> V šesté setnině byl zařazen zcela určitě j. č. 2, dále v setnině osmé j. č. 7 a v setnině sedmé j. č. 3 současně i s jedním padlý ze severní části hrobu. Tato nesourodost mrtvých příslušníků celkem tří setnin

---

<sup>28</sup> Krytka udává číslo setniny a to setniny šesté. Pokud by byl přesněji zařazen jeden knoflík s číslicí 6 k určitému jedinci v blízkosti místa nálezu krytky, bylo by o majiteli téměř rozhodnuto. Bohužel je však tento knoflík zařazen v souboru nálezů z hrobové jámy a tedy bez kontextu. Možní majitelé krytky (j. č. 5 a č. 6) knoflíky udávající číslo setniny ve svých výbavách nemají.

vede k zamyšlení, odkud mohla být těla přinesena dřív, než byla právě na tomto místě pohřbena. Skutečnost absolutní absence veškeré další výstroje pohřbených potvrzuje již zmíněnou recyklaci, kterou na svých padlých pruská armáda prováděla. Na rozdíl od hrobu č. 1, máme sice doloženy pozůstatky vojenského obutí, bohužel jsou tyto předměty z velké části bez kontextu a nelze přesně potvrdit přítomnost obutí u mrtvých těl.

Vzhledem k torzovitosti nálezové situace nelze přesně interpretovat postup pohřebního procesu, a jelikož neproběhla ani detailnější dokumentace dochované části hrobu, nelze ani přesněji interpretovat stav výstroje během pohřbení. Použití vápna a velice nepietní uložení mrtvých může poukazovat na pohřeb prováděný se značným odstupem od bitevního střetu, kdy jsou všechna mrtvá těla zbavena výstroje a všelijak možně naházena ve dvou vrstvách do jámy s následným užitím vápna. Provedeno to tedy mohlo být opět civilními obyvateli, kteří pohřbívali padlé již s odebranou výstrojí a snad ve stádiu rozkladu, které vyžadovalo použití vápna, jenž muselo být na bojiště dopraveno z města nebo blízké vesnice.

### **3.3. Hrob č. 3**

#### **3.3.1. Popis nálezových okolností**

Archeolog Regionálního muzea v Náchodě Mgr. Jan Tůma byl opět přivolán k nálezu lidských ostatků v místech výstavby přeložky silnice I/33 spojené se stavbou silničního obchvatu města České Skalice dne 2. 5. 2005. Na ostatky se narazilo během skrývky ornice na rozhraní parcel č. 1914/17 a 1914/21 na lokalitě shodné s předchozími hroby č. 1 a 2. Během 2. a 3. května byla celá situace archeologem prozkoumána (Foto č. 15) s konečným výsledkem pohřbení pouze jednoho z částí dochovaného skeletu (Obr. č. 7) v blíže nezachycené hrobové jámě (*Tůma 2005b*)

Vyzvednuté ostatky byly předány do České Skalice 21. 5. 2005 k opětovnému uložení do zmíněné kostice na vojenském hřbitově ve Zlíči (*Tůma 2005a*).

#### **3.3.2. Popis anatomického uložení**

Skelet byl uložen v natažené poloze na zádech s orientací na západ s absencí lebky, obou horních končetin a části končetin dolních. Je vyloučeno, že by byly ostatky poničeny stavební technikou, jelikož nedošlo identifikaci stopy po druhotném zásahu radlice bagru.

#### **3.3.3. Závěr**

Díky jedinému předmětu, který byl u hrobu nalezen, rakouskému mosaznému knoflíku se zbytky textilu (Tab. č. 7: 1), lze mrtvého označit za příslušníka rakouské řadové pěchoty.

Knoflík byl nalezen vpravo kousek od pravé strany horní části hrudního koše, a jelikož se dochoval i fragment textilu, byl knoflík pravděpodobně součástí zcela zničené rakouské uniformy. Torzovitost skeletu poukazuje na úplnou devastaci, jež mohla mít za následek například zničující exploze dělostřeleckého granátu v jeho blízkosti v průběhu bitevní vřavy. Tělo mohlo být z důvodů tohoto zničení urychleně pohřbeno do samostatného hrobu, který mohl být vyhlouben kvůli minimálnímu transportu v jeho bezprostřední blízkosti.

### **3.4. Hrob č. 4**

#### **3.4.1. Popis nálezových okolností**

Dne 12. 7. 2005 proběh zjišťovací průzkum možné hrobové situace v lese Dubno nedaleko České Skalice vedený archeologem Mgr. Janem Tůmou. Šest dní před výzkumem zde byl ohlášen nález, za pomoci detektoru kovu, mosazného znaku císařského orla z rakouského pěchotního čeka společně s fragmenty lidské lebky (*Vondryška 2006*, 188nn). Následující průzkum zde možný hrob potvrdil s jediným pohřbeným jedincem (Obr. č. 8). Ostatky byly pohřbeny do větší hloubky a na místě bylo později zřízeno nové pietní místo a následně i pomník označující válečný hrob.

#### **3.4.2. Popis anatomického uložení**

Skelet byl uložen v natažené poloze na zádech s orientací téměř na sever. Horní končetiny nataženy podél těla s mírným ohnutím a vychýlením loktů do stran. Dolní končetiny byly v poloze souměrně vedle sebe s nataženými chodidly, hlava natočena pohledem na východ.

#### **3.4.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace výstroje a identifikace pohřbeného**

Mrtvý byl opatřen pokrývkou hlavy, z které se dochoval mosazný znak rakouského císařského orla (Foto č. 16). V blízkosti lebky byla nelezena jedna mosazná přezka (Obr. č. 9: 3) snad na provlečení spínacího řemínku a další přezka na jeho upnutí (Obr. č. 9: 1) dochovaná společně s fragmenty kůže stále v sepnuté poloze. Veškeré další nalezené předměty byly roztroušeny v blízkosti lebky. Jedná se o třináct kusů rakouských nepoužitých kompresních střel (Tab. č. 7: 2), sedm kusů mosazných roznětek, kostěný knoflík (Tab. č. 7: 3) a blíže neurčenou železnou průvlečku, z které vyčuhují části provázku (Obr. č. 9: 2). Jediným předmětem, který byl nalezen na těle, je porcelánový knoflík (Tab. č. 7: 3) umístěný v blízkosti hrudníku a poukazující na přítomnost spodního prádla.

Zcela určitě se jedná o pohřbeného příslušníka rakouské pěchoty, který byl kompletně zbaven výstroje i obutí kromě pokrývky hlavy a spodního prádla.

#### **3.4.4. Závěr**

Padlý rakouský pěšák byl před pohřbem zbaven veškeré výstroje kromě spodního prádla a pokrývky hlavy. Tento zvláštní postup ponechání pěchotního čaka i s orlem téměř vybízí k myšlence snad možné zvyklosti hrobníků ponechat mrtvému vojákovvi alespoň „čepici“. Během svlékání výstroje by se zcela určitě čako neudrželo na hlavě mrtvého, muselo být do hrobu přidáno až po vysvlečení a vtažení těla do jámy. Vtažení mohlo být provedeno ve směru na sever s možným úchopem v podpaží, kdy horní končetiny později spočinuly v poloze, v jaké je hrobník upustil. Tažení za úchop v horní části trupu potvrzuje souměrné uložení končetin dolních, které se během tahu takto narovnaly společně s oběma chodidly. Zvláštní je uložení předmětů v blízkosti hlavy pohřbeného, především shluku nepoužitých kompresních střel, roznětek a kostěného knoflíku. Předměty zde mohly být rozsypany již během bojů, nebo až v průběhu pohřbu a svlékání mrtvého.

### **3.5. Hrob č. 5**

#### **3.5.1. Popis nálezových okolností**

Nedaleko Trutnova v poloze u rozcestí lesních cest pod Kacířem byl 21. 7. 2012 proveden záchranný archeologický výzkum vedený archeologem Mgr. Radkem Novákem. Při stavebních pracích v roce 2011, které měly za úkol rozšíření blízké lesní cesty, byly odhaleny části mosazného kování se znakem pruské orlice a fragmenty kůže poukazující na přítomnost pruské přilby i potenciálního válečného hrobu (*Grof 2013, 25*).

Nálezce situaci ohlásil a následný výzkum tak mohl přítomnost hrobu potvrdit. Nalezen zde byl skelet jedince a několik dalších fragmentů jiných jedinců, jejichž ostatky však již nebyly nalezeny v kompletním stavu. Obrys hrobové jámy zkoumán nebyl. Ostatky zůstaly na původním místě, kde byly pohřbeny do větší hloubky a následně bylo místo označeno křížem a zaregistrováno jako nový válečný hrob<sup>29</sup>.

#### **3.5.2. Popis anatomické uložení**

Nalezený skelet (Obr. č. 10) by uložen v natažené poloze na zádech s orientací na západ a horními končetinami uloženými podél těla. Z levé paže se nedochovalo celé předloktí a zápěstí, pravá paže postrádala rovněž předloktí, avšak články prstu byly nalezeny v blízkosti

---

<sup>29</sup> CZE-5214-37384, GPS souřadnice lokality: 50°33'11.50"N 15°55'41.90"E.

pravé strany pánevní kosti. Dolní končetiny byly uloženy v poměrně souměrné natažené poloze s nedochovanými chodidly. V blízkosti levého kolene ve směru na sever byla identifikována jiná patní kost, pravděpodobně zde dalšího pohřbeného, který byl však úplně vybagrován během předchozích úprav terénu. Rámcovou terénní antropologickou analýzu provedl RNDr. Vítězslav Kuželka z Národního muzea. Analýza stvrdila přítomnost pravé poloviny horní čelisti s okrajem nosního otvoru a přední částí tvrdého patra. Dále došlo k potvrzení mužského pohlaví jedince ve stáří 20-30 let s výškou těla 170 cm (*Novák – Tůma 2013*).

### **3.5.3. Funkční umístění artefaktů, interpretace výstroje a identifikace pohřbeného**

Identifikace mrtvého je omezena pouze na vzorky dvou uniformních knoflíků, které byly ze situace vyjmuty a uloženy v muzeu v Podkrkonoší v Trutnově. První knoflík (Tab. č. 7: 4) svým rozměrem a tvarem jasně potvrzuje typ používaný pruskou armádou. Očíslovaný knoflík z nárameníku udává přiřazení k deváté setnině (Tab. č. 7: 5).

Z pořízené fotodokumentace, která v prvotní fázi výzkumu zachycuje zmíněné fragmenty pruské přilby (Foto č. 17) jasně vyplývá její přítomnost na neúplné lebce pravděpodobně rovněž z části poškozené stavební prací. Na snímku je jasně patrná rozdílná vertikální výška fragmentů přilby. Radlice bagru pravděpodobně zasáhla nejen přilbu ale i lebku. V důsledku působení síly vyvolané stavební technikou byla přilba zdeformována tím způsobem, že se její horní část s orlicí posunula více na sever mimo hranu rostlého terénu. Výzkum potvrdil další fragmenty (zadní část kování a přední kování z kšiltu) v poměrně nižší poloze než byl samotný skelet. Dle této přilby byl mrtvý identifikován jako příslušník pruské armády. Další předměty<sup>30</sup>, které jsou bohužel pouze zachyceny na sériích snímků z terénu (Tab. č. 7: 7) rovněž poukazují na pruskou armádu. V souboru je zastoupen nespočet kusů dochovaného textilu a dokonce i fragmenty kožených kšand, které držely zinkové knoflíky u kalhot. Fotodokumentací bylo zachyceno během výzkumu umístění celkem sedmi knoflíků z vojenského saka, tří zinkových knoflíků z kalhot a čtyř knoflíků kostěných ze spodního prádla.

---

<sup>30</sup> Kromě předmětů z přilby, mezi které patří roztržštěný znak pruské orlice, hrot, šupinovitý podbradník a kování její zadní části (Tab. č. 7: 6), byly v okolí hrobu nalezeny detektorem kovu další předměty jako například vystřelené pruské i rakouské projektily. Nalezeno bylo i torzo prstenu s reliéfem pruské přilby a jménem A. Riedel (*Grof 2013*, 26). Polemiku, zda patří přímo tomuto padlému, ponechme raději stranou. Většina předmětů byla totiž nalezena ještě před samotným archeologickým výzkumem a postrádá tak i bližší kontext (*Grof 2012*, 99). Navíc nejsou uloženy v trutnovském muzeu.



#### **3.5.4. Závěr**

Pohřbený byl identifikován jako příslušník deváté setniny neznámého pruského pěšího pluku. Byl pohřben nejen s typickým pruským jednořadým sakem ale dokonce i s pokrývkou hlavy v podobě zmíněné přilby, což je u pruské armády zcela unikátní. Umístění dalších součástí výstroje včetně obutí potvrzeno nebylo. Možné interpretace, které by snad přiblížily postup pohřbení, jsou nejen kvůli nezachycení hrobové jámy prozatím nemožné. Snad mohl být mrtvý pohřben do terénní prohlubně v blízkosti cesty i dnes vedoucí po vrstevnici. Pravděpodobně byl vedle tohoto těla ve směru na sever pohřben ještě jeden mrtvý, z kterého se pouze dochovala patní kost.

### **3.6. Hrob č. 6**

#### **3.6.1. Popis nálezových okolností**

V den výzkumu předchozího hrobu č. 5 byla při nanášení zeminy na již prozkoumanou hrobovou situaci nalezena část bércové kosti dalšího nedaleko pohřbeného jedince. Průzkum byl proveden následujícího dne 22. 7. 2012 archeologem Mgr. Ondřejem Tůmou, který odkryl obě torzovitě dochované kosti dolních končetin (Obr. č. 10). Pravá končetina svým neanatomickým uložením poukazovala na posun v důsledku stavební práce, která měla za následek nedochování zbytku skeletu. Hrob byl patrně narušen při provádění zemních prací v 90. letech 20. století při budování lesní cesty a patrně i v r. 2011 při dalších terénních úpravách. Část levé holenní a stehenní kosti byla nalezena druhotně přemístěná v nasypané zemině. Hrob byl původně orientován stejným směrem jako hrob č. 5 a tedy hlavou ve směru na západ (*Novák – Tůma 2013*).

Údajně se mělo v blízkosti těchto kostí nacházet i několik nepoužitých rakouských kompresních střel, které by mohly blíže identifikovat mrtvého (*Grof 2013, 26*). Dokumentace však tento fakt nepotvrzuje, nelze to tedy jasně prokázat.

#### **3.6.2. Závěr**

Tento hrob jedince byl umístěn za hrobem č. 5 ve směru na západ. Přesná identifikace pohřbeného není známá.

### **3.7. Hrob č. 7**

#### **3.7.1. Popis nálezových okolností**

V roce 2011 se mohli obyvatelé Trutnova dozvědět prostřednictvím článku místních novin o narušení válečného hrobu amatérským „detektorářem“ ve Starém Rokytíně. Jelikož

nálezce svým zásahem narazil na lidské ostatky, vše ohlásil. Odcizil ale část nalezené pruské přilby, kterou se záhy snažil prodat v městském starožitnictví. Když se po čase vrátil na místo nálezu pro zbytek přilby, byl již zadržen a jeho počinání bylo klasifikováno jako přestupek. Části přilby sice odevzdal (Tab. č. 7: 8) ale původní znak pruské orlice a hrot již dohledán nebyl (*Cajthaml 2011*).

Dne 8. 11. 2012 bylo přistoupeno k archeologického průzkumu v místě vkopu hledače, za účelem potvrdit a identifikovat alespoň část nově nalezené hrobové situace resp. nového válečného hrobu. Výzkum vedl opět archeolog Mgr. Radek Novák. Byla provedena zjišťovací sonda o rozměrech 3 x 1 m, která měla objasnit uložení pruské přilby vzhledem k samotnému hrobu. Tento záměr se nakonec podařilo uskutečnit. Sonda byla zhotovena tak aby zabrala co nejvíce plochy potenciálního hrobu. Po vybrání původního vkopu z kterého byla vyjmuta zmíněná přilba a kde došlo k nálezu kosterních pozůstatků, byla vybírána zemina ve směru na JZ. Postupně byly nalezeny ostatky čtyř zde pohřbených jedinců (Obr. č. 11) v hloubce přesahující 70 cm. Mocnost ornice se pohybovala kolem 30 cm. Po fotografickém zdokumentování situace byla sonda zpětně zahrnuta a místo později označeno za nový válečný hrob. Antropologická analýza provedena nebyla (*Novák – Tůma 2013*).

Po průzkumu byl hrob označen křížem a zaevidován do centrálního registru válečných hrobů na Ministerstvu obrany.<sup>31</sup>

### **3.7.2. Popis anatomického uložení jednotlivých skeletů**

Sonda podkryla celkem čtyři skelety obnažené pouze v místech dolních končetin.

#### Jedinec č. 1

Poloha na zádech orientace JZ, dolní končetiny v souměrně natažené poloze. Nedochované kůstky chodidel.

#### Jedinec č. 2

Poloha na zádech s orientací na JZ, dolní končetiny ve značně roztažené poloze, pravá holenní kost byla odejmuta kriminalisty během prvotního ohlášení nálezu v roce 2011. Nedochované kůstky levého chodidla.

#### Jedinec č. 3

Poloha na zádech s orientací na JZ, dolní končetiny mírně roztažené bez dochovaných kůstek chodidel.

---

<sup>31</sup> CZE-5214-36459, GPS souřadnice lokality: 50°32'14.93"N 15°55'39.72"E.

#### Jedinec č. 4

Orientace na JZ. Sondou zachycena pouze část snad levé dolní končetiny bez dochovaných kůstek chodidel.

#### **3.7.3. Závěr**

Mrtví nemohli být přesněji identifikováni, jelikož nebyly nalezeny potřebné předměty, které by alespoň rámcovou identifikaci potvrdily. Zvláštní je poloha dolních končetin j. č. 2, který se touto polohou od ostatních poměrně odlišuje. U tohoto skeletu byl nalezen vystřelený projektil z pruské jehlovky, mrtvý mohl tedy náležet k rakouské armádě. Shluk tří nepoužitých rakouských kompresních střel a mosazných roznětek (Foto č. 18) nalezených v zásypu severní části hrobové jámy mohl snad patřit některým z pohřbených. Soubor střel se dochoval v nepoužitém stavu zřejmě v původním papírovém obalu, což stvrzují zbytky černého prachu a i přesná funkční poloha střel odpovídající balíčku. Sonda nenašla kraj hrobové jámy, hrob tedy může pokračovat v obou směrech na SZ i JV a může tak obsahovat další pohřbené.

Potvrzen byl údajně i nález ohniště a otisk podpatku (*Grof 2013, 27*). Mrtvá těla byla pravděpodobně zbavena kalhot i obutí. Poprvé se u tohoto hrobu můžeme setkat se známou hloubkou hrobové jámy. Jelikož nešlo o zásah do situace v důsledku stavební činnosti, byla hloubka i s orniční vrstvou v uvedených hodnotách alespoň blíže zachycena. Je možné opět přisuzovat pohřební proces civilním hrobníkům, kteří měli na vyhloubení takového hrobu zjevně mnohem více času. Možné provedení pohřbu bez přítomnosti Prusů může stvrzovat i vhozená pruská přilba. Od samotných Prusů bychom podobnou aktivitu těžko očekávali, spíše by vhození přilby k nohám patrně zde pohřbených Rakušanů zabránili a přilba by tak opustila bojiště společně s armádou.

#### 4. Nálezy válečných hrobů postrádající metodiku archeologického výzkumu

V následujícím textu jsou popsány nálezy válečných hrobů, které nebyly archeologicky zkoumány. Informace jsou čerpány z dostupné literatury a fragmentární dokumentace několika předmětů uložených v níže popsaných muzeí.

##### 4.1. Královéhradecko

Ojedinelé nálezy válečných hrobů jsou z okolí Hradce Králové známé již z přelomu 19. a 20. století kdy byla veřejnost s těmito skutečnostmi častokrát seznamována krátkými zprávami v soudobém týdenním tisku. Z textu jsou patrné nejen informace o nálezů lidských ostatků, ale i jejich rámcová identifikaci dle dochovaných předmětů. „*Při boření pevnostních hradeb přišli tyto dny dělníci za pražským mostem na kostru vojína z r. 1866 s veškerou zbraní, z níž puška (tenkrát kapslovka) zachována byla dozorcem p. Václavem Dvořákem, zaměstnaným u stavitele pana Hellmanna z Jaroměře, pro zdejší městské muzeum, bodák však byl někým odnešen.*“ (Anonym 1895). Povětšinou k těmto nálezům docházelo v důsledku stavební činnosti. Někdy však důvod k vykopání hrobu znám není „*V hradbách za novostavbou p. Kaliny byl hrob z r. 1866, na němž stál nepatrný křížek, který při sečení trávy zaměstnanými ženami býval kvítím ozdobován. Hrob ten rozkopán byl těchto dnů, byl-li však v něm pochován jeden voják nebo vojáků více nedalo se zjistit. Zachovány byly pouze nalezená v něm pruská šavle a bodák, jež uloženy byly v musejní sbírce památek z r. 1866.*“ (Anonym 1902). Jindy je hrob přemístěn na jiné neznámé místo, v lepším případě do osária na Chlumu. „*V písečníku p. Panenky ve Farářství vykopány byly dvě kostry vojáků zemřelých r. 1866. Poznány byly dle knoflíků u nich nalezených. Kostí byly sebrány a na jiném místě pohřbeny. V štrovníku p. Sokoláře v Rosnici při kopání štěrku pro dráhu přišlo se na tři kostry vojáků z r. 1866. Lebky a jiné kosti, i nesetlené kusy bot s podpadky, opatřeny podkůvkami, byly po štrovníku rozházeny. Měly býti sebrány a uloženy v osáriu na bojišti, jež přece k účelu tomu bylo zřízeno.*“ (Anonym 1928).

Archeologické oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové momentálně nedisponuje žádnou bližší dokumentací, která by se týkala podobných nálezů. Výzkumy válečných hrobů nebyly pravděpodobně vůbec prováděny nebo se jejich dokumentace nedochovala. Nicméně fond militarií historické podsbírky zmíněného muzea obsahuje několik předmětů, které svým nálezovým stavem a částečným kontextem mohou poukazovat na možný původ z válečných hrobů.

Jedná se například o dvě kolekce předmětů s označením „*Soubor nálezů z válečných bojišť r. 1866*“ zapsané J. Šramarem v září roku 1976. Většina předmětů je opatřena malým

mosazným štítkem s původním inventárním číslem, některé předměty ale číslo postrádají. U inventárních karet v kolonkách udávajících způsob nabytí předmětů se několikrát opakuje doslovný text „*admin. převod z VM Praha (pův. staré fondy MHK)*“.<sup>32</sup>

V prvním souboru s inventárním číslem *M-1860* jsou umístěny různé předměty, které s válečným rokem 1866 nemají poměrně nic společného a nelze je bez bližších nálezových okolností s jistotou označit za nálezy přímo z bojiště nebo dokonce z hrobových celků (břitva, růženec, dýmka s koženým váčkem, zlomek prstenu, 17 kusů různých mincí apod.). Jsou zde ale zastoupeny i předměty ryze vojenského charakteru (fragment rakouského důstojnického a poddůstojnického portepé<sup>33</sup>, část pruského nárameníku, část mosazného znaku orlice z pruské přilby, fragmenty tří okrouhlých mosazných rakouských pěchotních kokard se značnou deformací, různé rakouské i pruské střely a různorodé litinové střepiny z dělostřeleckých granátů), většina z nich však není v kartě souboru blíže uvedena a nelze přesně určit jejich konkrétnější původ. Druhá kolekce se stejným názvem a inventárním číslem *M-1861* obsahuje např. kus tuleje rakouského pěchotního bodáku vz. 1854, fragmenty plechové jídelní misky, snad část polnice, celý kožený kšilt z pruské přilby nebo závěsný hák s kůží k rakouské pěchotní torně. Na žádném z uvedených předmětů není ale zřetelná přítomnost větší či menší koroze, pravděpodobně se tak nejedná přímo o terénní nálezy.

Nicméně některé předměty z těchto dvou kolekcí by mohly pocházet z válečných hrobů a to nejen díky svému nálezovému stavu ale i torzovitým informacím z inventární karty. Předně je to dvojice kožených podpatků i nadále obsahující pár železných ostruh (Obr. č. 12: 1), kožená podrážka (Foto č. 44), zavírací nůž s dřevěnými střenkami (Obr. č. 12: 5), nůž s dvěma vidličkami nalezený na Chlumu (Foto č. 43), torzo modlitební knížky (Tab. č. 8: 1), torza dvou peněženek (Tab. č. 8: 2, 3), stříbrné hodinky (Tab. č. 8: 4) a dvojice mosazných pečetidel s monogramem a erbem (Obr. č. 12: 2, 3). U posledně jmenované trojice předmětů je navíc v kartě uvedena poznámka s textem „*2 pečetidla a 1 kapes. hodinky pocházejí z býv. Spolkové sbírky. Viz inventář A41, č. 249, 250: (pečetidla s monogramy, nalezená v hrobech), č. 103 (hodinky pruského exhumovaného důstojníka)*“.<sup>34</sup>

Dalšími předměty vykazujícími svým stavem možný původ z hrobových situací je dvojice mosazných znaků císařského dvouhlavého orla z čák pro rakouskou pěchotu. Jeden

---

<sup>32</sup> V letech 1955-1957 byli zaměstnanci muzea nuceni celou sbírku s reáliemi z prusko-rakouské války roku 1866 předat do sbírek Vojenského historického muzea v Praze. Část předmětů se sice podařilo tehdejšímu kurátorovi sbírky Jiřímu Šramarovi počátkem 70. let identifikovat a získat z Prahy zpět. Některé předměty však těmito transporty ztratily důležité nálezové okolnosti a jejich původ nabytí je dnes velice těžko dohledatelný (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 21n*).

<sup>33</sup> Pro rakouské poddůstojníky žlutý bavlněný třapec, u důstojníků byl třapec z dracounu ze zlata. Nosil se omotaný kolem šavle (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 52*).

<sup>34</sup> Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1860.

nese částečné poškození (Foto č. 45a) a druhý je rovněž deformován. Oba znaky se dochovaly i s fragmenty původního voskovaného plátna (Foto č. 45b). Předmět v tomto stavu může s vysokou pravděpodobností opravdu pocházet z hrobové situace. Tvrzení podporují nejen výsledky archeologických výzkumů, kde jsou tyto znaky rakouských orlů v hrobech nalézány, ale i přítomnost zmíněného textilu. Pokud by byl orel nalezen mimo hrobovou situaci, textil by se zcela určitě nedochoval v tomto stavu. Čáka tak muselo být umístěno nějakou dobu pod zemí. Rozdílné uložení na povrchu terénu by vlivem povětrnostních podmínek vedlo pravděpodobně k úplnému rozkladu organických částí, mosazný orel by byl pak jediným pozůstatkem čáka bez jakéhokoliv textilu. Neúplnost obou znaků může stvrzovat možný zásah do samotných hrobů, při kterém mohly být předměty poškozeny do těchto stavů. Bez přesných nálezových okolností<sup>35</sup> však nelze nic zcela jasně potvrdit.

Nejzajímavěji působí dochovaná lebka s čelním průstřelem (Foto č. 46). Lebka měla být dle informací z inventární karty nalezena v okolí obce Probluz<sup>36</sup>. Karta rovněž uvádí, že lebka nese stejné nálezové okolnosti jako torzo klobouku<sup>37</sup> rakouského praporu polních myslivců č. 31. (Foto č. 49a). Více informací než přibližné místo nálezů karta bohužel neobsahuje. Lebka má na pravé části čela nazelenalý otisk (Foto č. 47) snad z pozůstatku koroze mosazi. Otvor v zadní části lebky (Foto č. 48a) poukazuje na místo vniknutí projektilu a vylomená díra (Foto č. 48b) na opačné přední části lebky stvrzuje jeho opuštění. Po bližším prohledání zmiňovaného torza mysliveckého klobouku byl v jeho zadní části nalezen malý otvor, který věrně koresponduje s otvorem na lebce (Foto č. 49b) a i jeho tvar se tomuto otvoru velice podobá (Foto č. 49c). Je přímo neuvěřitelné, že se tyto dva předměty dochovaly dodnes. Ještě neuvěřitelněji působí skutečnost, že byla lebka v důsledku blíže neuvedeného zásahu do vojenského hrobu vyjmuta i s kloboukem a uložena do muzea.

Literatura uvádí příslušnost 31. praporu polních myslivců k Schulzově brigádě rakouského VIII. armádního sboru hájící levé křídlo Severní armády během bitvy u Hradce Králové 3. 7. 1866. Tento prapor se v druhém sledu, jako součást levého křídla postupu saských brigád, zúčastnil útoku na Přímský les jižně od Horního Přímu společně s dalšími jednotkami rakouské brigády Rothovi (*Kudr 1936*, 376). 31. myslivecký prapor pak následně kryl ústup rakouských brigád ve směru na Břízský les nedaleko Stěžírek (*Bělina – Fučík 2005*, 390).

---

<sup>35</sup> Způsob nabytí u obou mosazných znaků dvouhlavých orlů inventárních čísel M-1862 a M-1863 je v kartách uveden opět jako původní administrativní převod z VM Praha.

<sup>36</sup> Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1865.

<sup>37</sup> Na hlavě nosili rakouští polní myslivci klobouky vz. 1861 s širokou krepou, vyrobené z tuhé černé plsti. Na levé straně klobouku byl připevněn mosazný odznak — myslivecká polní trubka v podobě lesního rohu, doplněná uprostřed číslem praporu. Za odznakem byl upevněn svazek černého kohoutího peří (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015*, 96n).

Zvláštní je tedy lokace nálezu lebky v okolí obce Probluz, kde během bitvy operovaly výhradně saské síly. Příslušníci rakouského 31. praporu polních myslivců byli od této obce vzdáleni necelé tři kilometry a ani během ústupu Schulzovi brigády obce nedosáhli. I tak se jedná s vysokou pravděpodobností opravdu o lebku nalezenou ve válečném hrobě neznámého padlého příslušníka rakouského 31. praporu polních myslivců, který snad v blízkosti obce Probluz zemřel 3. 7. 1866 na sklonku bitvy u Hradce Králové. Zmíněný nazelenalý otisk na lebce může být pozůstatkem koroze mosazného znaku myslivecké polní trubky.

Všechny uvedené předměty se vyznačují částečnou neúplností jejich evidence. Některé v souborech dle seznamů chybí, jiné jsou uloženy s absencí nálezových okolností. Původní inventář odkazující na další nálezy z exhumací válečných hrobů se prozatím nepodařilo dohledat a možná pravdivost tohoto tvrzení rovněž není zcela jistá. Veškeré výše uvedené artefakty neprošly bližší historickou, heraldickou nebo antropologickou analýzou a jejich přesnější interpretace může být spíše námětem k dalšímu zkoumání.

#### 4.2. Českoskalicko

Nejpočetnější nálezy válečných hrobů byly uskutečněny v prostorech bojiště u České Skalice od druhé poloviny minulého století nejen díky zemědělské činnosti ale i v důsledku stavebních zásahů spojených s výstavbou železnice, přehradní nádrže Rozkoš a k ní tekoucímu vodnímu přivaděči. Veškeré lidské ostatky z těchto hrobů (Foto č. 19) byly přemístovány na centrální vojenský hřbitov ve Zlíči (Jánský 2008, 146).

První detailně písemně doložený nález lidských ostatků je datován do 9. dubna roku 1956, kdy místní sedlák narazil během orby na části kostí. Přivolaný náhodský konzervátor vojenských památek štábní kapitán Bohuslav Peterka místo prozkoumal a popsal nález takto: *„Pod skalickým nádražím na jaře r. 1956 na poli při orání traktorem odkryl rolník Stanislav Roubal z České Skalice čp. 93 rovy padlých vojáků z roku 1866. Hroby nebyly označeny a nacházely se uprostřed pole. (..) Při povrchním kopání asi v hloubce 50 cm našli jsme lidské kostry a u nich knoflíky z vojenských stejnokrojů ještě s kusy látky značně zetlelé původně barvy bílé (celkem 7 knoflíků ještě zachovalých a 1 knoflík poškozený). Dále bylo nalezeno 31 zápalek (měděných kapslat do pušky předovky) a též několik olověných kuliček rakouských i pruských. Zjištěny byly též kusy rozpadlé kůže z nábojnic, dvě peněženky, jedna ještě s obsahem 4 šestáků (šestikrejcarů) - ražené r. 1849. Peněženky se však záhy rozpadly. Mimo uvedených předmětů byly nalezeny různé kovové součástky z výstroje a výzbroje, např. 2 kovové kroužky od brašny, části nabíjáku od rakouské pušky a u jedné kostry nalezen byl úplný jídelní příbor značně již rezem poškozený - vidlička, nůž a lžice a jedna nádobka a*

*konečně střenky od britvy. Tyto předměty jistě náležely některému padlému důstojníkovi nebo kadetovi, zde pochovanému. Zajímavé bylo, že u všech lebek byl zjištěn bezvadný chrup a možno souditi, že vesměs to byli mladí lidé ve stáří od 18 do 26 roků. J. Hnízdo místo nálezu ofotografoval, načež byly kosti posbírány (dne 16. dubna) a pietně uloženy do země na vojenském hřbitůvku u silnice vedoucí ke Zličí.“ (Jánský 2008, 144). Místní deník „Lidová demokracie“ po dvou týdnech (24. 4. 1956) otiskl článek, který uváděl nález celkem jedenácti jedinců v třech hrobech. Informace o osudu nalezených předmětů bohužel chybí a nejsou známé ani zmíněné pořízené fotografie (tamtéž).*

V důsledku rozšiřování silnice Třebešov – Svinišťany byl 10. června roku 1965 přemístěn hrob i s pomníkem poručíka pruského druhého dolnoslezského pěšího pluku č. 47 Paula von Prittwitze. Hrob byl zajištěn opět Bohuslavem Peterkou a následně přestěhován i s pomníkem na vojenský hřbitov ve Zličí. Z tohoto zásahu je v muzeu Boženy Němcové v České Skalici údajně uloženo torzo dopisu a deníku (Vondryška 2008, 32n). Z exhumace se rovněž dochovala jedna fotografie (Foto č. 20), na které je zachycena trojice lebek společně s dalšími ostatky. Na přední lebce je jasně patrný průstřel její levé části čela, který vzhledem k známým historickým pramenům přiřazuje lebku přímo k ostatkům zmíněného poručíka.<sup>38</sup> V předchozích letech i v letech následujících se mělo údajně narazit až na dalších 15 hrobových celků, které bohužel nebyly nijak více zajištěny nebo zdokumentovány (Jánský 2008, 145n; Vondryška 2008, 28nn).

V červnu roku 1966 během hloubení vodního přivaděče k přehradní nádrži Rozkoš došlo k narušení dalšího hrobu tentokrát s třemi jedinci. Podle popisu tamního nadstrážmistra Veřejné bezpečnosti R. Pokorného<sup>39</sup>, který byl k nálezům lidských ostatků přivolán, se údajně jednalo o zcela ojediněle upravený hrob „*Byl koldokola lemován z bílých oblázků křemenu ve velikosti husích vajec. V jejich vnitřku obvodu ležely tři kostry vojáků přikrytých zčernalým voj. pláštěm přes trupy všech tří koster. (...) Všechny tři kostry ležely souběžně ve směru podél jdoucí silnice, ale obě krajní kostry měly polohu hlavy směrem od Č. Skalice k Náchodu a prostřední ležící měla nohy mezi jejich hlavami do protisměru. (...) Pod pláštěm společně přikrývajícím jednu ze tří koster byla nalezena částečně zplesnivělá kožená zástěrka světle šedohnědé barvy s jedním řemínkem upínacím nohy nad kolenem. Kůže byla z materiálu jelenice neb tzv. štípenky. Kromě toho se mezi kostmi nacházely malé stříbřité perleťové košilové knoflíčky bez stop po košilovině. Uvedený voj. plášť nesl u límce a rukávu zbytky distinkcí šité stříbřitou kovovou nití s patřičnou oxidací. Na něm se nacházelo několik*

---

<sup>38</sup> Pruské prameny uvádějí, že poručík byl při jednom z útoků během bojů u Svinišťan zasažen rakouskou střelou do hlavy. Ihned po tomto zásahu přímo na bojišti zemřel (Jánský 2012, 56).

<sup>39</sup> Shodou okolností byl jedním z místních nadšenců pro historii prusko-rakouské války roku 1866.



*kovových koflíků, bez výlisku emblémů (nedalo se pro silnou měděnku na nich nic identifikovat). Pouze u chodidel koster se nacházely zkroucené a zplesnivělé zbytky kůže po obuvi, z nichž nejpevnější tvar si uchovaly podrážky a kramfleky a u dvou koster (kromě té, kde byla nalezena zástěra) ještě byly v kramflecích zapuštěné rezavé ostruhy. Jiné zbytky, zejména textilní, nebyly zjištěny, takže mrtvolý byly kromě pláště na přikrytí patrně svlečeny při pohřbu do spodního prádla, které setlelo. Plášť se na vzduchu při zvedání rozsypal na kusy. Při pravé straně lemu hrobu (uvnitř obvodu oblázků) ležela další rak. voj. puška téhož typu a vzoru i s nasazeným bodákem.“ (Vondryška 2008, 36n). Nález této zbraně nebyl jediným. Při narušení hrobu stavební technikou byla nalezena první rakouská zbraň, která byla bagrem z části zdeformována. Dříve než byl odkrytý hrob nafocen, byly ostatky urychleně vyjmuty a pohřbeny na vojenském hřbitově. Předměty údajně putovaly do městského muzea (tamtéž).*

V depozitu Muzea Boženy Němcové jsou některé předměty uloženy dodnes a část se nápadně shoduje s výše citovanými informacemi. Uloženy jsou zde např. obě zmiňované rakouské pěchotní zbraně systému Lorenz vz. 1854/II<sup>40</sup>, kde je na jedné stále znatelná rozsáhlá deformace (Obr. č. 13). Skutečnost, že byly vyjmuty pravděpodobně z hrobu, podporují zbytky textilu vtisknuté do koroze kovu na hlavních v blízkosti mířidel u obou zbraní (Foto č. 52, 53). Oba předměty jsou zapsány v inventární knize s textem: „*Nález při odkrytí hrobu padlých z r. 1866 na poli před Českou Skalicí, duben 1958.*“<sup>41</sup> Umístěn je zde i jeden ze zmiňovaných podpatků s železnou ostruhou (Foto č. 50), u kterého jsou opět jasně znatelné fragmenty textilu (Foto č. 51). Mezi další předměty kolekce patří čtyři kompresní nepoužité střely, dvě střely expanzní (Tab. č. 9: 4), čtveřice rakouských mosazných roznětek (Tab. č. 9: 1), trojice mosazných knoflíků z rakouské uniformy u jednoho s dochovaným textilem (Tab. č. 9: 9). Dochovalo se i horní (Tab. č. 9: 7) a dolní (Tab. č. 9: 7) železné kování k rakouskému pouzdru na pěchotní bodák. Všechny předměty jsou vcelku totožné s předměty nalezenými například v hrobě č. 1 a doplněny jsou i rakouským koudelníčkem (Obr. č. 12: 7), kostěným knoflíkem ze spodního prádla (Tab. č. 8: 6), železnou přezkou (Obr. č. 12: 8), dvojicí montážních klíčů (Obr. č. 12: 6) a fragmenty textilu (Tab. č. 8: 10, 12). Raritou je dochovaná válcovitá plechová krabička (Tab. č. 8: 11) na rakouské rezervní roznětky<sup>42</sup>.

<sup>40</sup> Zbraň se odlišovala od vz. 1854/I pouze přítomností sklopného rámcového hledí, které umožňovalo přesnější střelbu až na vzdálenost 900 kroků (Beneš 1999, 26).

<sup>41</sup> Během pořizování dokumentace nebo při předání předmětů muselo dojít k mylným informacím, které vedly k tomuto označení, které se spíše blíží více nálezu hrobů z roku 1956.

<sup>42</sup> Podobná krabička se dodnes dochovala ve fondu militarií historické podsbírky Muzea východních Čech v Hradci Králové (Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 299).

Další předměty již nejsou zcela jistě vojenského charakteru. Jsou to: železná vidlička (Tab. č. 9: 3), torzo snad zavíracího železného nože s dřevěnými střenkami (Obr. č. 12: 4), železný jídelní nůž (Tab. č. 9: 6) s kostěnými střenkami, mosazná lžice (Tab. č. 9: 2) nebo torzo kožené peněženky s kováním z mosazi (Tab. č. 8: 5). Blíže neidentifikován je dřevěný válcovitý předmět s podlouhlým otvorem (Tab. č. 8: 7) nebo pár mosazných kroužků (Tab. č. 8: 9), z nichž se na jednom nalézají i fragmenty kůže (Tab. č. 8: 8). Může snad tento soubor pro svou podobu s předměty popsány B. Peterkou z části pocházet z nálezů hrobů z roku 1956?

Regionální muzeum v Náchodě rovněž eviduje soubor předmětů nalezených přímo ve válečném hrobě v prostoru bojiště u České Skalice. Jedná se o předměty nalezené pomocí detektoru kovu začátkem listopadu roku 2003 na lesní mýtině zvané „Bathildina louka“ v lese Dubno. Zjišťovací průzkum pak proběhl následujícího roku na jaře. Vzhledem k silně podmaččené půdě nebylo možné odkrýt samotnou situaci. Byla tedy pouze vyzdvižena většina železných předmětů a místo bylo zaevidováno se záměrem vzniku nové válečné památky. Údajně zde měla být nalezena i krytka na pruskou jehlovku s vyraženými značkami F. R. 37. 5347. 12. 121 tedy západopruský fyzilírský pluk č. 37, setnina č. 12, zbraň číslo 121 s číslem výrobním 5347 (*Vondryška 2005, 157*). V souboru však autorem práce nalezena nebyla.

Kolekce obsahuje celkem patnáct velkých pruských mosazných knoflíků, tři typicky pruské knoflíky s vykrojením (Tab. č. 10: 2), zinkový knoflík z kalhot (Tab. č. 10: 2) a pár setninových knoflíčků s číslicí dvanáct (Tab. č. 10: 4). V souboru je uložen i závěsný hák<sup>43</sup> (Obr. č. 14: 2) se značnou deformací, čtvercová železná přezka (Obr. č. 14: 4), železný zavírací nůž (Obr. č. 14: 1) a dalších několik blíže neurčených železných a mosazných zlomků (Obr. č. 14: 3, 5).

### 4.3. Trutnovsko

O nálezech válečných hrobů bez uskutečnění archeologického výzkumu je na Trutnovsku dochováno poměrně dost informací. Většina ale nedokumentuje samotné nálezové situace a omezuje se spíše pouze na podání základních informací o provedení zásahů. Dostupná literatura se zmiňuje například o nálezů lidských ostatků při stavbě domu v obci Střítež necelých osm kilometrů jižně od Trutnova. Ostatky tří až čtyř jedinců byly narušeny začátkem osmdesátých let při stavbě rodinného domu. Pietně byly uloženy členy obnoveného Komitétu 1866 do nově vzniklého hrobu na místním vojenském hřbitůvku až v listopadu roku 1995 (*Dvořák 1996, 82n*). Další zásah do hrobové situace byl iniciován

---

<sup>43</sup> Pruská torňa byla upevněna na dvojici kožených řemenů, které byly zaháknuty k opasku pomocí mosazného háku (*Tuhý – Šramar – Šrámek a kol. 2015, 241*).

přímo městem Trutnov. Jednalo se o přemístění ostatků rakouského majora Antona Lipoščka, velitele třetího praporu rakouského pěšího pluku č. 24. Major se zúčastnil prvotních bojů o město Trutnov, během kterých byl i zabit v jeho těsné blízkosti. Ostatky byly 26. 7. 1995 z původního hrobu vyjmuty a zcela nepochopitelně přemístěny do kaple svatého Jana Křtitele z důvodu údajného narušení pomníku, který hrob označoval. (*Dvořák 1995, 437n; Grof 1996, 79nn*).

Na archeologickém oddělení Muzea Podkrkonoší v Trutnově je detailnějších informací o podobných zásahů dochováno nepatrně více. Zastoupeny jsou zde obě možnosti dochovaných dokumentací a to buď artefaktů bez bližšího kontextu, nebo naopak dokumentace bez artefaktů.

K jednomu z nálezů hrobové situace došlo v červnu roku 1972. Veškeré více nepodložené informace jsou pouze součástí kontextu uvedeného na sáčkích artefaktů a omezují se bohužel pouze na lokaci parcely. Více mohou prozradit nalezené předměty. Jedná se o trojici okovaných kožených podpatků z vojenských bot (Obr. č. 15a), torzo zlomeného rakouské pěchotního bodáku vz. 1854 (Obr. č. 15b: 1), typicky tvarovanou rakouskou přezku (Obr. č. 15b: 3) k sepnutí koženého bandalíru nesoucího pouzdro na bodák, torzo rakouského koudelníčku (Obr. č. 15b: 4), univerzální rakouský montážní klíč vz. 1854 (Obr. č. 15b: 5), šest kusů rakouských kompresních střel, čtyři kusy střel pruských vz. 1855, pět kusů rakouských mosazných roznětek a dvojici železných oček (Obr. č. 15b: 2) k zavěšení koženého řemene k rakouské schránce na náboje, z které se dochovaly i fragmenty původní dřevěné části s kůží (Tab. č. 9: 8).

Celý soubor napovídá možné přítomnosti minimálně jednoho rakouského pěšáka v nalezeném hrobě. U mrtvého byl pak pravděpodobně nalezen fragment bodáku s přezkou k závěsu jeho pouzdra, fragmenty schránky na náboje se závěsnými očky a její obsah (klíč, koudelníček, střely a roznětky), dochované jsou i pozůstatky vojenského obutí. Přítomnost střel pruských může poukazovat minimálně na jednoho dalšího pohřbeného, od kterého může pocházet i třetí okovaný podpatek z vojenské boty.

Další nález válečného hrobu proběhl v důsledku zcela amatérského zásahu členů trutnovského spolku vojenské historie do hrobové situace opět kvůli údajnému narušení zde umístěného pomníku, který svým vyvrácením odhalil lidskou lebku. Místo se nachází pod vrchem Kacíř u lesní cesty vedoucí na Starý Rokytník. Účastníci „výzkumu“ dne 24. 10. roku 1983 skelet vypreparovali a nafotili celkem šestnácti snímky. Ostatky nakonec vyjmuli, předměty odebrali a zbytek opět pohřbili. Samotné artefakty uložené v trutnovském muzeu nejsou, pouze jsou zde v digitální podobě evidovány veškeré původní snímky s rámcovým

popisem od účastníků. Dnes je místo nalezeného hrobu společně s pomníkem zapsáno Ministerstvem obrany České republiky v centrálním registru válečných hrobů.<sup>44</sup>

Jedinec (Foto č. 21) byl pohřben v poloze na zádech s pravou paží ohnutou v lokti a uloženou na hrudi s dlaní v blízkosti pravé klíční kosti. Levá paže byla údajně v neanatomické poloze ohnuta rovněž v lokti s dlaní vytočenou od těla. Dolní končetiny byly vcelku souměrně nataženy. Dle původních snímků dochované tzv. braniborské manžety (Foto č. 22) u zápěstí levé paže lze pohřbeného identifikovat jako příslušníka pruské řadové pěchoty. Mezi dalšími předměty (Foto č. 25) je ve zmíněném popisu uveden nález nejen pruských knoflíků a zbytků textilu ale i železných podkůvek z podpatků vojenských bot. Po vyjmutí skeletu bylo nalezeno v hrobové jámě několik rakouských kompresních střel a mosazných roznětek společně s fragmentem koženého řemene (Foto č. 23). Hloubka samotné jámy se mohla pohybovat v rozmezí kolem 20 až 30 cm (Foto č. 24). Nejzajímavější informací v popisu je, že u nohou skeletu byl údajně nalezen pozůstatek pravidelně opracovaného trámku zaraženého do země, tedy možného pozůstatku původního označení hrobu dřevěným křížem.

Z amatérské dokumentace lze získat alespoň torzovité informace o tomto nearcheologickém zásahu do hrobové situace. Dno hrobové jámy nemuselo zcela jistě končit uložením pruského padlého, což by vysvětloval nalezený počet nepoužitých rakouských střel i dalších předmětů pod ostatky. Jedinou směřodatnou interpretací je tak pohřeb minimálně jednoho pruského padlého v těchto místech bojiště.

#### 4.4. Závěr

Veškeré výše popsané předměty, které jsou uloženy v uvedených muzeích a postrádají bližší nálezové kontexty, mohly být s vysokou pravděpodobností opravdu nalezeny ve válečných hrobech. U artefaktů dochovaných s fragmenty textilu nebo jiného organického materiálu se pravděpodobnost rapidně zvyšuje, protože možnost tohoto dochování poukazuje na umístění předmětů pod povrchem ve chvíli předcházející úplnému rozpadu organického materiálu vlivem povětrnostních podmínek. Na textilní části uniforem tak působil vliv koroze materiálů, z kterých jsou nalezené části výstroje vyrobeny. Koroze následně organické části konzervuje a oddaluje jejich další rozklad. Textil a jiný organický materiál se tedy takto může dochovat dodnes.

Předměty, které svým charakterem nemohou být označeny za součásti armádní výstroje (železné zavírací nože, vidličky, lžice, jídelní nože, modlitební knížka, kožené peněženky s mosazným kováním apod.) se v hrobových kolekcích pozoruhodně opakují. Jejich

---

<sup>44</sup> CZE-5214-04887, GPS souřadnice lokality: 50°33'16.75"N 15°55'37.55"E.

přítomnost ve válečných hrobech je navíc doložena nejen několika zmíněnými zprávami z exhumací, ale i přítomností podobných předmětů v archeologicky zkoumaných situacích. Lze tedy původ těchto čistě civilních předmětů označit nejspíše za hrobové.

Zcela unikátní je dochovaná lebka s čelním průstřelem společně s prostřeleným kloboukem rakouského 31. praporu polních myslivců. Prapor byl přiřazen k Schulzově brigádě a během bitvy u Hradce Králové 3. 7. 1866 se pohyboval na levém křídle rakouské Severní armády v okolí obce Horní Přím. Lebka byla údajně nalezena necelé tři kilometry severně od zmíněné obce v důsledku pravděpodobného zásahu do válečného hrobu. Po vyjmutí byla následně uložena do muzea v Hradci Králové.

Pátrání po všech uvedených a zdokumentovaných předmětech a současně i po dochované dokumentaci bylo zpracováno v rámci možností časového harmonogramu tvorby této práce. Zcela určitě nejsou počty těchto předmětů konečné a dohledávání více informací nebo i dalších předmětů z exhumací a nálezů válečných hrobů z války roku 1866 postrádajících metodiku archeologického výzkumu není zcela jistě ukončeno a může být tak námětem k dalšímu zkoumání.

## **5. Syntéza zjištěných informací**

### **5.1. Archeologicky zkoumané válečné hroby**

K roku 2015 jsou v Královehradeckém kraji zastoupeny výzkumy jak hromadných, tak samostatných hrobů s torzovitě i úplně dochovanými skelety minimálně 35 jedinců v šesti hrobových situacích. Ponecháme-li stranou způsoby a použité metody při archeologických výzkumech hrobů z prusko-rakouské války roku 1866, jeví se podoba nálezových situací jednotlivých hrobových celků poměrně různorodě.

V prvně prozkoumaném hromadném hrobě č. 1 na lokalitě u České Skalice s celkovým počtem osmnácti pohřbených jedinců, byly celkem identifikováni čtyři příslušníci pruské řadové pěchoty a čtrnáct příslušníků řadové pěchoty rakouské. Hromadný hrob č. 2 ze stejné lokality byl bohužel vlivem stavební techniky dochován pouze z menší poloviny s pohřbením minimálně devíti jedinců, z nichž bylo osm identifikováno za padlé pruské řadové pěšáky. Třetí hromadný hrob č. 7 byl archeologicky zkoumán v rozsahu zjišťovací sondy v Trutnově a potvrdil pohřbení minimálně čtyř blíže neidentifikovaných jedinců.

Prozkoumání pořízené dokumentace výzkumů těchto hromadných hrobů umožňuje celou řadu interpretací. Za nejdůležitější může být označena identifikace padlých založená na detailní interpretaci stavu vojenské výstroje v době pohřbení založená na funkčních umístění jednotlivých pozůstatků její částí. Sekundárně lze interpretovat na základě anatomických

poloh skeletů i postup pohřebního procesu a možné manipulace s pohřbenými těly během transportu do hrobové jámy.

Samostatné hroby již tolik možností interpretace neumožňují. Hroby č. 3, 4, 5 a 6 mohou pouze podhalit příslušnost pohřbeného k válčící straně. Svou polohou a samostatnou hrobovou jámou poukazují na rozdílné potřeby hrobníka, který z různých příčin neumístuje do jámy více těl.

Úplně byl prozkoumán jeden hromadný hrob a dvojice hrobů jednotlivých. Částečně proběhlo odkrytí v rámci zjišťovací sondy jednoho hromadného hrobu, druhý hromadný hrob byl zkoumán pouze z jedné dochované třetiny. Hrobová situace z Trutnova (hroby č. 5 a 6) rovněž nebyla prozkoumána v celé ploše a nepotvrdila ani počet nebo tvary hrobových jam, pouze ostatky minimálně dvou až tří zde pohřbených jedinců. Celková konečná identifikace všech jedinců potvrdila pohřbení celkem 16 příslušníků rakouské armády a 13 příslušníku armády pruské, 6 jedinců se nepodařilo blíže identifikovat.

## **5.2. Nálezy válečných hrobů bez archeologického výzkumu**

Na všech uvedených lokalitách docházelo v době po prusko-rakouské válce roku 1866 k mnoha nálezům hrobů, v nichž byly pohřbeni muži, pro které se toto válečné střetnutí stalo posledním. Díky rozsáhlé výzkumné činnosti Komitétu pro udržování památek z války roku 1866, nejen vydáváním spolkového časopisu *Bellum 1866*, ale i individuální publikační činností jeho členů se popisy podobných náhodných nálezů válečných hrobů dochovaly dodnes a lze z nich zdárně čerpat.

Uvedené prameny v této práci hovoří celkem o nálezů 13 hrobových situací s počtem až 41 jedinců, které byly nalezených na území Královehradeckého kraje a nebyly podrobeny archeologickému výzkumu. Zkoumání a dohledávání dalších nálezů hrobových situací bez provedení archeologického výzkumu rozhodně není u konce a nabízí i nadále další možné témata ke zpracování.

## **5.3. Artefakty bez archeologického kontextu**

Všechna zmíněná muzea na uvedených lokalitách disponují rozdílnými soubory předmětů, které se nápadně podobají artefaktům nalézaných v archeologicky zkoumaných válečných hrobech. Část z nich se rovněž podobá předmětům popisovaným v exhumacích několika hrobů v dostupné literatuře. Dochovaným stavem a značnou podobností se původ těchto kolekcí může označit za hrobový, ale s tak rozsáhlou absencí bližších nálezových okolností nejsou interpretace konečné a celé zkoumání rovněž nelze označit za uzavřené.

## 6. Závěr

Výzkumy válečných hrobů z války roku 1866 nabízejí mnohé informace o pohřbených. Ve tvorbě interpretací se střetává samotná historie s archeologií téměř více než kde jinde. Nejdůležitějším cílem výzkumu válečného hrobu z roku 1866 může být identifikace pohřbeného s objasněním mnoha jiných informací, které se následně mohou kriticky střetávat s velice detailními historickými prameny. Na obtížnosti výzkumu působí mnoho faktorů a to jak z pietního hlediska, tak i z hlediska legislativy, která je usměrňována nejen zákonem o státní památkové péči ale i zákonem o pohřebnictví nebo zákonem o válečných hrobech a pietních místech<sup>45</sup>.

Tato práce nejen že blíže uvádí aktuálně k roku 2015 všechny archeologicky zkoumané válečné hroby z války roku 1866 na území Královehradeckého kraje, ale snaží se i poukázat na možné vylepšení nedostatků provedených výzkumů, na které autor práce často narážel. Lze snad udělat k výročnímu roku 2016 za těmito akcemi tlustou čáru a postupovat následně při nových záchranných výzkumech podobných situací více zodpovědně a především maximálně archeologicky.

---

<sup>45</sup> Zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči. Zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů ve znění pozdějších předpisů. Zákon č. 122/2004 Sb. o válečných hrobech a pietních místech.

## 7. Seznam použité literatury

### 7.1. Monografie

BENEŠ, Ctirad 1995: *K dějinám rakouského dělostřeleckého materiálu do roku 1863*. Pardubice: Vydavatelství L. Bendakovská, 26s.

BENEŠ, Ctirad 1999: *Palné zbraně systému Lorenz*. Vyd. 1. Praha v Příbrami: ARS-ARM, 102s. ISBN: 80-902043-5-X.

BENEŠ, Ctirad 1998: *Pruská jehlovka*. Vyd. 1. Praha v Příbrami: ARS-ARM, 79s. ISBN: 80-902043-4-1.

BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef 2005: *Válka 1866*. Vyd. 1. Praha v Litomyšli: Havran; Paseka, 686 s. Historická paměť. Velká řada; 11; Krok; sv. 2. ISBN:80-86515-53-2.

DVOŘÁK, Jaroslav 2014: *Lexikon pruských důstojníků padlých roku 1866*. Vyd. 1. Hradec Králové: J. Dvořák, 262s. ISBN:978-80-260-5975-2.

JANKŮ, Karel 1908: *Bitva na Dobeníně u Náchoda*. Nové Město nad Metují, 151s.

JÁNSKÝ, Zdeněk 2008: *Bitva u České Skalice v roce 1866*. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, 172 s., il. ISBN:978-80-254-3618-9

JÁNSKÝ, Zdeněk 2006: *Bitva u Náchoda v roce 1866*. Válečné události na kladském pomezí. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, 204s., il. ISBN:80-239-6643-X

JÁNSKÝ, Zdeněk 2012: *Srážka u Svinišťan v roce 1866*. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, 125s. ISBN:978-80-904841-0-8

KUDR, Karel 1936: *Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě*. Praha. 464s.

SVATOŇOVÁ, Stanislava – ŠŮLA, Jaroslav – ZIMMERMAN, Petr 1991: *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků*. Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu. Hradec Králové: OA, 151s. Sborník OA v Hradci Králové. Monografie. Sv. 1.

ŠRAMAR, Jiří – ŠRÁMEK, Josef – TUHÝ, Bohumír a kol 2015: *Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj*. Vyd. 1. Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, 581s. ISBN: 978-80-87686-11-9.

URBAN, Otto 1986: *Vzpomínka na Hradec Králové*. Drama roku 1866. Praha: Panorama, 432s. Stopy, fakta, svědectví.

### 7.2. Články v časopisech

ANONYM 1928: *Kostry vojáků zemřelých r. 1866*. Kraj Královéhradecký. Orgán republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu. 19 (35), s. 2. Hradec Králové - Jaroměř : M. L. Pavlík.



ANONYM 1895: *Nalezené lidské kostry*. Ratibor. Neodvislý politický týdeník pro zájmy králohradeckého kraje. 12 (26), s. 338. Hradec Králové: F. J. Peřina.

ANONYM 1902: *Hrob z r. 1866*. Ratibor. Neodvislý politický týdeník pro zájmy králohradeckého kraje. 19 (1), s. 6. Hradec Králové: F. J. Peřina.

DVOŘÁK, Jaroslav 1995: *Kauza jménem Lipošcak*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 4 (6), č. 10, s. 423-442. ISSN 1210-6143.

DVOŘÁK, Jaroslav 1996: *Pietní uložení ostatků padlých ze střítěžského lazaretu*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 5 (7), č. 2, s. 82-83. ISSN 1210-6143.

DVOŘÁK, Jaroslav – ŠŮLA, Jaroslav 2015: *Svědectví o válečných událostech roku 1866 v obci Rosnice u Hradce Králové*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 24 (26), č. 2, s. 121-136. ISSN 1210-6143.

GROF, Vlastimil 1996: *Malé zamyšlení nad přemístěním ostatků majora Lipoščaka*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 5 (7), č. 2, s. 79-81. ISSN 1210-6143.

GROF, Vlastimil 2012: *Zápis ze schůze předsednictva č.6/2011*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 21 (23), č. 1, s. 98-99. ISSN 1210-6143.

GROF, Vlastimil 2013: *Zpráva technického referenta bojiště u Trutnova a Starého Rokytniku*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 22 (24), č. 1, s. 24-27. ISSN 1210-6143.

TEICHMAN, Radek 2004: *Objev nového válečného hrobu z roku 1866 u České Skalice*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 13 (15), č. 1, s. 148-154. ISSN 1210-614.

VOLF, Josef 2015: *Pamětní kniha obce Máslojedy*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 24 (26), č. 2, s. 44-77. ISSN 1210-6143.

VONDRYSKA, Tomáš 2005: *Nově objevené hroby na českoskalickém bojišti*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 14 (16), č. 2, s. 149-157. ISSN 1210-6143.

VONDRYSKA, Tomáš 2006: *Nově objevené hroby na českoskalickém bojišti*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 15 (17), č. 1, s. 188-192. ISSN 1210-6143.

VONDRYSKA, Tomáš 2008: *Zaniklé památky na českoskalickém bojišti*. Bellum 1866. Hradec Králové: Komitét pro udržování památek z války roku 1866, z.s. 17 (19), č. 2, s. 149-157. ISSN 1210-6143.

### 7.3. Příspěvky ve sbornících

HOLAS, Matouš – VONDRYSKA, Tomáš 2014: *Válka 1866 - hroby promlouvají*. In: *Sborník k počtě Jiřího Kalfersta*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, s. 93-107. ISBN: 978-80-85031-99-7

## 8. Seznam použitých pramenů

### 8.1. Nepublikované

#### 8.1.1. Inventární karty

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1860, *Soubor nálezů z války 1866, Soubor nálezů z válečných bojišť r. 1866*, 1. 9. 1979, Hradec Králové.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1861, *Soubor nálezů z války 1866, Soubor nálezů z válečných bojišť r. 1866*, 1. 9. 1979, Hradec Králové.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1862, *Torzo rakouského pěchotního odznaku, nález - válka 1866*, 4. 9. 1979, Hradec Králové.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1863, *Torzo rakouského pěchotního odznaku, nález - válka 1866*, 4. 9. 1979, Hradec Králové.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1864, *Torzo rakouského klobouku pro polní myslivce, nález - 1866*, 4. 9. 1979, Hradec Králové.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Militaria (nálezy), i. č. M-1865, *Prostřelená lebka, nález – válka 1866*, 4. 9. 1979, Hradec Králové.

#### 8.1.2. Předávací protokoly

TŮMA, Jan 2005: *Potvrzení o předání / převzetí ostatků vojáka z hrobu z války 1866 č. 3 objeveného u České Skalice*, Č. J. RMN 116/05/05.

#### 8.1.3. Předběžné archeologické zprávy

TŮMA, Jan 2005; kód: NA/ČESKÁ SKAL/2003/263. Č. J. 473/2006.

#### **8.1.4. Nálezové zprávy**

NOVÁK, Radek - TŮMA, Ondřej (v tisku): *Nálezová zpráva z archeologického výzkumu ZAV 2011-12 Trutnov, Starý Rokytník*. kosterní pozůstatky 1866.

TŮMA, Jan 2005: *Přeložka silnice I/33 u České Skalice. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu hromadného hrobu z války 1866 na parc.č. 1914/7 v roce 2003*. RM Náchod, č.j. 1/2003.

TŮMA, Jan 2006: *Přeložka silnice I/33 u České Skalice. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém průzkumu hromadného hrobu z války 1866 na parc.č. 1914/17 a 1914/21 v roce 2004*. RM Náchod, č.j. 34/2004.

TŮMA, Jan 2007: *Přeložka silnice I/33 u České Skalice. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu hrobu na parc.č. 1914/17 a 1914/21 v roce 2005*. RM Náchod, č.j. 29/2005.

### **8.2. Internetové zdroje**

#### **8.2.1. Články**

CAJTHAML, Pavel 2011: *Hledač cenností vykradl masový hrob z prusko – rakouské války 1866*; Trutnovinky.cz [online] 2011 [c 30. 3. 2016] dostupné online z: <<http://archiv.trutnovinky.cz/index.php?gid=27978>>.

PROUZA, Vladislav 2003: *Bitevní pole vydalo svědectví krvavé řeže*; Novinky.cz [online] 2003 [c 30. 3. 2016] dostupné online z: <<http://www.novinky.cz/domaci/10747-bitevni-pole-vydalo-svedectvi-krvave-reze.html>>.

#### **8.2.2. Digitální archiv**

MUNZAR, Michal – POPP, Lukáš 2010: *Kronika obce Rosnic od roku 1849 do roku 1870. Část 2. dílu III strana 1 až 351*; Vychodoceskearchivy.cz [online] [c 8. 4. 2016] dostupné online z: <[http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/zobrazeni-publikace-hradec/?adresar=CZ\\_225101010\\_1388\\_x1&nadpis=Pam%C4%9Btn%C3%AD+knih+obce+Rosnice+1849++1870&strana=1](http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/zobrazeni-publikace-hradec/?adresar=CZ_225101010_1388_x1&nadpis=Pam%C4%9Btn%C3%AD+knih+obce+Rosnice+1849++1870&strana=1)>.

#### **8.2.3. Evidence válečných hrobů**

Ministerstvo obrany České Republiky; 2016: *Evidence válečných hrobů v ČR*; Evidencevh.army.cz [online] [c 8. 4. 2016] dostupné online z: <<http://www.evidencevh.army.cz/Evidence/hledani-osoby-v-cr>>.

## 9. Přílohy

### 9.1. Seznam příloh

Dokumenty bez poznámky v seznamu příloh vytvořil autor práce.

| <i>Název:</i>       | <i>Označení / popis:</i>  | <i>Poznámka:<br/>autor dokumentu</i> |
|---------------------|---|--------------------------------------|
| <b>Plán č. 1</b>    | <b>Mapa č. 1:<br/>Lokality</b><br>1. Česká Skalice. 2. Trutnov.   | -                                    |
|                     | <b>Mapa č. 2:<br/>Válečné hroby na Trutnovsku</b><br>1. Hrob č. 5. 2. Hrob č. 7. 3. Hrobová situace narušená v červnu roku 1972. 4. Exhumovaný hrob v říjnu roku 1983.  | -                                    |
|                     | <b>Mapa č. 3:<br/>Válečné hroby na Českoskalicku</b><br>1. Hrob č. 1. 2. Hrob č. 2. 3. Hrob č. 3.   | -                                    |
| <b>Obrázek č. 1</b> | <b>Hrob č. 1:<br/>Česká Skalice</b>   | -                                    |
| <b>Obrázek č. 2</b> | <b>Hrob č. 1:<br/>Osobní předměty a části výstroje</b><br>1. Dvojice železných podkůvek z podpatků vojenských bot, jedinec č. 7. 2. Dvojice železných podkůvek z podpatků vojenských bot, jedinec č. 12. 3. Rakouská olověná kompresní střela pro strážní službu, jedinec č. 5. 4. Rakouská olověná expanzní střela, jedinec č. 7. 5. Trojice zinkových knoflíků z kalhot, jedinec c. 7. 6. Kostěný knoflík ze spodního prádla, jedinec č. 7. 7. Mosazná přezka, jedinec č. 12. 8. Mosazná přezka spínající podbradní řemínek rakouského pěchotního čaka s dochovanými fragmenty kůže, jedinec č. 17. 9. Mosazný knoflíček s reliéfem korunky, jedinec č. 8. 10. Horní kování k pouzdru na rakouský pěchotní bodák, jedinec č. 18. 11. Fragment železné rakouské přezky spínací kožený řemen nesoucí pouzdro na bodák, jedinec č. 18. 12. Rakouský železný koudelníček, jedinec č. 7. 13. Porcelánová část dýmky ve tvaru hlavy s mosazným kováním, jedinec č. 8. 14. Pruský mosazný knoflík s výřezem pro opasek a fragmenty textilu, jedinec č. 10. 15. Úlomek železné lžice, jedinec č. 4. 16. Železná podkůvka z podpatku vojenské boty, jedinec č. 18. 17. Rakouský zinkový manžetový knoflíček, jedinec č. 16. 18. Bronzový prsten, jedinec č. 13. 19. Rakouský mosazný manžetový knoflíček, jedinec č. 14. 20. Rakouský mosazný manžetový knoflíček s fragmenty textilu, jedinec č. 17. 21. Mosazný trn spínající pruskou koženou schránku na náboje, dochované fragmenty kůže, jedinec č. 8. 22. Civilní mosazný manžetový knoflík vyložený skličkem, jedinec č. 12. 23. Rakouský železný háček k upevnění nosných kožených řemenů torny, bez kontextu. | -                                    |

|                            |   |          |
|----------------------------|---|----------|
| <p><b>Obrázek č. 3</b></p> | <p><b>Hrob č. 1:</b><br/> <b>Osobní předměty a části výstroje, jedinec č. 6</b><br/> <b>1.</b> Olověná krytka na ústí hlavně rakouských střelných zbraní systému Lorenz. <b>2.</b> Olověná krytka na ústí hlavně rakouských střelných zbraní systému Lorenz, značná deformace. <b>3.</b> Blíže neurčený železný předmět. <b>4.</b> Železná přezka spínací kožený řemen nesoucí pouzdro na rakouský pěchotní bodák. <b>5.</b> Fragment mosazné průvlečky ke koženému podbradnímu řemínku rakouského pěchotního čaka. <b>6.</b> Železná podkůvka k podpatku rakouské vojenské boty s dochovanými železnými cvočky. <b>7.</b> Rakouský železný koudelníček. <b>8.</b> Železná čepel nože. <b>9.</b> Mosazná přezka s železnou osičkou. <b>10.</b> Fragment rakouské železné přezky spínací kožený bandalír nesoucí schránku na náboje. <b>11.</b> Fragment horního železného kování k pouzdru na bodák rakouské pěchoty se zbytky dřeva. <b>12.</b> Železné kování k spínací části rakouské kožené schránky na náboje. <b>13.</b> Železný hrot, který ve spojení s č. 12 spínal rakouskou koženou schránku na náboje. <b>14.</b> Rakouský železný univerzální klíč vz. 1854 ke střelným zbraním systému Lorenz. <b>15.</b> Pár železných okrouhlých oček nesoucí rakouskou koženou schránku na náboje. <b>16.</b> Mosazná přezka spínající podbradní řemínek rakouského čaka s dochovanými fragmenty kůže. <b>17.</b> Dvojice železných fragmentů blíže neurčených přezek. <b>18.</b> Železný fragment ocílky.</p> | <p>-</p> |
| <p><b>Obrázek č. 4</b></p> | <p><b>Hrob č. 1: Osobní předměty a části výstroje, jedinec č. 11</b><br/> <b>1.</b> Rakouský železný koudelníček. <b>2.</b> Železná přezka spínací kožený řemen nesoucí pouzdro na rakouský pěchotní bodák. <b>3.</b> Knoflík ze slitiny zinku a cínu k sepnutí uniformy rakouské řadové pěchoty. <b>4.</b> Olověná krytka na ústí hlavně rakouských střelných zbraní systému Lorenz. <b>5.</b> Železné kování spodní části rakouského pouzdra na pěchotní bodák. <b>6.</b> Příklad olověných rakouských kompresních střel. <b>7.</b> Mosazná přezka spínající podbradní řemínek rakouského čaka s dochovanými fragmenty kůže. <b>8.</b> Fragment horního železného kování k pouzdru na bodák rakouské pěchoty. <b>9.</b> Železná spínací část rakouské schránky na náboje ve stále sepnuté poloze. <b>10.</b> Část železného univerzálního klíče vz. 1854 k rakouským střelným zbraním systému Lorenz. <b>11.</b> Železná podkůvka z podpatku rakouské vojenské boty. <b>12.</b> Železný univerzální klíč vz. 1854 k rakouským střelným zbraním systému Lorenz. <b>13.</b> Pozůstatky dvou železných okrouhlých oček nesoucí rakouskou koženou schránku na náboje. <b>14.</b> Železná přezka spínací kožený bandalír nesoucí rakouskou pěchotní schránku na náboje. <b>15.</b> Rakouská železná přezka spínající kožený opasek. <b>16.</b> Železná přezka bez bližšího určení. <b>17.</b> Pár mosazných průvleček ke koženému podbradnímu řemínku rakouského čaka.</p>   | <p>-</p> |
| <p><b>Obrázek č. 5</b></p> | <p><b>Hrob č. 2:</b><br/> <b>Česká Skalice</b></p>  | <p>-</p> |
| <p><b>Obrázek č. 6</b></p> | <p><b>Hrob č. 2:</b><br/> <b>Osobní předměty a části výstroje</b><br/> <b>1.</b> Železné podkůvky z podpatků vojenských bot, bez kontextu. <b>2.</b> Blíže neurčená železná přezka, bez kontextu. <b>3.</b> Blíže neurčená železná přezka, bez kontextu. <b>4.</b> Železná přezka, bez kontextu. <b>5.</b> Mosazná přeztička, bez kontextu. <b>6.</b> Fragment zinkového knoflíku z kalhot, jedinec č. <b>8.</b> <b>7.</b> Trojice zinkových knoflíků z kalhot, jedinec č. <b>9.</b> <b>8.</b> Torzo železného zavíracího nože, jedinec č. <b>8.</b> <b>9.</b> Pruská mosazná přezka, jedinec č. <b>9.</b></p>  | <p>-</p> |

|                |  |   |
|----------------|--|---|
| Obrázek č. 7   | <b>Hrob č. 3:</b><br>Česká Skalice   | - |
| Obrázek č. 8   | <b>Hrob č. 4:</b><br>Česká Skalice   | - |
| Obrázek č. 9   | <b>Hrob č. 4:</b><br><b>Části výstroje</b><br>1. Mosazná přezka spínající podbradní řemínek rakouského čaka s dochovanými fragmenty kůže. 2. Železná pruvlečka se zbytky provázku bez bližšího určení 3. Mosazná pruvlečka ke koženému podbradnímu rakouského čaka s příčkou a fragmenty kůže.   | - |
| Obrázek č. 10  | <b>Hrob č. 5 a 6:</b><br>Trutnov   | - |
| Obrázek č. 11  | <b>Hrob č. 7:</b><br>Trutnov, Starý Rokytník   | - |
| Obrázek č. 12  | <b>Bez archeologického kontextu:</b><br><b>Osobní předměty a části výstroje</b><br>1. Pár kožených podpatků z vojenských bot s železnými ostruhami. 2. Mosazné pečetidlo s monogramem. 3. Mosazné pečetidlo s rodovým erbem. 4. Fragmenty železného nože s dřevěnými stěnkami. 5. Železný zavírací nůž s dřevěnými stěnkami. 6. Dvojice rakouských montážních klíčů vz. 1854 ke střelným zbraním. 7. Fragment rakouského železného koudelníčku. 8. Železná přezka. | - |
| Obrázek č. 13  | <b>Bez archeologického kontextu:</b><br><b>Torza rakouských palných zbraní systému Lorenz vz. 1854/II</b>  | - |
| Obrázek č. 14  | <b>Bez archeologického kontextu:</b><br><b>Osobní předměty a části výstroje</b><br>1. Železný zavírací nůž s dřevěnými stěnkami. 2. Mosazný záchytný hák k opaskové výstroji pruské armády. 3. Fragment železné pruvlečky. 4. Železná přezka. 5. Fragment mosazné přezky.  | - |
| Obrázek č. 15a | <b>Bez archeologického kontextu:</b><br><b>Okované podpatky vojenských bot</b><br>Kožené podpatky vojenské obuvi s železnými podkůvkami, dochované fragmenty textilu a železných cvočků.   | - |
| Obrázek č. 15b | <b>Bez archeologického kontextu:</b><br><b>Části výstroje a výzbroje</b><br>1. Torzo železného bodáku na střelné zbraně systému Lorenz vz. 1854. 2. Pár železných okrouhlých oček nesoucí rakouskou koženou schránku na náboje. 3. Rakouská železná přezka spínací kožený řemen nesoucí pouzdro na bodák. 4. Rakouský železný koudelníček 5. Rakouský železný univerzální klíč vz. 1854 ke střelným zbraním.   | - |

|                     |   |               |
|---------------------|---|---------------|
| <b>Foto č. 1a</b>   | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 6</b><br>Funkční rozmístění pozůstatků vojenské výstroje rakouského pěšáka.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 1b</b>   | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 6</b><br>Rakouský mosazný dvouhlavý orel, pozůstatek funkčního umístění čaka.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 2</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 7</b><br>Shluk rakouských olověných střel, mosazných knoflíků, mosazných mincí, kostěných a zinkových knoflíků.                        | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 3</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 9</b><br>Uložení skeletu s levou paží částečně mimo hrobovou jámu.   | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 4</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 10</b><br>Funkční rozmístění pozůstatků vojenské výstroje pruského pěšáka.   | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 5</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 11</b><br>Detail lebky s funkčně umístěnými pozůstatky rakouského pěchotního čaka.   | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 6</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 11</b><br>Detail funkčně umístěných pozůstatků rakouského vojenského obutí.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 7</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 11</b><br>Detail shluků předmětů stvrzující funkční umístění rakouské schránky na náboje.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 8</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 12</b><br>Detail uložení pravděpodobné peněženky s drobnými předměty.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 9</b>    | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 17</b><br>Detail uložení dolních končetin.   | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 10</b>   | <b>Hrob č. 1, jedinec č. 13</b><br>Detail funkčního umístění rakouského dřevěného kartáče.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 11</b>   | <b>Hrob č. 2</b><br>Okrytá situace, pohled o severu.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 12 a</b> | <b>Hrob č. 2, jedinec č. 6</b><br>Funkční rozmístění pozůstatků vojenské výstroje pruského pěšáka.  | Mgr. Jan Tůma |
| <b>Foto č. 12b</b>  | <b>Hrob č. 2, jedinec č. 9</b><br>Detail funkčního umístění pruských nepožitých olověných střel s fragmenty černého prachu z původního papírového obalu náboje. | Mgr. Jan Tůma |

|                   |   |                  |
|-------------------|---|------------------|
| <b>Foto č. 13</b> | <b>Hrob č. 2</b><br>Detail jižní hrany hrobové jámy a části dna s nepatrnými snad vápennými zrnky.  | Mgr. Jan Tůma    |
| <b>Foto č. 14</b> | <b>Hrob č. 2</b><br>Okrytá situace, pohled o východu.   | Mgr. Jan Tůma    |
| <b>Foto č. 15</b> | <b>Hrob č. 3</b><br>Okrytá situace, pohled o jihu.  | Mgr. Jan Tůma    |
| <b>Foto č. 16</b> | <b>Hrob č. 4</b><br>Detail lebky a horní části skeletu s rakouským mosazným dvouhlabým orlem z čaka.  | Mgr. Jan Tůma    |
| <b>Foto č. 17</b> | <b>Hrob č. 5</b><br>Detail fragmentů pruské přilby. Foto před zahájením výzkumu.  | Mgr. Ondřej Tůma |
| <b>Foto č. 18</b> | <b>Hrob č. 7</b><br>Detail nepoužitých rakouských olověných střel s pozůstatky černého prachu z původních papírových obalů v zásypu hrobové jámy.   | Mgr. Ondřej Tůma |
| <b>Foto č. 19</b> | <b>Vojenský hřbitov, Zlín</b><br>Nalezené lidské ostatky před opětovným pohřbením na vojenském hřbitově.  | Muzeum BN        |
| <b>Foto č. 20</b> | <b>Hrob Svinišťany</b><br>Lidské ostatky při exhumaci válečného hrobu v roce 1965 s jasně znatelným průstřelem lebky.   | Bohuslav Peterka |
| <b>Foto č. 21</b> | <b>Hrob Trutnov</b><br>Dochovaný lidský skelet s pozůstatky vojenské výstroje.  | Jiří Valenta     |
| <b>Foto č. 22</b> | <b>Hrob Trutnov</b><br>Detail levého předloktí s fragmenty pruské manžety se zbytky textilu.  | Jiří Valenta     |
| <b>Foto č. 23</b> | <b>Hrob Trutnov</b><br>Předměty uložené pod vyzvednutým skeletem.   | Jiří Valenta     |
| <b>Foto č. 24</b> | <b>Hrob Trutnov</b><br>Z průběhu exhumace.  | Jiří Valenta     |
| <b>Foto č. 25</b> | <b>Hrob Trutnov</b><br>Nalezené předmět: Železné podkůvky z vojenského obutí s několika cvočky, fragmenty rukávové manžety se zbytky textilu s trojicí pruských mosazných knoflíků, dochovaný textil. | Jiří Valenta     |

















|                   |   |                  |
|-------------------|---|------------------|
| <b>Foto č. 26</b> | Znak rakouského mosazného dvouhlavého orla se fragmenty dochované plsti z pěchotního čaka, jedinec č. 6, po konzervaci. | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 27</b> | Znak rakouského mosazného dvouhlavého orla se fragmenty dochované plsti z pěchotního čaka, jedinec č. 11, bez ošetření. | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 28</b> | Skleněná lahvička. Hrob č. 1 – jedinec č. 6.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 29</b> | Skleněná lahvička. Hrob č. 1 – jedinec č. 8.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 30</b> | Kulaté zrcátko. Hrob č. 2 – jedinec č. 7.   | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 31</b> | Fragmenty textilu. Hrob č. 1 – jedinec č. 7.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 32</b> | Fragmenty schránky na rakouské roznětky se zbytky dlouhosrsté kůže. Hrob č. 1 – jedinec č. 11.                          | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 33</b> | Rakouské mosazné roznětky (zápalky). Hrob č. 1 – jedinec č. 6.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 34</b> | Jedna z dvou dochovaných pruských rukávových manžet. Hrob č. 1 – jedinec č. 8.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 35</b> | Mosazná krytka na ústí hlavně pruské jehlovky se znatelným identifikačním textem. Hrob č. 1 – jedinec č. 8.             | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 36</b> | Mosazný knoflík s reliéfem pruské orlice a fragmentem textilu. Hrob č. 2 – jedinec č. 3.                                | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 37</b> | Dřevěný kartáč s fragmenty textilu. Hrob č. 1 – jedinec č. 11.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 38</b> | Dřevěný kartáč. Hrob č. 1 – jedinec č. 13.  | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 39</b> | Dřevěný kartáček. Hrob č. 1 – jedinec č. 1.   | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 40</b> | Fragmenty dřevěného kartáčku. Hrob č. 2 – bez kontextu.   | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 41</b> | Kus textilu z pruské uniformy (horní část šosu s mosazným knoflíkem). Hrob č. 2 – bez kontextu.                         | Alžběta Spišková |
| <b>Foto č. 42</b> | Kus textilu z pruské uniformy s pozůstatky dvojice mosazných knoflíků. Hrob č. 2 – bez kontextu.                        | Alžběta Spišková |

|                     |  |                                    |
|---------------------|--|------------------------------------|
| <b>Foto č. 43</b>   | Dvojice železných vidliček s kostěnými střípkami, železný nůž. Bez archeologického kontextu.   | -                                  |
| <b>Foto č. 44</b>   | Část kožené podrážky. Bez archeologického kontextu.  |                                    |
| <b>Foto č. 45a</b>  | Znak rakouského mosazného dvouhlavého orla s chybějící částí.  | -                                  |
| <b>Foto č. 45b</b>  | Znak rakouského mosazného dvouhlavého orla se značnou deformací a fragmenty voskovaného plátna.  | -                                  |
| <b>Foto č. 46</b>   | Lebka s průstřelem. Bez archeologického kontextu.  | -                                  |
| <b>Foto č. 47</b>   | Detail lebky, nazelenalý otisk po znaku mosazné polnice.   | -                                  |
| <b>Foto č. 48a</b>  | Detail týlního otvoru po vniknutí neznámého projektilu.  | -                                  |
| <b>Foto č. 48b</b>  | Detail čelního otvoru po výstupu neznámého projektilu.   |                                    |
| <b>Foto č. 49a</b>  | Torzo klobouku 31. praporu rakouských polních myslivců.  | -                                  |
| <b>Foto č. 49b</b>  | Otvor po vniknutí projektilu v zadní části klobouku.   |                                    |
| <b>Foto č. 49c</b>  | Detail otvoru po vniknutí projektilu.  |                                    |
| <b>Foto č. 50</b>   | Kožená podrážka vojenské boty s upevněnou železnou ostruhou. Bez archeologického kontextu.   | -                                  |
| <b>Foto č. 51</b>   | Detail kožené podrážky. Fragmenty textilu vtlačeného do koroze železné ostruhy.  | -                                  |
| <b>Foto č. 52</b>   | Detail části hlavně rakouské pěchotní zbraně systému Lorenz vz. 1854/II s otiskem textilu v prostoru sklopného rámcového hledí u zdeformovaného torza hlavně.                      | -                                  |
| <b>Foto č. 53</b>   | Detail části hlavně rakouské pěchotní zbraně systému Lorenz vz. 1854/II s otiskem textilu v prostoru sklopného rámcového hledí u lépe dochovaného torza i se zbytky dřevěné pažby. | -                                  |
| <b>Tabulka č. 1</b> | <b>Hrob č. 1:<br/>Části munice a výstroje, jedinci č. 1 – 5</b>  | Mgr. Jan Tůma<br>(snímky č. 1 a 2) |

|               |   |                                       |
|---------------|---|---------------------------------------|
| Tabulka č. 2  | Hrob č. 1:<br>Osobní předměty a části výstroje, jedinci č. 5 – 10 | -                                     |
| Tabulka č. 3  | Hrob č. 1:<br>Části výstroje, jedinci č. 11, 12 a 17              | -                                     |
| Tabulka č. 4  | Hrob č. 2:<br>Části výstroje, bez kontextu                        | -                                     |
| Tabulka č. 5  | Hrob č. 2:<br>Části výstroje, jedinci č. 2 a 3.                   | -                                     |
| Tabulka č. 6  | Hrob č. 2, 4, 5, 7 :<br>Části munice a výstroje                   | -                                     |
| Tabulka č. 7  | Hrob č. 3, 4, 5, 7, 8 :<br>Části munice a výstroje                | Mgr. Ondřej Tůma<br>(snímky č. 4 – 8) |
| Tabulka č. 8  | Bez archeologického kontextu:<br>Osobní předměty a části výstroje | -                                     |
| Tabulka č. 9  | Bez archeologického kontextu:<br>Osobní předměty a části výstroje | -                                     |
| Tabulka č. 10 | Bez archeologického kontextu:<br>Osobní předměty a části výstroje | -                                     |

### Legenda k digitalizované dokumentaci válečných hrobů:

|   |                           |   |  |
|---|---------------------------|---|--|
|  | Knoflíky pruské (mosaz)   |  | Drobné mince (stříbro)                 |
|  | Knoflíky rakouské (zinek) |  | Střelivo (olovo)                       |
|  | Knoflíky rakouské (mosaz) |  | Smrtící předměty                       |
|  | Mosaz                     |  | Sklo                                   |
|  | Železo                    |  | Knoflíky ze spodního prádla (kost)     |
|  | Dřevo                     |  | Černý (střelný) prach                  |
|  | Drobné mince (mosaz)      |  | Knoflíky ze spodního prádla (porcelán) |
| <p>— — — — —</p> <p>Uměle vytvořená hranice zkoumané plochy</p>                     |                           |   |  |